

**П. Ткачук, С. Попко, А. Харук, М. Слободянюк,
А. Слюсаренко, І. Соляр, О. Куцька, О. Муравський**

**НАРИС ІСТОРІЇ
СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ (1991 – 2021)**

Монографія

**Львів
Національна академія сухопутних військ
2022**

УДК 94(477):355.1«199/202»
Н 28

Рекомендовано до друку рішенням
Вченої ради Національної академії
сухопутних військ
(протокол від 21.01.2022 р. № 19)

Рецензенти:

В. Голубко, доктор історичних наук, професор;
В. Маишталір, доктор історичних наук, професор;
І. Фурман, доктор історичних наук, доцент

Колектив авторів:

**П. Ткачук, С. Попко, А. Харук, М. Слободянюк,
А. Слюсаренко, І. Соляр, О. Куцька, О. Муравський**

**Н 28 Нарис історії Сухопутних військ Збройних Сил України
(1991 – 2021):** Монографія / П. Ткачук, С. Попко, А. Харук
«та ін.». – Львів: НАСВ, 2022. – 269 с.

ISBN 978-617-7689-01-9

У монографії висвітлена історія становлення, реорганізації та розбудови Сухопутних військ Збройних Сил України за період від 1991 до 2021 рр. Розглянута участь частин і підрозділів Сухопутних військ у АТО/ООС, миротворчих операціях та заходах міжнародного військового співробітництва. Досліджено процеси оновлення озброєння та військової техніки Сухопутних військ.

Монографія становитиме інтерес для військовослужбовців, науковців, а також для усіх, хто цікавиться новітньою історією українського війська.

УДК 94(477):355.1«199/202»

ISBN 978-617-7689-01-9

© П. Ткачук, С. Попко, А. Харук «та ін.», 2022
© Національна академія сухопутних військ, 2022

Зміст

Перелік умовних скорочень	5
Вступ	7
Розділ 1. Сухопутні війська Збройних Сил СРСР в Україні напередодні відновлення державної незалежності	8
1.1. Особливості формування складу Сухопутних військ СРСР на території України	8
1.2. Склад радянських Сухопутних військ на території України станом на 1991 р.	14
1.3. Стан озброєння та військової техніки радянських Сухопутних військ на території України	24
Розділ 2. Створення Сухопутних військ у складі Збройних Сил України (1991 – 1996 рр.).....	33
2.1. Закладення організаційно-правових основ Збройних Сил України	33
2.2. Перші кроки з формування Сухопутних військ.....	37
2.3. Реорганізація: армійські корпуси і бригадний експеримент.....	43
2.4. Аеромобільні війська та армійська авіація.....	49
2.5. Територіальна оборона.....	55
2.6. Початки символіки Сухопутних військ	58
2.7. Участь Сухопутних військ у миротворчій діяльності та міжнародному військовому співробітництві в 1992 – 1996 рр.	64
2.8. Удосконалення системи військової освіти в Сухопутних військах	69
2.9. Підсумки першого етапу утворення Сухопутних військ.....	71
Розділ 3. Сухопутні війська Збройних Сил України у 1997 – 2004 рр.	78
3.1. Конфлікти та реформи	78
3.2. Оперативні командування і ракетна дивізія.....	85
3.3. Бригади	90
3.4. Почесні найменування і Бойові Прапори	93
3.5. Реорганізація та скорочення	98

3.6.	Миротворча діяльність та міжнародне військове співробітництво.....	106
3.7.	Оновлення озброєння та військової техніки: перші кроки	110
Розділ 4.	Розбудова і реформування Сухопутних військ у 2005 – 2013 рр.	113
4.1.	Стратегічний оборонний бюлетень та місце в ньому Сухопутних військ	113
4.2.	Нове керівництво, нові плани	119
4.3.	Реорганізація Сухопутних військ у 2005 – 2009 рр.	124
4.4.	Розвиток символіки Сухопутних військ	137
4.5.	Реорганізація Сухопутних військ у 2010 – 2013 рр.	140
4.6.	Миротворча діяльність та міжнародне співробітництво Сухопутних військ у 2005 – 2013 рр.	157
4.7.	Проблеми оновлення озброєння та військової техніки Сухопутних військ	167
Розділ 5.	Сухопутні війська на захисті незалежності та територіальної цілісності України	171
5.1.	Реорганізація Сухопутних військ після початку російської агресії.....	171
5.2.	Особливості бойового застосування механізованих і танкових військ	188
5.3.	Бойове застосування ракетних військ і артилерії	197
5.4.	Особливості застосування армійської авіації.....	202
5.5.	Застосування спеціальних військ в АТО/ООС.....	206
5.6.	Територіальна оборона та її участь в АТО/ООС.....	223
5.7.	Участь в АТО Десантно-штурмових військ	229
5.8.	Міжнародне співробітництво Сухопутних військ у період відбиття російської агресії	232
5.9.	Оновлення озброєння та військової техніки Сухопутних військ	239
Висновки	244	
Список використаної літератури.....	247	

Перелік умовних скорочень

АА	–	армійська авіація
АБр	–	артилерійська бригада
АП	–	артилерійський полк
АТО	–	Антитерористична операція
БЗМ	–	база зберігання майна
БЗОТ	–	база зберігання озброєння і техніки
БпАК	–	безпілотний авіаційний комплекс
БТГр	–	батальйонна тактична група
БТрО	–	батальйон територіальної оборони
ВПК	–	військово-промисловий комплекс
ДКЛА	–	дистанційно керований літальний апарат
ЗРБр	–	зенітна ракетна бригада
ЗРГК	–	зенітний ракетно-гарматний комплекс
ЗРК	–	зенітний ракетний комплекс
ЗРП	–	зенітний ракетний полк
ЗСУ	–	Збройні Сили України
КБА	–	Конструкторське бюро артилерії
КШР	–	Корпус швидкого реагування
МСД	–	мотострілецька дивізія
НГУ	–	Національна гвардія України
НДіДКР	–	науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи
НЦ	–	навчальний центр
ОАемБр	–	окрема аеромобільна бригада
ОАБр	–	окрема артилерійська бригада
ОБВП	–	окремий бойовий вертолітний полк
ОбрАА	–	окрема бригада армійської авіації
обТрО	–	окремий батальйон територіальної оборони
ОВЕ	–	окрема вертолітна ескадрилья
ОВП	–	окремий вертолітний полк
ОВП(БіУ)	–	окремий вертолітний полк (бойовий і управління)
ОГШБр	–	окрема гірсько-штурмова бригада
оіб	–	окремий інженерний батальйон
ОК	–	оперативне командування
омб	–	окремий механізований батальйон
ОМБр	–	окрема механізована бригада

омпб	–	окремий мотопіхотний батальйон
ОМПБр	–	окрема мотопіхотна бригада
ООС	–	операція Об'єднаних сил
ОПДБр	–	окрема повітрянодесантна бригада
орвб	–	окремий ремонтно-відновлювальний батальйон
осб	–	окремий спеціальний батальйон
ОсП	–	особливого призначення
ОТБВП	–	окремий транспортно-бойовий вертолітний полк
ОТБр	–	окрема танкова бригада
ОТР	–	оперативно-тактична ракета
ОТРК	–	оперативно-тактичний ракетний комплекс
ПЗРК	–	переносний зенітний ракетний комплекс
ППО	–	протиповітряна оборона
ПТАБр	–	протитанкова артилерійська бригада
ПТАП	–	протитанковий артилерійський полк
ПТКР	–	протитанкова керована ракета
ПТРК	–	протитанковий ракетний комплекс
РА	–	Радянська армія
РБр	–	ракетна бригада
РвіА	–	ракетні війська і артилерія
РеАБр	–	реактивна артилерійська бригада
РеАП	–	реактивний артилерійський полк
РЕБ	–	радіоелектронна боротьба
РозвАП	–	розвідувальний артилерійський полк
РСЗВ	–	реактивна система залпового вогню
РХБЗ	–	радіаційний, хімічний, біологічний захист
САУ	–	самохідна артилерійська установка
СпП	–	спеціального призначення
СШР	–	Сили швидкого реагування
ТД	–	танкова дивізія
ТР	–	тактична ракета
ТЦПР та	–	територіальний центр підготовки резервів та
ЗВТ		зберігання військової техніки
ХЗТМ	–	Харківський завод транспортного машинобудування
ХКБМ	–	Харківське конструкторське бюро з машинобудування

Вступ

12 грудня 2021 р. виповнилось 30 років від дня відтворення Сухопутних військ Збройних Сил України. Найчисельніший вид Збройних Сил пройшов за три десятиліття складний шлях реформування і розвитку. З 2014 р. частини і з'єднання Сухопутних військ беруть найактивнішу участь у відбитті російської агресії. У цьому збройному протистоянні загартувався бойовий дух особового складу, формуються нові традиції, а частини почали отримувати нову техніку й озброєння. Реформування і розбудова Сухопутних військ здійснюються як з урахуванням набутого бойового досвіду, так і з огляду на поставлену стратегічну мету – досягнення повноправного членства в НАТО.

Військове будівництво в Україні загалом можна поділити на чотири основних етапи:

- **перший – з 1991 по 1996 роки** – етап формування основ Збройних Сил України на базі угруповань колишньої Радянської Армії на території України;

- **другий – з 1997 по 2004 роки** – етап первинної розбудови та початок кардинального реформування Збройних Сил України;

- **третій – 2005 – 2013 роки** – етап продовження розбудови і другий етап кардинального реформування та розвитку Збройних Сил України, який передбачав проведення якісного оновлення Збройних Сил України. На жаль, період 2010 – 2013 років став найтяжчим для Збройних Сил України, оскільки проросійськи налаштоване політичне керівництво України намагалося фактично ліквідувати українську армію як реальну боєздатну силу;

- **четвертий етап військового будівництва України**, який розпочався з російської агресії проти Криму та Донбасу, проходить з 2014 року вже в умовах фактичної неоголошеної війни Росії проти України.

Цим етапам військового будівництва відповідає і розвиток Сухопутних військ. Структура нашого дослідження побудована саме за таким принципом, з урахуванням зазначених етапів та особливостей кожного з них.

Розділ 1

СУХОПУТНІ ВІЙСЬКА ЗБРОЙНИХ СИЛ СРСР В УКРАЇНІ НАПЕРЕДОДНІ ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Сухопутні війська сучасних Збройних Сил України історично утворилися на основі угруповання Сухопутних військ Радянської Армії, розташованого на території України.

1.1. Особливості формування складу Сухопутних військ СРСР на території України

Угруповання військ створюється державою, враховуючи прийнятну воєнну доктрину, стратегічні плани і можливості із забезпечення життєдіяльності цих структур. Воєнна доктрина СРСР була вкрай агресивною, оскільки мала забезпечити збройною силою виконання ідеологічно-політичних завдань комуністичного партійно-ідеологічного керівництва – поширення комунізму на весь цивілізований світ. Тому всі країни світу, які не входили до соціалістичного табору, вважались ворогами (безпосередніми, як от США та країни блоку НАТО, або потенційними, до яких належали всі інші країни світу, де ще не переміг комунізм). Але світ зовсім не бажав ставати комуністичним. Тому його мала примусити до цього Радянська Армія.

Основу угруповання військ Варшавського блоку, яке об'єднувало Збройні сили всіх сателітів Радянського Союзу (Польщі, Німецької Демократичної Республіки, Чехословаччини, Угорщини, Румунії та Болгарії), складали радянські війська, розташовані на території європейських держав у групах військ: Групи радянських військ у Німеччині (в останні роки існування Радянського Союзу отримала назву «Західна група військ»), Північної групи військ (у Польщі), Центральної групи військ (в Чехословаччині) та Південної групи військ (в Угорщині). Ці групи військ складали Перший стратегічний ешелон радянських Збройних Сил. Для їх посилення у випадку початку великої війни в Європі був створений Другий стратегічний ешелон, який розміщувався у західних регіонах СРСР, в основному у Білорусі та Україні. Найбільш потужне військово-угруповання було розгорнуто саме в Україні.

Напередодні проголошення незалежності ця гігантська армада налічувала понад 900 000 чоловік (разом із частинами Військово-Повітряних сил, Військ Протиповітряної оборони, Ракетних військ стратегічного призначення, Чорноморського флоту та з частинами, безпосередньо підпорядкованими центральним органам військового керівництва Збройних Сил СРСР).

Сухопутні війська в Україні склалися з трьох військових округів – Прикарпатського, Київського та Одеського, а також із окремих з'єднань і частин у підпорядкуванні Головного командування Південного стратегічного напрямку та Головного командування Сухопутних військ, які після закінчення боїв Другої світової війни в Європі переводилися на територію України або створювалися наново упродовж 1945 – 1991 рр.

Найбільш потужним угрупованням на території України був **Прикарпатський військовий округ (ПрикВО)**, який об'єднував три армії: дві загальновійськові (13-ту та 38-му) і одну танкову (8-му). У воєнний час за планами радянського керівництва ПрикВО мав формувати фронт, який висувався на захід, на посилення Центральної та Південної груп військ. До смуги відповідальності округу в Україні входили Волинська, Рівненська, Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Вінницька та Житомирська області. Ті війська, які залишалися в Україні, створювали на території ПрикВО округ воєнного часу для підготовки резервів, формування нових дивізій і бригад на заміну тим, які, як передбачали радянські полководці, мали бути знищені у боях в Європі.

Одеський військовий округ (ОдВО) за розмірами був значно меншим за Прикарпатський. Він включав одну армію (14-ту гвардійську) і один армійський корпус (32-й) та мав інші завдання. Смуга адміністративної відповідальності округу поширювалася на Одеську, Миколаївську, Херсонську, Запорізьку, Кіровоградську області, Крим та Молдавську СРСР. Найбільш потужною військовою одиницею у його складі була 14-та гвардійська армія, яка практично повністю розташовувалась не в Україні, а на території Молдови. Ця армія також входила до складу Другого стратегічного ешелону і мала йти на допомогу арміям Болгарії та Румунії в їх протистоянні з арміями двох членів блоку НАТО – Греції та Туреччини. Основним завданням цього угруповання було захоплення зони

Чорноморських проток (Босфору та Дарданеллів), тобто реалізація давньої мрії російського імперіалізму. Саме для цього, в першу чергу, на території Одеського ВО з 1969 р. знаходилася єдина в Україні радянська повітрянодесантна дивізія – 98-ма гвардійська у Болграді. Іншим завданням Одеського військового округу був захист радянського узбережжя Чорного моря від можливих десантів противника (пам'ять про невдалу для Російської імперії Кримську війну 1853 – 1856 рр. продовжувала жити в головах радянських маршалів і генсеків). Для цього і був створений у Криму окремий армійський корпус, а також розставлені окремі мотострілецькі дивізії по українському узбережжю Чорного моря. Ці сили також могли бути задіяні у морському десанті в район Босфору.

Третій в Україні – **Київський військовий округ (КВО)** – входив до складу Третього стратегічного ешелону радянських військ і фактично був представлений резервними формуваннями, які після мобілізації мали направлятися на ті напрямки, де була потреба в них (у Європі або на Кавказі). Смуга відповідальності округу розповсюджувалася на Київську, Чернігівську, Харківську, Сумську, Полтавську, Черкаську, Донецьку та Луганську області України. Для виконання покладених на округ завдань він мав у складі одну загальновійськову армію (1-шу гвардійську) і одну танкову армію (6-ту гвардійську), а напередодні краху СРСР до них додався ще й окремий армійський корпус (64-й) на Донбасі.

Більшість об'єднань і з'єднань Сухопутних військ Радянського Союзу на території України склалися зі скорочених та кадрових одиниць, які мали розгортатися до бойового стану лише в ході мобілізації.

Особливістю процесу формування угруповання радянських Сухопутних військ на території України було те, що його склад, який в основному стабілізувався до кінця 1970-х років, суттєво змінився упродовж наступного десятиліття. Причиною стала політична криза в Радянському Союзі, яка почалась наприкінці 1980-х років і призвела в подальшому до остаточної ліквідації цієї радянської імперії. СРСР був змушений під тиском демократичних політичних рухів у східноєвропейських країнах (в першу чергу Польщі, Чехословаччини, Угорщини) почати виведення своїх дивізій з Північної, Центральної та Південної груп військ, а наприкінці 1980-х років – із Західної групи військ на територію Радянського Союзу,

зокрема й на територію України. Дивізії, які раніше були розташовані на території СРСР (в основному кадровані), почали перетворювати на бази зберігання озброєння і техніки або бази зберігання майна. На їхнє місце, в казарми, військові містечка та парки перебазовувалися дивізії з-за кордону, повністю розгорнуті до бойового штату й укомплектовані новітніми на той час зразками озброєння і військової техніки. В першу чергу такі дивізії скеровувались у прикордонні округи, в тому числі й ті, що знаходилися в Україні (Прикарпатський та Київський). Спочатку на територію України виводили дивізії з Чехословаччини та Угорщини. Більшість з них колись були введені на територію цих країн саме з України.

Скажімо, у КВО в 1-й гвардійській армії в грудні 1987 р. 200-ту кадровану мотострілецьку дивізію (МСД) в Пирятині перетворили на **850-й територіальний центр підготовки резервів та зберігання військової техніки** (ТЦПР та ЗВТ), а з липня 1989 р. він став **5196-ю базою зберігання озброєння і техніки (мотострілецьких військ)** (БЗОТ (мсв)). Аналогічно, 47-ма МСД у Конотопі у грудні 1989 р. була перетворена на **5198-му базу зберігання майна** (БЗМ), а у вересні 1990 р. 41-ша гвардійська танкова дивізія (ТД) у Черкасах стала **6298-ю БЗМ**. 204-та кадрована МСД в Умані в грудні 1987 р. була перетворена на **851-й ТЦПР та ЗВТ**, а у липні 1989 р. центр перетворили на **5193-ттю БЗОТ (мсв)**.

У Черкасах готували місце для нової дивізії (ймовірно, 20-ї ТД із Польщі), але реально у жовтні 1991 р. встиг прибути лише один **76-й гвардійський танковий полк¹**, який зайняв військове містечко під назвою «Оршанець».

Перші з'єднання, які прибули до України з Чехословаччини та Угорщини, увійшли в Київському військовому окрузі до складу 6-ї гвардійської танкової армії. Склад цієї армії суттєво оновився.

У червні 1989 р. в Кривому Розі на фондах 17-ї гвардійської ТД розформували прибулу з Німеччини **32-гу гвардійську ТД** (частиною якої укомплектували 17-ту гвардійську ТД та інші з'єднання 6-ї гвардійської танкової армії). Дві танкові дивізії зі старого складу армії упродовж 1990 – 1991 рр. були перетворені на бази.

---

¹ Тут і далі ми не згадуємо почесних найменувань і орденів, якими були нагороджені частини та з'єднання. Єдиний виняток становлять гвардійські найменування, оскільки відомі випадки, коли були частини з однаковими номерами, але з різним статусом – гвардійська і «звичайна».

42-га гвардійська ТД (кадрована) у селищі Гвардійському Новомосковського району Дніпропетровської області у вересні 1990 р. була переформована на **6299-ту БЗМ**, яку в травні 1991 р. розформували. **22-га гвардійська ТД** (кадрована), що дислокувалася в іншому селищі Дніпропетровської області – Черкаському, також була перетворена на базу, а у вересні 1990 р. розформована. Замість них у 6-ту гвардійську танкову армію передали **93-тю гвардійську МСД**, що прибула 1991 р. з Південної групи військ (Угорщина) і була розташована у військових містечках розформованих 42-ї та 22-ї ТД.

75-га гвардійська ТД у Чугуєві в червні 1989 р. була перетворена на **5362-гу БЗОТ (тв)**, а у червні 1990 р. її розформували. Ймовірно, місце в Чугуєві призначалося для переведеної туди з Центральної групи військ (Чехословаччини) 48-ї МСД. **52-гу ТД** (кадровану) у Жданівці Харцизького району Донецької області у грудні 1987 р. перетворили на **722-й ТЦПР і ЗОТ**, а з вересня 1989 р. – на **5359-ту БЗОТ (тв)**. У червні 1991 р. її остаточно розформували. На її базу мали передислокувати **25-ту ТД** із Західної групи військ, але реально до кінця 1991 р. прибуло до Жданівки лише управління цієї дивізії.

На Сході України у складі КВО існував створений раніше **64-й армійський корпус** (кадр, управління і штаб в Артемівську, нині – місто Бахмут). До його складу входили дві кадровані дивізії: **36-га МСД** в Артемівську та **46-га МСД** у Ворошиловграді (нині – Луганськ). Також у березні 1989 р. до Ворошиловграда повернулася з Туркестанського військового округу на місце свого постійного розташування **4-га гвардійська МСД** (ця дивізія була скерована до Туркестанського військового округу після вторгнення радянських військ до Афганістану 1979 р.). Однак у липні 1989 р. управління 64-го армійського корпусу розформували. Також у березні 1989 р. розформували 46-ту МСД, у січні 1990 р. – 36-ту МСД, а 4-ту гвардійську МСД перетворили на **5197-му БЗМ** (остаточно базу розформували у березні 1991 р.). Все це зробили для того, щоб на їхнє місце передислокувати з Південної групи військ (в Угорщині) 1991 р. **254-ту МСД**. Спочатку вона була підпорядкована безпосередньо КВО, а згодом увійшла до складу 6-ї гвардійської танкової армії.

Коли ж черга дійшла до інших об'єднань Київського, Прикарпатського та Одеського військових округів, ситуація в СРСР наприкінці 1990 р. суттєво змінилася. В СРСР, зокрема в Україні, Естонії,

Латвії, Литві, Молдові, Грузії, зросла політична напруга. Дедалі більше радянських громадян не хотіли жити у складі Радянського Союзу. Тому 48-му МСД, яку частково перевели до Чугуєва з Чехословаччини, одразу передали до військ КДБ СРСР. Постає проблема розташування військ: якщо для солдатів строкової служби були казарми, які стояли вільними після перетворення дивізій на бази, то квартир для великої кількості новоприбулих офіцерів і прапорщиків не було. Це створювало додаткову напругу у військах. Тому керівництво СРСР вирішило розформувати дивізії, які прибували, а за рахунок цього переозброювати і доукомплектовувати дивізії в Україні (та в інших республіках СРСР). Реалізовувалось на практиці це так: у 1991 р. до КВО перевели із Західної групи військ **39-ту гвардійську МСД**. Частиною її полків і батальйонів посилили дивізії 6-ї гвардійської танкової армії (254-ту та 93-тю гвардійські МСД). Залишки дивізії передали до 5198-ї БЗМ у Конотопі, після чого вона з жовтня 1991 р. стала **5001-ю гвардійською БЗМ** там же, у Конотопі, у складі 1-ї гвардійської армії.

Аналогічно вирішилась доля виведеної із Західної групи військ до КВО наприкінці 1990 р. **7-ї гвардійської ТД**. З її складу низку частин передали до 17-ї гвардійської ТД 6-ї гвардійської танкової армії в Кривому Розі, а залишки дивізії, разом з її управлінням увійшли до складу бази в Пирятині, яка з січня 1991 р. стала **4214-ю гвардійською БЗОТ** у складі 1-ї гвардійської армії.

У ПрикВО зміни були мінімальними. **70-ту гвардійську МСД** (скороченого складу) в Івано-Франківську та Старокостянтинові в 1991 р. перетворили на **857-му БЗМ**. Перетворення дивізії на базу мало за мету підготовку місця для передислокації аналогічного з'єднання із Західної групи військ у Німеччині. Ймовірно, цією дивізією мала стати **207-ма МСД**, яка дійсно була передислокована в ПрикВО. Також **146-та МСД** (кадрована) в Ярмолинцях, з 1 грудня 1987 р. була перетворена на **664-й ТЦПР і ЗОТ**, а з 1 липня 1989 р. – у **5194-ту БЗОТ (мсв)**.

Але з передислокацією до ПрикВО 207-ї МСД частини її пішли на укомплектування 128-ї гвардійської МСД та інших частин округу, а залишки з'єднання передали в Ярмолинці. В результаті з 207-ї МСД та 5194-ї БЗОТ 1 червня 1991 р. була утворена **6242-га БЗОТ (мсв)**.

В Одеському військовому окрузі подібних передислокацій з груп військ практично не було.

1.2. Склад радянських Сухопутних військ на території України станом на 1991 р.

Станом на 6 грудня 1991 р. Сухопутні війська в Україні, як і раніше, складалися з трьох військових округів: Прикарпатського, Київського та Одеського. Розглянемо детальніше їх склад.

Найпотужнішим був **Прикарпатський Червонопрапорний військовий округ** (управління та штаб – у Львові), який межував із західними кордонами тогочасного Радянського Союзу. Наприкінці 1991 р. округ складався з трьох армій: 13-ї та 38-ї загальновійськових та 8-ї танкової.

Управління і штаб **13-ї загальновійськової армії** дислокувались у місті Рівному. До її складу входили:

- **51-ша гвардійська МСД** (скороченого складу) у Володимирі-Волинському;

- **97-ма гвардійська МСД** (скороченого складу) у Славуті;

- **161-ша МСД** (скороченого складу) в Ізяславі.

Артилерійсько-ракетна складова 13-ї армії була представлена дислокованими у селі Білокриниця Кременецького району Тернопільської області **38-ю ракетною бригадою (РБр) ОТР та 461-ю РБр ТР, 13-м артилерійським полком (АП), 802-м реактивним артилерійським полком (РеАП) та 985-м протитанковим артилерійським полком (ПТАП) у Ковелі, 1457-м розвідувальним артилерійським полком (РозвАП) в Ізяславі. Також до складу армії входили 62-га зенітна ракетна бригада (ЗРБр) у Любомлі, 119-й окремий бойовий вертолітний полк (ОБВП) у Бродях, 442-й окремий вертолітний полк (бойовий і управління) (ОВП (БіУ)) у с. Жовтневе Волинської області, 119-та окрема вертолітна ескадрилья (ОВЕ) в Дубно та армійський комплект частин бойового, тилового і технічного забезпечення. До останніх входили частини зв'язку (55-й окремий полк зв'язку в Рівному, 284-й окремий радіорелейно-кабельний батальйон, 346-й гарнізонний вузол зв'язку), радіотехнічних військ (53-й окремий радіотехнічний батальйон), розвідки (794-та окрема рота спеціального призначення та 298-й загін психологічної боротьби), радіоелектронної боротьби (971-й окремий батальйон РЕБ), інженерних (220-й інженерно-саперний полк) та хімічних (22-й окремий батальйон хімічного захисту) військ, служби ракетно-артилерійського озброєння, технічні ремонтні бази, з'єднання і частини тилу (серед них – кадр 86-ї бригади матеріального забезпечення та 19-ї медичної бригади), інші підрозділи забезпечення.**

Управління і штаб **38-ї загальновійськової армії** знаходились в Івано-Франківську. До її складу входили:

- **128-ма гвардійська МСД** (скороченого складу) на Закарпатті (у містах Мукачеві, Ужгороді, Перечині, Берегові та в деяких селах області);

- **17-та гвардійська МСД** (скороченого складу) в Хмельницькому;

- **6242-га БЗОТ (мсв)** у Ярмолинцях.

Доповнювали основний бойовий склад армії **160-й РеАП** у Делятині, **980-й ПТАП** у Нестерові (нині – Жовква), **65-й РозВАП** у Івано-Франківську, **223-тя ЗРБр** у Тереховлі та **1046-й окремий зенітний ракетний полк (ЗРП)** у Коростені (останній залишився після перетворення на базу зберігання озброєння і техніки 23-ї ТД 8-ї танкової армії), **335-й ОВП (БіУ)** у смт Новий Калинів, **488-й ОВП (БіУ)** у Вапнярці, а також **96-та окрема змішана авіаційна ескадрилья** у с. Шипинці.

Армійський комплект частин бойового, тилового та технічного забезпечення об'єднував частини зв'язку (**188-й окремий полк зв'язку**, **1617-й окремий радіорелейно-кабельний батальйон**, **348-й гарнізонний вузол зв'язку**), радіотехнічних військ (**1655-й окремий радіотехнічний батальйон**), розвідки (**163-й окремий радіотехнічний полк ОсП**, **569-та окрема рота СпП та 299-й загін психологічної боротьби**), радіоелектронної боротьби (**583-й окремий батальйон РЕБ**), інженерних (**222-й інженерно-саперний полк**) та хімічних (**46-й окремий батальйон хімічного захисту**) військ, служби ракетно-артилерійського озброєння, технічні ремонтні бази, з'єднання і частини тилу (у тому числі **кадр 89-ї бригади матеріального забезпечення та 200-ї медичної бригади**), інші підрозділи забезпечення.

Управління і штаб **8-ї танкової армії** знаходились у Житомирі. До її складу входили:

- **30-та гвардійська ТД** у Новограді-Волинському;

- **6065-та БЗОТ(тв)** в Овручі. Раніше це була **23-тя ТД** (скороченого складу), але після Чорнобильської аварії 1986 р. місця розташування управління та частин дивізії опинилися в зонах зараження. Тому 1 липня 1990 р. дивізію перетворили на базу зберігання;

- **5358-ма БЗОТ(тв)** – колишня **50-та ТД** (кадрована) в Хмельницькому, 1 грудня 1987 р. перетворена на **686-й ТЦПР і ЗОТ**, а з 1989 р. – на базу зберігання.

Також до бойового складу армії входили **177-ма РБр ОТР** в смт Ємільчино, **199-та РБр ТР** у Новограді-Волинському, **138-ма ЗРБР** у Шепетівці та **6066-й об'єднаний склад озброєння і майна** в Новограді-Волинському (який зберігав артилерійське озброєння для артилерійської бригади, протитанкового артилерійського полку та реактивного артилерійського полку), **441-й ОВП (БіУ)** в Коростені та **513-й ОБВП** у Бердичеві. Армійський комплект частин бойового, тилового та технічного забезпечення об'єднував частини зв'язку (**93-й окремий полк зв'язку, 664-й окремий радіорелейно-кабельний батальйон, 347-й гарнізонний вузол зв'язку**), радіотехнічних військ (**54-й окремий радіотехнічний батальйон**), розвідки (**264-й окремий радіотехнічний полк ОсП, 603-тя окрема рота СпП та 300-й загін психологічної боротьби**), радіоелектронної боротьби (**983-й окремий батальйон РЕБ та 2241-й окремий батальйон РЕБ**), інженерних (**221-й інженерно-саперний полк**) та хімічних (**144-й окремий батальйон хімічного захисту**) військ, служби ракетно-артилерійського озброєння, технічні ремонтні бази, з'єднання і частини тилу (включаючи **кадр 88-ї бригади матеріального забезпечення та 201-ї медичної бригади**), інші підрозділи забезпечення.

У безпосередньому підпорядкуванні командувача військами ПрикВО знаходились:

- **24-та МСД** в Яворові та Львові. На особливий період вона включалась до 13-ї армії;

- **110-й гвардійський окружний навчальний центр (НЦ) підготовки молодших спеціалістів мотострілецьких військ** у Чернівцях та Сторожинці. На особливий період центр переформовувався на **66-ту гвардійську МСД**, яка передавалась до 38-ї армії. Для підготовки резервів на базі центру формувалася **251-ша запасна МСД**;

- **119-й гвардійський окружний НЦ підготовки молодших спеціалістів танкових військ** у Бердичеві та Житомирі. На особливий період він переформовувався у **117-ту гвардійську ТД**, яка передавалась до 8-ї танкової армії. Підготовку резервів танкістів для армії повинна була здійснювати **62-га запасна ТД** у Бердичеві, яка формувалася на базі центру.

На особливий період в окрузі формувалися **232-га та 233-тя дивізії охорони тилу** (відповідно, в Славуті та Хмельницькому). Ці з'єднання практично не мали важкого озброєння і бронетанкової

техніки, і могли виконувати лише завдання з охорони важливих об'єктів та боротьби з диверсійно-розвідувальними групами і партизанами ймовірного противника.

Ракетні війська та артилерія ПрикВО були представлені:

- **26-ю артилерійською дивізією** (управління та штаб – у Тернополі), до складу якої входили **196-та гвардійська артилерійська бригада (АБр)** у Тернополі, **337-ма гвардійська реактивна артилерійська бригада (РеАБр)** у Дрогобичі, **361-та протитанкова артилерійська бригада (ПТАБр)** у Кам'янці-Бузькій та **1596-й об'єднаний склад озброєння і майна** в Ємільчині (зберігав озброєння для **350-ї, 302-ї, 317-ї та 311-ї АБр**, які мали після мобілізації входити до 26-ї артилерійської дивізії);

- **81-ю артилерійською дивізією** (управління і штаб – у Виноградіві), до якої входили **874-й важкий гаубичний АП** у селищі Солотвино (станом на кінець 1990 р. гармат не мав), **883-й важкий гаубичний АП** у Хусті, **889-й гвардійський РеАП** у Солотвино, **301-й АП** у Виноградіві, **894-й ПТАП** у Хусті та **2994-га БЗМ (кадр 219-ї важкої гаубичної АБр)** також у Хусті;

- **701-м ТНЦ ПР і ЗОТ** – 1 грудня 1987 р. утворений на базі **72-ї артилерійської дивізії** (кадрованої; управління і штаб – у Жмеринці);

- **35-ю гвардійською РБр ОТР** у Нестерові (нині Жовква);

- **188-ю АБр великої потужності** в Ємільчино.

1990 р. обидві артилерійські дивізії та територіальний навчальний центр, а також 188-ма АБр великої потужності були об'єднані у **66-й артилерійський корпус** (управління і штаб – у Білгородичах, на місці розташування раніше розформованої дивізії ракетних військ стратегічного призначення).

Частини армійської авіації, безпосередньо підпорядковані командуванню Прикарпатського військового округу, склалися з **340-го окремого транспортно-бойового вертолітного полку (ОТБВП)** у смт Новий Калинів та **383-го полку дистанційно керованих літальних апаратів (ДКЛА)**.

З інших родів військ у безпосередньому підпорядкуванні командувачу ПрикВО знаходились **4600-та БЗОТ** (у Дзигівці, кадр **61-ї зенітної ракетно-артилерійської дивізії**), **4603-тя БЗОТ** (у Житомирі, кадр **119-ї зенітної ракетно-артилерійської дивізії**), **224-й навчальний центр Повітрянодесантних військ** у Хирові, **8-ма окрема бригада спеціального призначення** в Ізяславі, а також

фронтовий комплект з'єднань і частин бойового, тилового та технічного забезпечення. Останній включав частини зв'язку (**98-ма та 99-та бригади зв'язку, 4999-та базу зберігання озброєння і техніки (військ зв'язку), кадр 186-го окремого полку зв'язку тилу, 63-й гарнізонний вузол зв'язку, 1500-ту базу ремонту та зберігання засобів зв'язку, інші підрозділи**), радіотехнічних військ (**68-ту окрему радіотехнічну бригаду**), розвідки (**147-му окрему радіотехнічну бригаду ОсП, 301-й загін психологічної боротьби**), радіоелектронної боротьби (**21-й окремий полк РЕБ, 224-й окремий полк РЕБ, інші підрозділи**), інженерних (**218-ту інженерно-саперну бригаду та 219-ту понтонно-мостову бригаду**) та хімічних (**22-гу окрему бригаду хімічного захисту**) військ, служби ракетно-артилерійського озброєння, технічні ремонтні бази, з'єднання і частини тилу (серед них **кадр 64-ї та 85-ї бригад матеріального забезпечення**), інші частини і підрозділи забезпечення.

Достатньо потужним був **Київський військовий округ** (управління і штаб – у Києві). Його основу становили 1-ша гвардійська загальновійськова армія та 6-та гвардійська танкова армія.

Управління і штаб **1-ї гвардійської загальновійськової армії** знаходились у Чернігові. До складу армії входили:

- **25-та гвардійська МСД** (скороченого складу) в Лубнах;
- **72-га гвардійська МСД** (скороченого складу) у Білій Церкві;
- **6298-ма БЗМ** у Черкасах;
- **5001-ша БЗМ** у Конотопі;
- **4214-та гвардійська БЗОТ (тв)** у Пирятині;
- **5193-тя БЗМ** в Умані.

Також бойовий склад армії включав **162-гу РБр ОТР та 459-ту РБр ТР** у Білій Церкві, **123-тю РБр** у Конотопі (у лютому 1989 р. передислокована з Далекосхідного ВО), **346-ту АБр** (кадровану) в Білій Церкві, **71-й АП, 976-й ПТАП і 961-й РеАП** у Фастові, **108-му ЗРБр** у Золотоноші, **318-ту ОВЕ вогневої підтримки** у Білій Церкві, **30-ту окрему змішану авіаційну ескадрилью** у смт Гончарівське та армійський комплект частин бойового, тилового та технічного забезпечення. До останніх входили частини зв'язку (**280-й окремий радіорелейно-кабельний батальйон, 30-й окремий полк зв'язку, 367-й гарнізонний вузол зв'язку**), радіотехнічних військ (**92-й окремий радіотехнічний батальйон**), розвідки (**68-й окремий радіотехнічний полк ОсП, 144-га окрема рота СпП та 283-й загін психологічної боротьби**), радіоелектронної боротьби

(**307-й окремий батальйон РЕБ**), інженерних (**104-й окремий інженерно-саперний батальйон**) та хімічних (**48-й окремий батальйон хімічного захисту та 832-й окремий батальйон засічки та розвідки**) військ, служби ракетно-артилерійського озброєння, технічні ремонтні бази, з'єднання і частини тилу (серед них – кадр **102-ї бригади матеріального забезпечення та 206-ї медичної бригади**), інші підрозділи забезпечення.

Основною ударною силою округу була **6-та гвардійська танкова армія** (управління і штаб – у Дніпропетровську, нині – м. Дніпро). До складу армії входили:

- **17-та гвардійська ТД** у Кривому Розі;
- **93-тя гвардійська МСД** у смт Гвардійському та Черкаському;
- **254-та МСД** в Артемівську та інших містах Донеччини.

До штатного комплексу армії входили **226-та РБр ОТР** (кадрована) та **107-ма РБр ТР** у Кременчуці, **6067-ма БЗМ** (колишня артилерійська бригада), **977-й ПТАП** у Новомосковську, **269-та ЗРБр** у Нікополі, **16-та окрема змішана авіаційна ескадрилья** у с. Підгородне, з'єднання і частини бойового, тилового і технічного забезпечення. До останніх входили частини зв'язку (**121-й гвардійський окремий полк зв'язку та 368-й гарнізонний вузол зв'язку**), радіотехнічних військ (**93-й окремий радіотехнічний батальйон**), розвідки (**147-ма окрема рота СпП та 284-й загін психологічної боротьби**), радіоелектронної боротьби (**465-й окремий батальйон РЕБ**), інженерних (**208-й інженерно-саперний полк**) та хімічних (**311-й окремий батальйон хімічного захисту**) військ, служби ракетно-артилерійського озброєння, технічні ремонтні бази, з'єднання і частини тилу (у тому числі кадр **95-ї бригади матеріального забезпечення та 207-ї медичної бригади**), інші підрозділи забезпечення.

У безпосередньому підпорядкуванні командувача військ Київського військового округу знаходився **169-й гвардійський окружний НЦ підготовки молодших спеціалістів танкових військ** у селищі Десна. На особливий період він переформовувався на 48-му гвардійську ТД і входив до складу 6-ї гвардійської танкової армії.

До складу округу входила **9-та бригада спеціального призначення** в Кіровограді, а на особливий період формувалися **230-та** (в Лубнах) і **235-та** (в Артемівську) дивізії охорони тилу та кадр **58-ї окремої десантно-штурмової бригади** (ОДШБр) у Кременчуці. Останню в лютому 1990 р. передали у підпорядкування командування Повітрянодесантних військ Радянської Армії, однак вже

незабаром повернули, а у червні 1990 р. розформували. Організаційно кадр бригади перебував при 23-й ОДШБр у тому ж Кременчуці, яка знаходилася у підпорядкуванні командувача Південним стратегічним напрямком. Із частин армійської авіації були **51-й ОВП** в Олександрії та **94-та окрема ескадрилья безпілотних засобів розвідки**.

З'єднання інших родів військ були в КВО представлені артилерійськими та зенітними ракетно-артилерійськими дивізіями і окремими бригадами, а саме:

- **1835-та БЗОТ (арт)** – колишня **67-ма артилерійська дивізія** (кадрована) в селищі Малинівка Чугуївського району;

- **1873-тя БЗОТ (арт)** – колишня **73-тя артилерійська дивізія** (кадрована) у селищі Дівички Переяслав-Хмельницького району Київської області. На цю ж базу в січні 1991 р. з Німеччини була передислокована **281-ша навчальна самохідно-артилерійська бригада** (з березня 1991 р. – самохідно-артилерійська бригада);

- **4613-тя БЗОТ (зрв)** – колишня **141-ша зенітна ракетно-артилерійська дивізія** (кадрована) в Черкасах;

- **4650-та БЗОТ (зрв)** – колишня **182-га зенітна ракетно-артилерійська дивізія** (кадрована) в Кривому Розі;

- **159-та РБр ТР** у Кіровограді;

- **182-га протитанкова артилерійська бригада** (ПТАБр) у Ворошиловграді (Луганську), **147-й окремий розвідувальний артилерійський дивізіон**, **137-ма ЗРБр** у селищі Гончарівському Чернігівської області, **265-та ЗРБр** (кадрована) у Богодухові.

Окружний комплект з'єднань і частин бойового, тилового та технічного забезпечення складали **205-та, 209-та і 313-га інженерні бригади** у Броварах, **16-й понтонно-мостовий полк** у Києві, **8-й окремий переправно-десантний батальйон** в Охтирці, **113-та бригада зв'язку** в Гостомелі, **74-та радіотехнічна бригада** у Фастові, **208-ма окрема бригада хімічного захисту** у Северодонецьку, **103-тя та 104-та бригади матеріального забезпечення**, **18-та та 21-ша автомобільні бригади**, **132-га трубопровідна бригада**.

Третім за розмірами був **Одеський військовий округ** (управління і штаб – в Одесі). Основні його складові – це 14-та гвардійська загальновійськова армія та 32-й армійський корпус.

14-та гвардійська армія дислокувалася в основному на території сусідньої Молдови, тому при розподілі Збройних Сил СРСР до України не потрапила. Однак на українській землі знаходились деякі

її з'єднання і частини, зокрема, **180-та МСД** у Білгороді-Дністровському. Перетворена на **5775-ту БЗОТ (мсв)**, вона увійшла до складу Збройних Сил України. Також до Збройних Сил України увійшов **287-й ОТБВП** у с. Раухівка.

32-й армійський корпус (управління і штаб – у Сімферополі) був створений для захисту Криму. Основним з'єднанням корпусу була **126-та МСД**. Однак через підписання Договору про скорочення звичайних збройних сил в Європі дивізію у жовтні 1989 р. передали до складу Чорноморського флоту, де вона стала **126-ю дивізією берегової оборони**. Сили флотів скороченню не підлягали, тому радянське керівництво таким шляхом намагалося зберегти дивізію від розформування.

Крім 126-ї МСД, до складу корпусу входили:

- **5378-ма БЗОТ (мсв)** – колишня **157-ма МСД** (кадрована) у Феодосії та Керчі;

- **159-та МСД** (кадрована) у селищі Советський Кримської області, в грудні 1987 р. перетворена на **711-й ТЦПР і ЗОТ**.

Корпус мав і **301-шу АБр** (кадровану) в Сімферополі, яка також у вересні 1990 р. потрапила до складу Чорноморського флоту, **138-му РБр** у Советському, **1398-й ПТАП** та **2335-й РозАП** у Сімферополі, частини бойового, тилового та технічного забезпечення. До останніх входили частини зв'язку (**909-й окремий батальйон зв'язку**), радіотехнічних військ (**287-й окремий радіотехнічний батальйон**), розвідки (**289-й загін психологічної боротьби**), інженерних (**9-й окремий інженерно-саперний батальйон**) та хімічних (**150-й окремий батальйон хімічного захисту**) військ, служби ракетно-артилерійського озброєння, технічні ремонтні частини (**858-й окремий ремонтно-відновлювальний батальйон**), частини тилу (включаючи **кадр 92-ї бригади матеріального забезпечення** та **232-ї медичної бригади**), інші підрозділи забезпечення.

Безпосередньо командувачу військ Одеського військового округу підпорядковувалися:

- **28-ма гвардійська МСД** у селищі Чорноморське (колишня Чабанка);

- **150-й гвардійський окружний НЦ підготовки молодших спеціалістів мотострілецьких військ** у Миколаєві. На його базі в особливий період формувалася **252-га запасна МСД** для підготовки резервів, а сам центр, переформований у мотострілецьку дивізію, вибував за оперативним призначенням;

- **234-та дивізія охорони тилу**, яка формувалася у складі округу воєнного часу;

- **40-ва десантно-штурмова бригада** в селищі Велика Корениха Миколаївської області (на певний час передавалася до складу Повітрянодесантних військ, однак у червні 1990 р. була повернута до складу округу);

- **10-та окрема бригада спеціального призначення** в селищі Гончарівка Кримської області.

Ракетні війська і артилерія включали:

- **55-ту артилерійську дивізію** в Запоріжжі. До її складу входили **237-ма АБр, 371-ша РеАБр та 265-та ПТАБр**;

- **3043-тю БЗМ** – колишню **238-му важку гаубичну АБр** (кадровану) в селищі Ново-Олексіївка Запорізької області;

- **184-ту АБр великої потужності** у Березівці Одеської області;

- **34-ту РБр та 106-ту РБр** у селищі Раухівка;

- **46-ту ЗРБр** у селищі Підгородна Миколаївської області та **156-ту ЗРБр** у селі Олексіївка Білгород-Дністровського району Одеської області.

Також існували численні з'єднання і частини бойового, тилового і технічного забезпечення (**23-й та 102-й понтонно-мостові полки, 637-й окремий інженерний дорожньо-мостовий батальйон, 120-та та 122-га бригади зв'язку, 77-ма радіотехнічна бригада, 93-тя окрема радіотехнічна бригада ОсП, 18-та бригада хімічного захисту, 92-га, 93-тя, 94-та та 95-та бригади матеріального забезпечення, 4-та та 25-та автомобільні бригади, 1475-й окремий автомобільний батальйон, 225-та трубопровідна бригада та інші частини**). Армійська авіація включала **320-й ОВП** у с. Чернобаївка Херсонської області, **30-ту, 16-ту та 217-ту окремі змішані авіаційні ескадрильї** в Одесі.

Слід згадати і про дислоковану на території округу в Болграді **98-му гвардійську повітрянодесантну дивізію**, яка підпорядковувалася командуванню Повітрянодесантних військ Радянської Армії. З проголошенням державної незалежності України вона також була передана до складу військ Одеського військового округу.

Таким чином, станом на 1 січня 1991 року на території України дислокувалося потужне угруповання Сухопутних військ Радянської Армії, яке налічувало **три** військових округи, **п'ять** армій (три загальновійськові та дві танкові), **два** корпуси (армійський та артилерійський).

У цих об'єднаннях налічувалося **56 дивізій** (25 мотострілецьких, 9 танкових, 7 артилерійських, 1 повітрянодесантна, 4 зенітні ракетно-артилерійські, 5 запасних та 5 охорони тилу), **43 окремі бригади** (в тому числі 18 ракетних, 10 артилерійських, 3 десантно-штурмових, 9 зенітних ракетних та 3 спеціального призначення). Значна частина з них перебувала у статусі баз зберігання озброєння і техніки та баз зберігання майна за родами військ, навчальними центрами та складами артилерійського озброєння і майна. Вони зберігали потрібний комплект озброєння і майна на дивізію або кілька бригад та ставали повноцінними дивізіями і бригадами лише під час проведення мобілізації.

Крім того, протягом 1989 – 1990 рр. на території України були виведені з груп військ за кордоном і розформовані для укомплектування військ українських округів 4 дивізії (2 мотострілецькі та 2 танкові) та одне управління танкової дивізії.

Ефективне застосування згаданого бойового угруповання забезпечували велика кількість з'єднань і частин, установ, закладів, підприємств бойового (військ зв'язку, інженерних військ, служби РЕБ, армійської розвідки, військ хімічного захисту, радіотехнічних військ, топографічної служби), тилового (бази і склади матеріальних запасів, бригади матеріального забезпечення, частини медичної та ветеринарної служб, квартирно-експлуатаційні установи та підприємства військової торгівлі, будівельні частини й організації), технічного (бази та склади озброєння і боеприпасів, частини, заклади та підприємства ремонтних служб, заводи з виробництва і ремонту техніки та озброєння) забезпечення.

Для підготовки офіцерських кадрів для Сухопутних військ СРСР на території України існувала низка військово-навчальних закладів, серед яких **Київське вище загальновійськове командне двічі Червонопрапорне училище імені М.В. Фрунзе**, **Харківське гвардійське вище танкове командне ордена Червоної Зірки училище імені Верховної Ради Української РСР**, **Київське вище танкове інженерне ордена Червоної Зірки училище імені маршала Радянського Союзу І.І. Якубовського**, **Одеське вище артилерійське командне ордена Леніна училище імені М.В. Фрунзе**, **Сумське вище артилерійське командне двічі Червонопрапорне училище імені М.В. Фрунзе**, **Хмельницьке вище артилерійське командне училище імені маршала артилерії М.Д. Яковлева**. Підготовку офіцерів для частин ППО Сухопутних військ здійснювали **Київське вище зенітне ракетне інженерне ордена Леніна**

Червонопрапорне училище імені С.М. Кірова та Полтавське вище зенітне ракетне командне Червонопрапорне училище імені генерала армії М.Ф. Ватутіна.

Одеське вище військове об'єднане Червонопрапорне училище, яке також часто згадують у складі військово-навчальних закладів Сухопутних військ, мало зовсім інше призначення. Радянські курсанти в ньому не навчалися. Цей заклад на території України був призначений для підготовки кадрів комуністичних збройних рухів у країнах Азії, Африки та Латинської Америки, які за допомогою Радянського Союзу намагалися військовою силою побудувати у себе комунізм. Іншим подібним закладом було **Сімферопольське вище військове об'єднане училище** з таємним полігоном, яке було розташоване в Криму, у смт Перевальне.

Також існувала низка училищ і академій інших родів військ і служб, які постачали кадри не лише для Сухопутних військ, а й для інших видів збройних сил (зв'язку, інженерних військ, політичні, радіоелектроніки та технічні).

1.3. Стан озброєння та військової техніки радянських Сухопутних військ на території України

Станом на початок 1992 р. угруповання Радянської Армії, що залишилося у спадок Україні, налічувало до 900 000 чоловік (із них 720 000 військовослужбовців і до 180 000 – цивільний персонал; за іншими даними, 780 тис. чоловік). На озброєнні трьох округів Сухопутних військ в Україні знаходилося 6 500 танків, понад 7 000 інших бойових броньованих машин, 7 200 гармат і мінометів калібру понад 100 мм та майже 2,5 тис. одиниць тактичної ядерної зброї.

Статус розташованих в Україні радянських військ як складових Другого і Третього стратегічних ешелонів суттєво впливав на стан їхнього озброєння. Пріоритетними в отриманні нових зразків озброєння та військової техніки були частини і з'єднання груп військ за кордоном, та «придворні» парадні з'єднання на кшталт Кантемирівської танкової чи Таманської мотострілецької дивізій. У з'єднання Прикарпатського, Одеського, Київського округів таке озброєння надходило в другу чергу, причому значна частина його була вживаною – вже після певного періоду експлуатації у з'єднаннях Першого стратегічного ешелону. Типовим прикладом може слугувати танк Т-64 – перший у світі основний бойовий танк, створений у

Харківському конструкторському бюро з машинобудування (ХКБМ) під керівництвом О. Морозова. Танк характеризувався суттєво збільшеною вогневою потужністю, поліпшеним захистом – комбінованою бронєю (композитною багатошаровою зі спеціальним наповнювачем), наявністю автомата заряджання (завдяки чому екіпаж скоротився з 4 до 3 чол.), малогабаритним турбопоршневим дизельним двигуном. За масогабаритними характеристиками Т-64 відповідав середнім танкам попередньої генерації, а ось за озброєнням – знаходився на рівні важких. Випуск його першого варіанта почався на Харківському заводі транспортного машинобудування (ХЗТМ) у 1964 р. В першу чергу ці танки надходили до Групи радянських військ у Німеччині. У 1969 р. базовий варіант Т-64 був замінений у виробництві танком Т-64А з новою 125-мм гладкоствольною гарматою Д-81Т замість попередньої 115-мм. У 1976 р. на озброєння Радянської Армії взяли танк Т-64Б з гарматою Д-81ТМ, системою керування вогнем 1А33, а також комплексом керованої ракетної зброї 9К112 «Кобра». Разом із ним взяли на озброєння також спрощений і дешевший варіант Т-64Б-1 (без комплексу керованої ракетної зброї). До 1985 р. ХЗТМ випускав одночасно одразу три варіанти Т-64: Т-64А, Т-64Б і Т-64Б-1. Обсяг виробництва Т-64Б склав приблизно 4200 екземплярів, а Т-64Б-1 – 1200.

Розвиток протитанкових засобів зумовив необхідність посилення захисту танків. Збільшувати товщину броні вже було неможливо, довелося шукати інші шляхи. Одним із них став динамічний захист. У 1985 – 1987 рр. у Харкові випускались танки Т-64БВ і Т-64БВ-1 (відповідно – із комплексом «Кобра» та без нього), обладнані блоками навісного динамічного захисту «Контакт». Загальний обсяг випуску танків Т-64 усіх модифікацій перевищив 8000 екземплярів. Саме ці машини модифікацій А, Б (Б-1) та БВ (БВ-1) і становили основу танкового парку з'єднань радянських Сухопутних військ, дислокованих в Україні. Багато з них прибули з частинами, які виводились з-за кордону в 1989 – 1991 рр. Скажімо, виведена з Угорщини на Донбас 254-та МСД мала 221 танк Т-64. За даними на 1 січня 1990 р., у дивізіях, навчальних центрах та базах зберігання на теренах України налічувалось понад 2100 танків Т-64 різних модифікацій, у тому числі близько 330 – у ПрикВО, майже 1200 – у КВО і близько 600 – в ОдВО (включаючи 270 танків 126-ї МСД, переданої до берегових військ Чорноморського флоту).

Радянське військово-політичне керівництво в 1960-х роках розглядало Т-64 як єдиний основний бойовий танк. Однак спроби налагодити його випуск на заводах у Нижньому Тагілі й Омську призвели до появи ще двох моделей. У Нижньому Тагілі впровадили у виробництво Т-72 – спрощений варіант Т-64 із двигуном В-46 (створеним на базі дизеля В-2, який встановлювався ще на Т-34) та іншою ходовою частиною. Базовий варіант Т-72 взяли на озброєння в 1973 р., у 1979-му з'явився Т-72А з комбінованим бронюванням башти замість монолітного, в 1985-му – Т-72АВ з навісним динамічним захистом. Також із 1985 р. випускався Т-72Б з комплексом керованої ракетної зброї «Свірь» і його спрощений варіант (без комплексу «Свірь») Т-72Б-1. На 1 січня 1990 р. радянські Сухопутні війська в Україні мали приблизно 770 танків Т-72 (у дивізіях, навчальних центрах та базах зберігання), причому всі вони знаходились у Прикарпатському військовому окрузі.

В Омську майже одночасно з Т-72 почали випуск Т-80 – глибоко модифікованого Т-64 із газотурбінним двигуном. Ця машина стала фаворитом радянського керівництва незважаючи на високу ціну: у 1974 р. серійний Т-80 коштував 480 тис. крб., а Т-64А – 143 тис. крб. В першу чергу ці танки надходили до Групи радянських військ у Німеччині. В Україну деяка кількість Т-80 потрапила тільки наприкінці існування СРСР з частинами, які виводились з Німеччини. Їх одразу ж розформували, а Т-80 потрапили на бази зберігання.

Планувалось налагодити випуск Т-80 і у Харкові. Однак ХКБМ запропонував альтернативну силову установку – новий дизельний двигун 6ТД (1000 к.с.), за потужністю порівняний із газовою турбіною. Тож газотурбінних танків Т-80У в Харкові випустили тільки 45. Натомість з 1987 р. почали виробництво танків Т-80УД «Береза». Ця модель комплектувалась двигуном 6ТД і важила 46 т. Озброєння відповідало Т-64Б, але встановлювалась інша система керування вогнем (1А45) і комплекс керованої ракетної зброї (9К119 «Рефлекс»). З 1988 р. замість навісного динамічного захисту встановлювався вбудований. Практично всі Т-80УД, випущені до розпаду СРСР, надійшли на озброєння Таманської та Кантемирівської дивізій, дислокованих у Підмосков'ї.

Поряд із сучасними машинами Т-64 і Т-72 на озброєнні радянських військ в Україні знаходилась значна кількість застарілих танків, головним чином, Т-55, менше Т-54А/Б. Усі вони походили від

T-54, перший варіант якого з'явився ще 1947 р., а з 1948-го випускався заводами в Харкові, Нижньому Тагілі й Омську. Основним озброєнням цього середнього танка була 100-мм гармата. В частинах знаходились машини модифікацій T-54A і T-54Б, які виготовлялись у другій половині 1950-х років. Танк T-55 був подальшим розвитком T-54, обладнаним системою протиатомного захисту, потужнішим двигуном та деякими іншими нововведеннями. У Харкові він випускався у 1958 – 1967 рр. (з 1962 р. – в удосконаленому варіанті T-55A), а на російських заводах – аж до 1979 р. У дивізіях, навчальних центрах і базах зберігання ПрикВО знаходилось майже 900 T-55 і півтори сотні T-54, в КВО, відповідно, – 172 і 217, а в Одеському військовому окрузі було лише два десятки застарілих танків (11 T-54 і 9 T-55).

Транспортування піхоти в мотострілецьких підрозділах забезпечували машини двох класів – бойові машини піхоти та бронетранспортери. БМП-1, взята на озброєння 1966 р., була броньованою гусеничною плаваючою бойовою машиною, яка призначалась для транспортування мотострілецького відділення у складі восьми осіб (екіпаж самої БМП складався з трьох чоловік). БМП-1 озброювалась 73-мм гладкоствольною гарматою, 7,62-мм кулеметом і ПТРК «Малютка» (у 1979–1983 рр. випускався удосконалений варіант БМП-1П з ПТРК «Фагот»). Концептуально машина була досить передовою – вона вважається першою у світі серійною бойовою машиною піхоти. Однак БМП-1 не була позбавлена й певних недоліків. Її основне озброєння було недостатньо ефективним, а розміщення командира в корпусі машини суттєво обмежувало його поле огляду. Тому в 1980 р. взяли на озброєння БМП-2 з двомісною баштою замість одномісної (тепер у ній крім навідника розташовувався і командир) і зміненим складом озброєння (30-мм автоматична гармата, 7,62-мм кулемет і ПТРК «Фагот»). У частинах Радянської Армії на теренах України були обидва типи БМП, а також низка машин, створених на базі БМП-1 – командирська БМП-1К, командно-штабна БМП-1КШ, розвідувальна БРМ-1К. Станом на кінець 1990 р. на території України налічувалось близько 2 тисяч БМП-1, понад 1200 БМП-2 і близько 250 БРМ-1К.

Бронетранспортери були представлені трьома основними типами – БТР-60ПБ (понад півтисячі), БТР-70 (близько 1200) і БТР-80 (близько 150; усі дані – станом на кінець 1990 р., але упродовж 1991 р. на озброєння з'єднань, дислокованих в Україні,

надійшла ще деяка кількість БТР-80). Усі три типи були чотири-вісними повноприводними плаваючими машинами і мали аналогічне озброєння (14,5-мм і 7,62-мм кулемети в одномісній башті). БТР-60 мав два карбюраторних двигуни потужністю по 90 к.с., БТР-70 – по 120 к.с., а БТР-80 – один дизельний мотор потужністю 260 к.с. Різнилися вони і низкою інших деталей конструкції. У військах була значна кількість спеціальних машин на базі БТР-60 (пересувних радіостанцій, командних пунктів).

На озброєнні частин повітрянодесантних військ, дислокованих в Україні, знаходилися бойові десантні машини та машини, створені на їх базі. БМД-1, взята на озброєння в 1969 р., є компактною гусеничною плаваючою машиною, пристосованою для повітряного десантування з допомогою парашутної багатокупольної системи. Вона озброєна 73-мм гладкоствольною гарматою, трьома 7,62-мм кулеметами і ПТРК «Малютка» (варіант БМД-1П, який випускався в 1979-1986 рр., – ПТРК «Фагот») і вміщає сім осіб – трьох членів екіпажу і чотирьох десантників. У 1985 р. почався випуск БМД-2, на якій 73-мм гармата замінена 30-мм автоматичною гарматою. Крім того, повітрянодесантні війська використовували бронетранспортери БТР-Д. Ця машина, взята на озброєння в 1974 р., має лише два 7,62-мм кулемети, але вміщує 13 осіб (у тому числі трьох членів екіпажу).

Варто згадати про ще один зразок бронетехніки, що дуже широко використовувався в Сухопутних військах СРСР (у тому числі й на території України). Це гусеничний броньований плаваючий тягач МТ-ЛБ, який випускався з 1967 р. Харківським тракторним заводом. У базовому варіанті він використовувався переважно в протитанковій артилерії – для буксирування 100-мм гармат МТ-12. Крім того, на базі МТ-ЛБ (і його подовженого варіанта МТ-ЛБу) випускалась ціла низка машин різноманітного призначення – САУ 2С1 «Гвоздика», ЗРК малої дальності «Стріла-10», машини управління вогнем артилерії тощо.

Найпотужнішим вогневим засобом ракетних військ і артилерії радянських Сухопутних військ, розміщених на території України, був ракетний комплекс оперативно-тактичного призначення 9К72 «Ельбрус» з дальністю стрільби від 300 до 700 км (залежно від моделі ракети). Одноступенева ракета з рідинним двигуном була оптимізована для застосування ядерної боеголовки, хоча могла

нести і звичайну фугасну бойову частину. Пускова установка базувалась на шасі чотирирівнісного автомобіля МАЗ-543. На території України знаходилось 132 ПУ комплексу «Ельбрус», якими були укомплектовані ракетні бригади ОТР. На озброєнні ж ракетних бригад тактичних ракет знаходились комплекси 9К79 «Точка» і 9К79-1 «Точка-У», які випускались, відповідно, з 1973 і 1989 рр. Вони використовували твердопаливні ракети з дальністю пуску 70 км (для «Точки») і 120 км (для «Точки-У») і тривісні плаваючі шасі БАЗ-5921. Ракети могли споряджатись ядерними, хімічними бойовими частинами, а також звичайними осколково-фугасними та касетними (з осколковими бойовими елементами). На території України перебувало 90 ПУ цих ракетних комплексів.

Традиційно, ще з часів Другої світової війни, радянські Сухопутні війська широко застосовували реактивні системи залпового вогню (РСЗВ). Станом на 1990 р. на озброєнні перебували три основних типи цих систем. Найпотужнішою з них була система 9К58 (БМ-30) «Смерч» калібру 300 мм, взята на озброєння в 1987 р. 12-зарядна пускова установка цієї РСЗВ використовує шасі МАЗ-543М. Касетний реактивний снаряд мав дальність пуску 70 км, що робило «Смерч» найбільш далекобійною на той час РСЗВ у світі. За радянською класифікацією, вона належала до артилерії Резерву Верховного головнокомандування. На території України знаходилось близько 100 таких систем.

Ступенем нижче за «Смерч» перебував «Ураган» (9П140 або ж БМ-27), взятий на озброєння 1975 р. Ця РСЗВ належала до армійської артилерії. 16-зарядна пускова установка калібру 220 мм базується на шасі чотирирівнісного автомобіля БАЗ-135 і використовує декілька типів реактивних снарядів з касетними бойовими частинами (БЧ), а також з фугасною, термобаричною, запалювальною і хімічною БЧ. Дальність пуску сягає 35 км. Радянські війська на території України мали близько 140 РСЗВ «Ураган».

Найбільш численною (понад 300 екземплярів) на території України була РСЗВ дивізійного рівня 9К51 «Град» (БМ-21). Існувало два типи бойових машин цієї системи: 2Б5 на шасі тривісної вантажівки «Урал-375Д» (з карбюраторним двигуном) і 2Б17 на шасі «Урал-4320» (з дизелем). В обох варіантах пускова установка мала 40 стволів калібру 122 мм. Осколково-фугасний снаряд «Граду» має дальність пуску 20 км. Значно менш поширеними (20 екземплярів) були РСЗВ 9К55 «Град-1». Ця система призначалась для

полкової артилерії. Вона базується на шасі ЗИЛ-131 і має 36 122-мм стволів. Дальність пуску реактивних снарядів сягає 15 км.

Ствольна артилерія була представлена кількома типами причіпних і самохідних систем. У більшості випадків вони утворювали своєрідні пари з причіпної та самохідної артсистем з однаковою балістикою. Однак найпотужніший взірець – 203-мм гармата «Піон» – існувала лише в самохідному варіанті. З 1975 р. випускалась базова модифікація 2С7, а з 1985-го – удосконалений варіант 2С7М. В обох випадках використовується гусеничне шасі на основі танка Т-80, але з двигуном від Т-72. Дальність стрільби звичайним осколково-фугасним снарядом масою 110 кг сягає 37 км, а активно-реактивним – 47 км. На території України на момент проголошення незалежності знаходилось близько 100 «Піонів».

У калібрі 152 мм на озброєнні Радянської Армії знаходились одразу три пари артсистем. Перша з них – це причіпна гаубиця-гармата Д-20 зі стволом завдовжки 28 калібрів (випускалась ще з 1953 р.) і самохідна гаубиця 2С3 «Акація». Остання мала артилерійську частину з балістикою, аналогічною Д-20, і гусеничне повністю броньоване шасі з поворотною баштою. 2С3 випускалась з 1971 р. (з 1975 р. – удосконалений варіант 2С3М, а з 1987-го – 2С3М1). Дальність стрільби обох артсистем осколково-фугасним снарядом масою 43,5 кг становила 17,4 км. САУ «Акація» була артсистемою дивізійної ланки (нею озброювались артполки мотострілецьких і танкових дивізій), а Д-20 належали до армійської ланки. На кінець 1990 р. на території України знаходилось понад 500 2С3 і приблизно півтори сотні Д-20.

Друга пара – це причіпна гармата 2А36 «Гіацинт-Б» (випускалась з 1975 р.) і самохідна 2С5 «Гіацинт-С» (відкритої схеми, на гусеничному шасі; випускалась з 1976 р.). Вони мали стволи завдовжки 47 калібрів і дальність стрільби снарядом масою 46 кг до 28,5 км (активно-реактивним снарядом – 33,1 км). Обидві артсистеми належали до армійської ланки, однак насиченість ними радянських військ на теренах України була різною: якщо 2А36 налічувалось близько 360, то 2С5 – лише 24.

Найновішими артсистемами були 152-мм гаубиці 2А65 «Мста-Б» і 2С19 «Мста-С», взяті на озброєння, відповідно, у 1987 і 1989 рр. Вони призначались для заміни артсистем Д-20 і 2С3 та використовували такі ж боєприпаси, але завдяки кращій балістиці (довжина ствола становить 47 калібрів) дальність стрільби суттєво збільшилась (24,7 км звичайним снарядом і 29 км – активно-реактивним).

Шасі 2С19 побудоване на базі танка Т-72 з використанням низки вузлів від Т-80. САУ має повністю закриту броньовану башту. На момент проголошення Україною незалежності на її території знаходилось понад 180 гаубиць 2А65 і близько 40 2С19.

У полковій ланці використовувались дві аналогічні за балістикою 122-мм гаубиці – причіпна Д-30 (взята на озброєння в 1960 р.) і самохідна 2С1 «Гвоздика» (випускалась Харківським тракторним заводом з 1969 р.). Дальність стрільби снарядом масою 21,8 кг становить 15,2 км. На території України знаходилось понад 560 САУ «Гвоздика» і близько 200 гаубиць Д-30.

Ще одним зразком артилерійського озброєння була САУ 2С9 «Нона». 120-мм артсистема, яка поєднувала якості міномета і гармати, була створена на базі БМД-1 та призначалась для повітряно-десантних військ. Україна після проголошення незалежності отримала декілька десятків таких САУ.

Засоби протиповітряної оборони радянських Сухопутних військ характеризувались різноманітністю і багаторівневістю. Найнижчий рівень становили переносні зенітні ракетні комплекси (ПЗРК) «Стріла-2М», «Стріла-3», «Ігла-1» та «Ігла», а також спарені 23-мм зенітні артустановки ЗУ-23-2. На полковому рівні протиповітряну оборону забезпечували три основних типи систем: зенітні самохідні установки ЗСУ-23-4 (обладнані радаром зчетверені 23-мм автоматичні гармати на гусеничному броньованому шасі), ЗРК «Стріла-10» з дальністю пуску ракети до 5 км (в Україні було близько 150 ПУ цього комплексу) і зенітні гарматно-ракетні комплекси (ЗГРК) 2С6 «Тунгуска». Останні були найсучаснішими – вироблялись з 1982 р. «Тунгуска» має комбіноване озброєння – дві двоствольні 30-мм автоматичні гармати і вісім зенітних керованих ракет з дальністю пуску 8 км, а також обладнана радаром виявлення та супроводу повітряних цілей. Радянські Сухопутні війська на території України мали 75 таких комплексів.

ППО дивізій забезпечували зенітні ракетні полки. В мотострілецьких дивізіях вони озброювались, здебільшого, ЗРК «Оса-АКМ» з дальністю пуску 9 км на тривісному плаваючому шасі БАЗ-5937. У танкових дивізіях використовувались ЗРК 2К12 «Куб» (тризарядна пускова установка на гусеничному шасі) з дальністю пуску 22 км. Новими ЗРК «Тор» (дальність пуску 12 км) був озброєний тільки один полк (16 ПУ). Нарешті, на армійському рівні в зенітних

ракетних бригадах використовувались застарілі ЗРК середньої дальності 2К11 «Круг» (дальність пуску – до 50 км; в Україні було близько 100 ПУ), нові «Бук-М1» (до 35 км) і великої дальності С-300В1 (були на озброєнні у двох бригадах).

Армійська авіація Сухопутних військ СРСР, розташованих на території України, використовувала чотири основних типи вертольотів. Зокрема, вона мала близько 350 ударних вертольотів Мі-24 кількох основних варіантів. Найбільш поширеними були Мі-24В (озброєний некерованими ракетами, ПТКР «Штурм-В» і чотириствольним 12,7-мм кулеметом) та Мі-24П (замість кулемета мав двоствольну 30-мм гармату). Також було декілька екземплярів Мі-24ВП (з двоствольною 23-мм гарматою). Використовувались і спеціалізовані варіанти Мі-24К (коректувальник артилерійського вогню) і Мі-24Р (вертоліт радіаційно-хімічної розвідки).

Не менш поширеними були середні транспортні (транспортно-бойові) гелікоптери родини Мі-8: Мі-8Т і новіші Мі-8МТ з потужнішими двигунами. Порівняно небагато було важких транспортних вертольотів – застарілих Мі-6 (до 30 екземплярів) і сучасних Мі-26 (22). Усі гелікоптери Мі-8, Мі-24 і Мі-26, хоч і випускались у Росії, але мали двигуни українського виробництва (завод у Запоріжжі).

На озброєнні спеціальних військ у складі сухопутних з'єднань знаходились спеціальні інженерні броньовані машини, різноманітна техніка зв'язку, комплекси радіотехнічних військ та служби РЕБ, автомобільна техніка, спеціальні машини та багато інших видів озброєння, техніки і майна.

Розділ 2

СТВОРЕННЯ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК У СКЛАДІ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ (1991 – 1996 рр.)

З проголошенням 24 серпня 1991 року Акта про державну незалежність України розпочався процес створення українцями власної держави. Одним із головних атрибутів держави, гарантом її суверенітету та цілісності завжди були Збройні сили. Саме військо могло забезпечити наш суверенітет і незалежність, недоторканність території України від зазіхань ворогів та жадібних агресивних сусідів.

2.1. Закладення організаційно-правових основ Збройних Сил України

Одразу після проголошення незалежності на порядку денному постало питання про Збройні Сили України. Розуміючи, що сам Акт про державну незалежність не буде мати жодної сили, якщо його не підкріплять інші розпорядчі документи, 24 серпня 1991 р. Верховна Рада України ухвалила Постанову «Про військові формування на Україні», за якої все військо, дислоковане на території України, підпорядковувалось Верховній Раді України. Утворювалося власне Міністерство оборони України на чолі з першим міністром оборони Незалежної України генерал-полковником Костянтином Петровичем Морозовим.

Водночас уряд України приступив до фактичного створення власних Збройних Сил та Республіканської Гвардії. Саме ця Постанова започаткувала створення Збройних Сил України як одного з найважливіших інститутів держави. На час проголошення Акта про державний суверенітет і незалежність України і Постанови «Про військові формування на Україні» в українських політиків не було повної впевненості, що Радянська Армія дійсно мирно перетвориться на Збройні Сили України. Тому для підстрахування започаткували створення Республіканської (в подальшому – Національної) гвардії України з частин Міністерства внутрішніх справ України, які реально знаходились під керівництвом уряду України. Національна гвардія мала забезпечити виконання прийнятих постанов у разі спротиву військових, а також стати гарантом внутрішньої стабільності у країні.

Однак побоювання політиків виявилися марними. Війська, і в першу чергу сухопутні, продемонстрували свою повну лояльність вибору українського народу і в масовому порядку розпочали присягати на вірність служіння новоутвореної держави. Першими присягнули саме військовослужбовці Сухопутних військ – зв'язківці з 55-го окремого полку зв'язку 13-ї армії у Рівному.

Характерними ознаками цього першого етапу створення Збройних Сил України стало одночасне формування правової основи діяльності збройних сил, реорганізація їхніх структур, створення відповідних систем управління, забезпечення та інших елементів, необхідних для їхнього функціонування.

Прийняття військової присяги у 55-му окремому полку зв'язку

Отримавши підтримку з боку військових, восени-взимку 1991 р. були підготовлені і прийняті Верховною Радою України важливі документи, які стали нормативно-правовою базою перетворення угруповання Радянської Армії на території України на Збройні Сили України. 11 жовтня 1991 р. була затверджена Концепція оборони і будівництва Збройних Сил України, яка передбачала алгоритм їх створення. Передбачалось, що на перехідний період на території України існуватимуть збройні формування двох типів: Збройні Сили України і «війська колективної стратегічної оборони Співдружності незалежних Держав (СНД)». Останні мали складатися з стратегічних ядерних сил (Ракетних військ стратегічного призначення, стратегічної авіації і запасів ядерного озброєння з відповідними органами управління), які тимчасово перебували на українській території до остаточного вирішення питань ядерних озброєнь в Україні. Після відмови України від ядерної зброї «війська

колективної стратегічної оборони СНД» на українській землі були ліквідовані.

Концепція визначила, що Збройні Сили України будуть складатися з трьох видів: **Сухопутних військ** (Військ наземної оборони), **Військово-Повітряних Сил і Сил Протиповітряної оборони** (Війська повітряної оборони) та **Військово-Морських Сил**. Для формування цих видів Збройних Сил України залучалися всі військові формування на території України з урахуванням принципу розумної достатності. Чисельність усіх військ була визначена спершу на рівні 0,8-0,9% чисельності населення України, тобто в межах 400–420 тис. чоловік. Це відповідало досвіді оборонної сфери передових країн Європи та США. Законодавче регулювання у галузі оборони, національної безпеки та військового будівництва мала здійснювати Верховна Рада України шляхом видання законів. Безпосередньо командування Збройними Силами України повинен був здійснювати **Президент України** як **Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України**, а розробку необхідної документації в галузі оборони і безпеки держави мала здійснювати **Рада оборони** (нині – Рада Національної безпеки і оборони України). Вона й мала визначати основні напрями воєнної політики і військового будівництва. Для безпосереднього управління Збройними Силами України були створені **Міністерство оборони України** та **Головний штаб Збройних Сил України**.

Головний штаб Збройних Сил України (згодом – Генеральний штаб Збройних Сил України) став основним органом безпосереднього управління військами (силами) у мирний і воєнний час.

6 грудня 1991 р. Верховна Рада України прийняла закони «Про оборону України» та «Про Збройні Сили України» і затвердила текст Військової присяги військовослужбовців на вірність народові України. Власне, саме з 6 грудня 1991 р. і почалися систематизовані практичні дії щодо створення Збройних Сил України. Постановою Верховної Ради України від 18 жовтня 1993 р. цей день став відзначатися в Україні як **День Збройних Сил України**.

На зустрічі глав держав СНД, яка відбулася 30 грудня 1991 р., новообраний перший Президент України Л. Кравчук заявив, що з 3 січня 1992 р. дислоковані на українській території війська приводяться до добровільної присяги на вірність народові України. 6 грудня 1991 р. був затверджений текст Військової присяги, яку у залі Верховної Ради першим склав Міністр оборони України генерал-полковник К. Морозов.

Генерал-полковник Костянтин Петрович Морозов

Народився 3 червня 1944 р. у м. Брянка Луганської області у родині робітника. Закінчив Харківське вище військове авіаційне училище льотчиків ВПС у 1967 р., Військово-Повітряну академію ім. Ю. Гагаріна у 1975 р. та Військову академію Генерального штабу ЗС СРСР у 1986 р. З 1967 р. проходив службу у військах Північної групи військ на посадах льотчика, начальника штабу – заступника командира ескадрильї, командира авіаційної ланки. Після академії служив льотчиком-інструктором, командиром авіаційної ескадрильї, заступником командира авіаційного полку, начальником авіаційної бази в Туркестанському військовому окрузі. З 1981 року – заступник командира авіаційної дивізії в Центральній групі військ, упродовж 1982 – 1984 рр. – командир авіаційної дивізії в Південній групі військ. З 1986 р. – начальник штабу – перший заступник командувача 46-ї та 17-ї повітряних армій, з 1990 р. – командувач 17-ї повітряної армії Київського військового округу. З вересня 1991 р. до 30 вересня 1993 р. – Міністр оборони України. 5 березня 1994 р. звільнений у запас. З 1996 р. – на дипломатичній роботі.

На виконання розпорядження Президента України у війська надійшла шифротелеграма Міністерства оборони України від 31 грудня 1991 р. Упродовж січня 1992 р. 73% особового складу військ склали присягу (в Прикарпатському військовому окрузі – 72%). Передові позиції займали військовослужбовці Сухопутних військ. У Прикарпатському військовому окрузі до кінця березня 1992 р. Присягу на вірність народові України склали 95% військовослужбовців, у тому числі 82% офіцерів.

Складання присяги дало можливість розпочати створення власних Збройних Сил на базі військового угруповання колишньої Радянської Армії.

Формування Збройних Сил України відбувалося шляхом прийняття всіх колишніх радянських з'єднань і частин до їх складу, щоб надалі поетапним скороченням і послідовним переформуванням військ Прикарпатського, Київського та Одеського військових округів

(а також військ ППО, Військово-Повітряних сил та Чорноморського флоту) перетворити їх на компактні, боєздатні і пристосовані до виконання завдань національної безпеки Збройні Сили України. При цьому створювалися саме українські Збройні Сили. 15 травня 1992 р. Міністр оборони України підписав директиву «Про вивчення української мови у Збройних Силах України», після чого в частинах і підрозділах були створені групи з вивчення української мови. На українську мову було переведено все діловодство та спілкування у військах.

2.2. Перші кроки з формування Сухопутних військ

У розробленій Концепції оборони і будівництва Збройних Сил України головну роль у створюваних Збройних Силах держави посіли Сухопутні війська (Війська наземної оборони) – найбільш чисельний компонент колишнього радянського угруповання на території України. Але процес реального створення Сухопутних військ Збройних Сил України одразу ж наштовхнувся на низку суттєвих проблем, без термінового вирішення яких він був практично неможливим.

Першою невідкладною потребою стало **суттєве скорочення гігантського для України війська**, яке держава в умовах кризи початку 1990-х років просто не здатна була утримувати. Та й потрібної ефективності в нових умовах така кількість неповноцінних з'єднань скороченого складу та баз зберігання не забезпечувала. Тим більше, що угруповання на території України створювалося відповідно до радянської стратегії боротьби з НАТО. Основним його призначенням було посилення груп радянських військ у східноєвропейських країнах для ведення рішучого наступу на Європу в майбутній війні, яку, у разі її виникнення, радянське керівництво планувало закінчити лише на берегах Ла-Маншу та Середземного моря. При цьому важливо було залишити у складі Сухопутних військ Збройних Сил України найбільш боєздатні, оснащені найновітнішим озброєнням і військовою технікою з'єднання і частини, які повинні були стати основою бойової потужності Сухопутних військ України.

Також Україна, яка ратифікувала раніше укладений Радянським Союзом Договір про звичайні Збройні Сили в Європі, мала скоротити кількість наступальної бронетанкової техніки на своїй території: танків – на 5300 одиниць, бойових броньованих машин – на 2400 одиниць.

Це завдання загалом було виконане. До кінця 1996 р. було скорочено понад 3,5 тис. різноманітних військових структур і майже 410 тис. чоловік особового складу. Значно зменшилася кількість озброєнь та військової техніки: в Сухопутних військах парк вертольотів зменшився на 250 одиниць, танків та бойових броньованих машин – майже на 2400 і 2000 відповідно.

Одночасно треба було негайно **вирішувати проблему особового складу військ на території України**. У хаосі після розпаду Радянського Союзу і утворення нових незалежних держав на його уламках проходила наймасштабніша з часів Другої світової війни міграція військовослужбовців. Офіцери, прапорщики, а також солдати і сержанти строкової служби, які у цей час проходили службу у різних куточках СРСР, намагалися повернутися на свою історичну батьківщину. Вирішити проблему солдатів і сержантів строкової служби, які не бажали продовжувати службу у лавах Збройних Сил України, було досить просто. Всім їм дозволили виїхати до своїх республік, а вакантні місця в частинах стали заповнювати українцями, які поверталися в Україну. Тож вже наприкінці січня 1992 р. кількість тих, хто склав присягу в Україні, досягла 310 тис. осіб, що становило 73% від запланованої кількості.

Вирішити проблему з поверненням офіцерів і прапорщиків було значно складніше. Слід було надати їм нові посади в частинах відповідно до військових звань, освіти, посад, які вони займали раніше. На жаль, місця служби в частинах в Україні (які скорочувалися) значною мірою вже були заповнені тими, хто присягнув Україні і вирішив продовжувати службу. Тож доводилося частину тих, хто повертався в Україну, звільняти зі служби. Труднощі з працевлаштуванням, відсутність житла і соціальної підтримки викликали у багатьох офіцерів розчарування та роздратування. Упродовж 1991 – 1994 рр. з України в інші держави було переведено близько 12 тис. офіцерів і прапорщиків, одночасно понад 33 тис. повернулося в Україну.

Важливою і складною проблемою для України стала **наявність на її території ядерної зброї**. США категорично не бажали збільшення кількості країн – власників ядерної зброї. Тому вони зробили все, щоби примусити Україну передати ядерну зброю з її території Росії (часто, як згадував у своїй праці Юрій Костенко, український політичний діяч, пов'язаний з вирішенням ядерної проблеми України, навіть у прямій змові з тогочасним російським керівництвом). В Алма-Атинській (21 грудня 1991 р.) та Мінській (30 грудня 1991 р.)

угодах Україну зобов'язали приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1968 р. як неядерну державу. Тому вся тактична ядерна зброя, яка знаходилася на озброєнні Сухопутних військ колишнього СРСР на території України, до 1 липня 1992 р. виводилася на територію Росії для її нібито розукомплектування під спільним контролем (на жаль, реально цього не відбулося, і за рахунок українського ядерного потенціалу Росія лише модернізувала свої тактичні ядерні запаси).

Після ліквідації тактичної ядерної зброї (боєголовок ракетних комплексів оперативно-тактичних ракет) у бригадах ОТР у військових округах, розташованих на території України, їх існування втрачало сенс. Упродовж 1992 р. всі бригади ОТР військових округів на території України були розформовані. У цей час припинили існування 38-ма ракетна бригада ОТР у с. Білокриниця на Тернопільщині, 177-ма у с. Ємільчине, 35-та у Жовкві, 226-та ракетна бригада ОТР (кадрована) у Кременчуці, 26-та ракетна бригада ОТР (кадрована) у Кіровограді (нині – м. Кропивницький), 138-ма ракетна бригада ОТР у с. Советське в Криму, 9-та, 34-та та 106-та у с. Раухівка на Одещині, 175-та у с. Березіно Одеської області. На початку 1993 р. у Сухопутних військах України залишилися практично лише ракетні бригади тактичних ракет (ТР), які мали на озброєнні досить сучасні тактичні ракетні комплекси «Точка» і «Точка-У». А до 1994 р. розформували й останню ракетну бригаду ОТР – 162-гу у Білій Церкві, озброєну ракетними комплексами 9К72 «Ельбрус».

Іншою, вкрай важливою проблемою, яка потребувала негайного вирішення, стало **створення нової командно-організаційної структури Збройних Сил України**, і в першу чергу Сухопутних військ як окремого виду Збройних Сил України.

Генерал-полковник Собков Василь Тимофійович

Народився 20 жовтня 1944 р. у селі Лисанівка Старосинявського району Хмельницької області у селянській родині. 1996 р. закінчив Казанське танкове училище. Військову службу розпочав у військах Прикарпатського військового округу з посади командира танкового взводу. Згодом став командиром танкової роти, навчального взводу, навчальної роти. Після закінчення Військової академії бронетанкових військ (1977 р.) продовжував службу у складі Групи радянських військ у Німеччині на посадах начальника штабу – заступника командира танкового полку, командира полку, заступника командира танкової дивізії. Після закінчення у 1984 р. Військової академії Генерального штабу Збройних Сил СРСР призначений командиром мотострілецької дивізії у військах Закавказького військового округу. Упродовж 1987 – 1989 рр. – командир армійського корпусу у складі військ Туркестанського військового округу. З 1989 р. – командувач 6-ї гвардійської танкової армії Київського військового округу, з 1991 р. – командувач 2-ї гвардійської танкової армії у Західній групі військ.

З 4 червня по 25 вересня 1992 р. займав посаду начальника Головного штабу Збройних Сил України – першого заступника Міністра оборони України. З вересня 1992 р. – командувач військ Прикарпатського військового округу. З квітня 1994 р. до вересня 1998 р. – заступник Міністра оборони – командувач Сухопутних військ України.

З 30 вересня 1998 р. – Генеральний інспектор Генеральної військової інспекції при Президентові України. Нині – на пенсії.

На початковому етапі, упродовж 1991 – 1994 рр., Сухопутні війська існували в Україні у вигляді двох військових округів – Прикарпатського та Одеського. Третій військовий округ – Київський – розформували у 1992 р. На основі його органів управління в Києві створили вищі органи військового керівництва в Україні: Міністерство оборони, Головний (згодом – Генеральний) штаб, Тил Збройних Сил України та Озброєння Збройних Сил України. Усі об'єднання, з'єднання і військові частини Сухопутних військ входили до складу цих двох округів.

Керівництво військовими округами здійснював особисто Головний штаб Збройних Сил України, першим начальником якого став генерал-полковник Василь Собков.

У переломному 1991 р. військові округи в Україні очолювали: Прикарпатський – генерал-полковник В.В. Скоков; Одеський – генерал-полковник І.С. Морозов; Київський – генерал-полковник В.С. Чічеватов. Якщо в момент проголошення державної незалежності України генерали В. Скоков та І. Морозов досить спокійно сприйняли розпад Радянського Союзу, то В. Чічеватов зайняв яскраво виражену антиукраїнську позицію, і в ході заколоту,

здійсненого комуністичною верхівкою у Москві 19 – 22 серпня 1991 р. (так званого ГКЧП), разом з іншим українофобом, генералом армії В. Варенніковим, намагався підняти частини КВО проти політичного керівництва України. Після провалу заколоту Чічеватов змушений був літаком тікати з Києва до Москви. Там цього «патріота» СРСР радісно зустріли й одразу призначили командувачем військами Сибірського військового округу.

Інцидент з Чічеватовим створював реальну загрозу для безпеки нової незалежної держави. Тому в січні 1992 р. командування в округах було змінено на українських генералів, які склали присягу на вірність народові України.

Київський військовий округ тимчасово (в цей час вже було вирішено його розформувати, що й відбулося у листопаді 1992 р.) очолив генерал-лейтенант В.Д. Борискін.

Одеським військовим округом став командувати генерал-лейтенант В.Г. Радецький, якого у грудні 1993 р. замінив генерал-полковник В.П. Шкідченко (Віталій Радецький став Міністром оборони України).

Прикарпатський військовий округ очолив генерал-лейтенант В.М. Степанов, якого у вересні 1992 р. замінив генерал-полковник В.Т. Собков.

Відсутність власного командування Сухопутних військ вкрай негативно відбивалася на стані цього найбільшого і найпотужнішого виду Збройних Сил України, основи української армії. Зрозумівши це, 7 квітня 1994 р. рішенням військово-політичного керівництва України була створена окрема посада **заступника Міністра оборони України – командувача Сухопутних військ**. Першим на цю посаду було призначено генерал-полковника В.Т. Собкова, а командування військами Прикарпатського військового округу прийняв генерал-полковник П.І. Шуляк.

Генерал-полковник Шуляк Петро Іванович

Народився 29 березня 1945 р. в селі Коршів Здолбунівського району Рівненської області. Після закінчення Київського вищого загальновійськового командного училища (1967 р.) розпочав службу на посаді командира мотострілецького взводу в Групі радянських військ у Німеччині. Там же став командиром роти. У 1975 р. закінчив Військову академію імені М.В. Фрунзе, після чого служив у військах Закавказького військового округу на посадах начальника штабу – заступника командира мотострілецького полку, командира полку та начальника штабу – заступника командира мотострілецької дивізії. У 1984 – 1986 рр. – начальник штабу – заступник командира мотострілецької дивізії у військах Забайкальського військового округу. У 1988 р. закінчив Військову академію Генерального штабу Збройних Сил СРСР, після чого призначений командиром мотострілецької дивізії у складі Центральної групи військ. З жовтня 1991 р. – начальник управління кадрів Прибалтійського військового округу. З березня 1992 р. до липня 1993 р. – командувач 13-ї загальновійськової армії (ПрикВО). З липня 1993 р. – заступник командувача військ ПрикВО, з квітня 1994 р. – командувач військ ПрикВО (з лютого 1998 р. – Західного оперативного командування). З 30 вересня 1998 р. – заступник Міністра оборони України – командувач Сухопутних військ України, з серпня 2001 р. по червень 2005 р. – Головнокомандувач Сухопутних військ Збройних Сил України.

На жаль, існуючий на той час апарат командувача Сухопутними військами України не давав можливості ефективно здійснювати керівництво порівняно з іншими видами Збройних Сил (ВПС, ППО, ВМС). У повсякденній діяльності В.Т. Собков був змушений діяти через управління і відділи Генерального штабу Збройних Сил України, що вкрай ускладнювало і знижувало ефективність такого керівництва. Тому за його клопотанням у першій половині 1996 р. у Збройних Силах України було створене окреме **Командування Сухопутних військ Збройних Сил України** у Києві, яке він і очолив першим (нове командування зайняло приміщення колишнього Київського вищого танкового інженерного училища в Києві, де воно розташоване і досі).

Таким чином, була остаточно створена структура управління Сухопутними військами Збройних Сил України як окремого виду Збройних Сил України, яка, в основному, залишається такою і понині.

Але при цьому вкрай негативно на процес створення Збройних Сил України впливала часта зміна керівництва військового відомства, викликана тектонічними змінами в українському політикумі. З 1991 по 1996 рр. змінилися три Міністри оборони і чотири начальники Генерального штабу. З початком формування Збройних Сил

України було оновлено понад 70% керівного складу. Змінилися майже всі командувачі військ військових округів, армій, командири корпусів та дивізій.

Емблема Командування СВ ЗСУ

2.3. Реорганізація: армійські корпуси і бригадний експеримент

Всі об'єднання, з'єднання і військові частини Сухопутних військ (механізовані (так у 1992 р. перейменували колишні мотострілецькі війська), танкові, ракетні і артилерійські, частини військ ППО Сухопутних військ, аеромобільні (перейменовані 1992 р. з повітряно-десантних) та частини армійської авіації) входили до складу Прикарпатського та Одеського військових округів. Ці основні бойові роди військ Сухопутних військ забезпечували в округах численні частини і підрозділи інженерних військ, військ зв'язку, військ радіаційного, хімічного і бактеріологічного захисту (РХБЗ – таку назву отримали старі радянські частини хімічного захисту), частини РЕБ, розвідки, озброєння і тилу, медичні, культурно-просвітницькі та інші заклади і установи. При входженні військ до складу Сухопутних військ України вони втратили радянські нагороди, почесні найменування і гвардійські звання (звання гвардії було залишене лише за Національною Гвардією України). З'єднання і частини колишнього Київського військового округу були передані до складу Одеського військового округу, або ж залишились у безпосередньому підпорядкуванні центральних органів військового керівництва.

Важливою проблемою першого етапу створення Збройних Сил України стало визначення чіткого погляду на те, які Сухопутні війська потрібні Україні. Тому вже з 1992 р. розпочалася серйозна робота з відпрацювання концепції будівництва і реформування Сухопутних військ в Україні.

Проблема полягала в першу чергу в тому, що всі армії та дивізії Сухопутних військ в Україні існували у вигляді резервних формувань, скороченого складу або кадру. Вони лише доповнювали і

посилювали повністю боєготові передові стратегічні ешелони Радянської Армії, розгорнуті в групах військ на території країн – членів Варшавського договору (Польщі, НДР, Чехословаччини та Угорщини). Наприкінці 1991 р. в Україні не було жодної повністю готової до ведення бойових дій дивізії – попри прибуття низки дивізій з груп військ за кордоном. Усім з'єднанням і органам військового управління Сухопутних військ в Україні в разі виникнення воєнної загрози був потрібен певний, достатньо великий час для призову особового складу до воєнного штату, зняття зі зберігання озброєння і військової техніки та проведення бойового злагодження з призваними солдатами і офіцерами у складі їх підрозділів і частин. Кваліфікація особового складу, призваного із запасу, залишалася вкрай низькою. Стосувалося це не лише солдатів, а й офіцерів, які не володіли новітньою технікою і озброєнням, оскільки їх основна служба проходила в Радянській Армії на застарілих до 1991 р. зразках.

Таке становище негайно треба було змінювати, створюючи у складі Сухопутних військ частин і з'єднань постійної готовності для дій з відбиття агресії та підтримання цілісності і державного суверенітету України як держави.

Перші ідеї стосовно реформування українських Сухопутних військ стосувалися найвищих структурних ланок. Внаслідок аналізу розвитку сухопутних військ у передових країнах Європи і США було ухвалене рішення про відмову від основної структури сухопутних військ у СРСР – загальновійськових і танкових армій. За умов зменшення чисельності Сухопутних військ України армії вирішили перетворити на **армійські корпуси** – компактніші та краще керовані в сучасній війні. Додатковим стимулом такої трансформації стало принципове рішення про відмову від отриманих у спадок від Радянської Армії і досить громіздких в умовах України механізованих (колишніх мотострілецьких) і танкових дивізій. Замість них основу армійських корпусів мали складати **механізовані і танкові бригади**, більш мобільні та компактні.

Упродовж 1993 – 1994 рр. всі армії на території України були перетворені на армійські корпуси:

- 1-ша армія з управлінням у Чернігові, яку передали до складу ОдВО, стала **1-м армійським корпусом**;

- 6-та танкова армія з управлінням у Дніпропетровську (нині – м. Дніпро), яка також увійшла до складу ОдВО, була перетворена на **6-й армійський корпус**;

- 8-ма танкова армія ПрикВО з управлінням у Житомирі стала **8-м армійським корпусом**;
- 13-та армія ПрикВО з управлінням у Рівному перетворилася на **13-й армійський корпус**;
- 38-ма армія ПрикВО з управлінням у Івано-Франківську стала **38-м армійським корпусом**;
- **32-й армійський корпус** ОдВО в Криму з управлінням у Сімферополі залишився без змін;
- у 1994 р. було ухвалене рішення створити ще один – **2-й армійський корпус**, управління якого знаходилось у Донецьку, але він проіснував недовго.

Спочатку зробили спробу знайти варіант поєднання нових і старих структур, тобто механізованих і танкових дивізій та новоутворених бригад у складі армійських корпусів. На механізовані бригади упродовж 1993 – 1994 рр. почали перетворювати в першу чергу ті дивізії, які не мали шансів залишитися у складі Сухопутних військ Збройних Сил України. Це, як правило, були дивізії дуже скороченого складу або кадровані (бази), а також дивізії, дислокація яких не відповідала новим завданням української армії.

Першими на таку структуру стали переходити війська ПрикВО. Перша окрема механізована бригада була створена у складі 38-го армійського корпусу. Нею стала **15-та окрема механізована бригада (ОМБр)** у Хмельницькому, утворена на базі 17-ї механізованої дивізії скороченого складу у вересні 1992 р. Один полк 17-ї дивізії тоді ж передали до Прикордонних військ України, де він став 2-м навчальним прикордонним загonom.

Емблема 15-ї ОМБр

У складі 13-го армійського корпусу до 1 липня 1993 р. 97-ма механізована дивізія в Ізяславі була перетворена на **97-му окрему механізовану бригаду**, а 161-ша механізована дивізія у Славуті у

цей же час стала **161-ю окремою механізованою бригадою**. Під час перших експериментів зі створенням бригад вони отримали бойовий склад у вигляді окремих механізованих (два) та окремих танкових (також два) батальйонів, окремого гаубичного самохідно-артилерійського дивізіону, окремого зенітного ракетно-артилерійського дивізіону, окремого батальйону тилового забезпечення і додаткових підрозділів бойового, технічного та медичного забезпечення. Крім іншого, така структура давала можливість за потреби швидко перетворити бригаду на дивізію (вище керівництво Збройних Сил України у цей час ще не бажало повністю відмовлятися від дивізій).

Емблема 97-ї ОМБр

Емблема 161-ї ОМБр

8-й армійський корпус на першому етапі бригад до свого складу не отримав.

В Одеському військовому окрузі перші бригади стали створювати у складі 32-го армійського корпусу в Криму. Дві існуючі там дивізії кадру у вигляді навчальних центрів підготовки резервів (у Феодосії 710-й ТНЦ ПР і ЗОТ та у селищі Советському Кримської області 711-й ТНЦ ПР і ЗОТ) перетворили на **84-ту окрему механізовану бригаду** у смт Перевальне та **127-му окрему механізовану бригаду** у Феодосії.

У складі 1-го армійського корпусу була спроба перетворити базу зберігання озброєння і майна в Чугуєві (колишню 75-ту дивізію) на **75-ту окрему механізовану бригаду**, але від цього швидко відмовилися. Можливо, через те, що в Чугуєві вже знаходилась 6-та дивізія Національної Гвардії України, перетворена з 48-ї механізованої дивізії, переданої зі Збройних Сил України.

Інших бригад у складі 1-го та 6-го армійських корпусів Одеського військового округу у цей час не створювали. Можливо, це було пов'язане з тим, що командувач військами Одеського військового

округу генерал-полковник В. Шкідченко, мав власні погляди, які відрізнялися від згаданих. Він бачив майбутню структуру Сухопутних військ Збройних Сил України, яка б складалася з армійських корпусів, але не бригадного, а дивізійного складу. Своєю чергою, механізовані і танкові дивізії включали б механізовані і танкові бригади, за зразком дивізій армій США, Німеччини та Великобританії.

Також реформування на першому етапі торкнулося й навчальних центрів для підготовки спеціалістів Сухопутних військ. Їх кількість суттєво перевищувала потреби Сухопутних військ Збройних Сил України. Тому у складі Прикарпатського військового округу залишили один навчальний центр – **119-й окружний навчальний центр підготовки молодших спеціалістів танкових військ** у Бердичеві, який входив до 8-го армійського корпусу. 110-й окружний навчальний центр підготовки молодших спеціалістів механізованих військ у Чернівцях у травні 1992 р. розформували, а на його базі утворили **66-ту механізовану дивізію** 38-го армійського корпусу. Для укомплектування нової дивізії передали також частину полків колишньої 17-ї механізованої дивізії у Хмельницькому. У складі Одеського військового округу зберегли **169-й окружний навчальний центр підготовки молодших спеціалістів танкових військ «Десна»** та **150-й окружний навчальний центр підготовки молодших спеціалістів механізованих військ** у Миколаєві.

У **ракетних військах і артилерії** Сухопутних військ Збройних Сил України у цей період проходили лише деякі кількісні зміни, направлені на зменшення чисельності цього роду військ при збереженні всіх основних боездатних з'єднань і військових частин. Основу цього роду військ склали дві артилерійські дивізії: **26-та артилерійська дивізія** (з управлінням у Тернополі) Прикарпатського військового округу та **55-та артилерійська дивізія** (з управлінням у Запоріжжі) Одеського військового округу.

Інші артилерійські дивізії, які існували у вигляді кадру і складів, поступово скорочувалися. Найбільш сучасні артилерійські системи, які зберігалися, йшли на оснащення бригад і полків у складі армійських корпусів; застарілі ж утилізувалися.

Ракетні з'єднання були представлені бригадами тактичних ракет у складі деяких армійських корпусів (крім новосформованого 2-го, 8-го (який отримав свою ракетну бригаду трохи пізніше) та 32-го в Криму). У складі 1-го армійського корпусу залишилася **123-тя РБр**;

13-й армійський корпус мав **461-шу РБр**; в 38-му армійському корпусі була **432-га РБр**; 6-й армійський корпус мав **459-ту РБр**. Також по одній бригаді було в підпорядкуванні командувачів ракетних військ і артилерії військових округів (**199-та РБр** у ПрикВО та **159-та РБр** в ОдВО).

Емблема 26-ї АД

Емблема управління 55-ї АД

При створенні армійських корпусів для них був розроблений штат ракетних і артилерійських частин. Він включав, крім вже згаданих ракетних бригад ТР, також по одній артилерійській бригаді, реактивному артилерійському полку, протитанковому артилерійському полку та розвідувальному артилерійському полку.

У липні 1996 р. ухвалили рішення про передачу усіх основних бригад і полків ППО Сухопутних військ до Військ ППО Збройних Сил України, на які покладалися завдання захисту повітряного простору не лише всієї країни, а й частин Сухопутних військ. Тому до Військ ППО передали **68-му та 77-му окремі радіотехнічні бригади, 138-му, 223-тю, 46-ту, 156-ту, 108-му та 55-ту зенітні ракетні бригади, 1046-й та 1067-й зенітні ракетні полки**, а також **1094-й зенітний артилерійський полк** (ці полки залишилися від дивізій, перетворених на бригади). Зенітні ракетні та зенітні артилерійські частини і підрозділи Сухопутних військ збереглися лише в дивізіях і бригадах (зенітні ракетні полки та зенітні ракетно-артилерійські дивізіони відповідно).

Інші роди військ і служби у складі Сухопутних військ у перший період створення українських Збройних Сил зазнавали кількісних змін. У цей час ліквідовувалися непотрібні мобілізаційні з'єднання і частини інженерних військ, військ зв'язку, військ РХБЗ, автомобільні частини, ремонтні та тиллові з'єднання, військові частини,

установи і заклади, які раніше готувалися до розгортання фронтів і армій воєнного часу, що припинили своє існування в Україні. У складі військ зв'язку Збройних Сил України були створені частини **фельд'єгерсько-поштового зв'язку** (вузли – в місцях дислокації управлінь округів та армійських корпусів, станції – в гарнізонах). Одночасно відповідно до нових завдань змінювалися й ті частини, які залишалися у бойовому складі округів і армійських корпусів. Частину цих формувань (особливо ті, що були розташовані на території колишнього Київського військового округу) передали у безпосереднє підпорядкування начальнику Головного (Генерального) штабу Збройних Сил України.

З прийняттям нової організаційно-штатної структури бригад були розроблені й штати відповідних підрозділів родів військ і служб бойового, технічного та тилового забезпечення в них. Це стосувалося і нової структури армійських корпусів, для яких також був створений новий комплект військових частин бойового, технічного та тилового забезпечення.

2.4. Аеромобільні війська та армійська авіація

На початку створення Сухопутних військ Збройних Сил України вони поповнилися двома новими родами військ, які раніше, в Радянській Армії, мали окремий статус: **аеромобільними військами**, перетвореними з повітрянодесантних військ, що раніше знаходилися у підпорядкуванні начальника Генерального штабу, та **армійською авіацією**, яка раніше входила до складу Військово-Повітряних Сил, передавалася до сухопутних військ, а потім – знову до ВПС, і лише станом на 1991 р. знову опинилася у складі Сухопутних військ. Це рішення було прийняте на підставі аналізу досвіду ведення бойових дій Радянською Армією в Афганістані та дій американських сухопутних військ у В'єтнамі, а також на основі розвитку армій в країнах НАТО та в США – найбільш передових арміях кінця ХХ століття, які насичувалися вертольотами і мобільними десантно-штурмовими частинами для здійснення «вертикального маневру» на полі бою.

На час проголошення державної незалежності в Україні були розташовані 98-ма гвардійська повітрянодесантна дивізія у Болграді, 23-тя та 40-ва повітрянодесантні бригади в Кременчуці та Миколаєві, а також 224-й навчальний центр ПДВ у Хирові. Всі ці частини

підпорядковувалися командуванню ПДВ у Москві. І якщо з переходом до Збройних Сил України радянських сухопутних військ на території України у Москві таки змирилися, то стосовно повітряно-десантних частин, найбільш боєздатних з усієї Радянської Армії, Москва зайняла іншу позицію. Націоналістичні сили в Росії у Міністерстві оборони колишнього СРСР намагались будь-якою ціною забрати повітрянодесантні частини зі складу Збройних Сил України, куди вони були включені 6 грудня 1991 р. Однак така позиція зустріла рішучий опір як з боку командування Збройних Сил України, так і з боку першого Президента України Л. Кравчука. В результаті у 1993 р. була створена спільна російсько-українська комісія з вирішення цих спірних питань. З українського боку її очолив генерал-лейтенант В. Степанов, заступник командувача військами Одеського військового округу; з російського – заступник командувача Повітрянодесантними військами Збройних Сил Росії генерал-лейтенант В. Сорокін. В результаті дійшли до домовленості: розділити 98-му повітрянодесантну дивізію, її озброєння і техніку навпіл між Україною та Росією. Цей розділ завершився у грудні 1993 р. Проходив він досить цивілізовано. А всі інші частини колишніх радянських повітрянодесантних військ повністю були включені до складу Сухопутних військ Збройних Сил України і перейменовані на аеромобільні війська. Але й тут не обійшлося без труднощів з російськими генералами.

Емблема аеромобільних військ СВ ЗС України

У складному процесі створення Збройних Сил України командування повітрянодесантних військ колишнього СРСР, а з 1991 р. – Російської Федерації, робили спроби не допустити переходу під українську юрисдикцію елітної частини – **224-го навчального центру**. Московські генерали-десантники розробили тоді цілу операцію, як «нейтралізувати» десантників з Хирова, викравши для цього

їх Бойовий Прапор. Лише завдяки зусиллям заступника командира навчального центру підполковника М. Коваля та його побратимів-патріотів російська затія провалилась. Ситуація, що склалася, вимагала політичного вирішення, тому, за сприяння керівників Львівської обласної держадміністрації, військові звернулися до Президента України Л. Кравчука. Зрозумівши ситуацію, останній одразу вийшов на зв'язок з Міністром оборони К. Морозовим. Через декілька хвилин проблему вдалося вирішити. І вранці наступного дня, 5 квітня 1992 р., був оприлюднений Указ Президента України про підпорядкування всіх військових формувань, дислокованих на території України (на які ще претендували з Москви), Міністерству оборони України. Тож всі частини колишніх повітрянодесантних військ СРСР стали складовою Збройних Сил України. Всі вони увійшли до складу округів.

Прикарпатський військовий округ отримав **224-й навчальний центр аеромобільних військ**, який 1995 р. реорганізували у бойове з'єднання – **6-ту аеромобільну бригаду**. У складі бригади були 310-й та 312-й аеромобільно-десантні батальйони (на автомобілях), 311-й аеромобільно-десантний батальйон (на бронетранспортерах).

До складу Одеського військового округу увійшла частина колишньої 98-ї повітрянодесантної дивізії, яка за наказом Міністра оборони України від 15 лютого 1993 р. була перетворена спочатку на **98-му аеромобільну дивізію**, а з 26 травня 1993 р. стала **1-ю аеромобільною дивізією**. 1 червня 1993 р. її підпорядкували Одеському військовому округу. До 1 грудня 1993 року формування дивізії завершилось. Проходило воно досить складно. Після розподілу дивізії підрозділи, частини та штаби були укомплектовані офіцерським складом менш ніж на 25%, управління дивізії – лише на 22%. Солдатами дивізію укомплектували досить швидко, а от доукомплектування офіцерів проводилося за рахунок офіцерів з інших родів військ. Брала командирів із танкових та мотострілецьких частин. Серед лейтенантів були навіть колишні підводники. Далі всі вони пройшли курс повітрянодесантної підготовки, зробили не один стрибок з парашута. Того ж 1993 р. до дивізії прибули 12 випускників Рязанського училища повітрянодесантних військ. Як фахівців з парашутно-десантної підготовки, їх призначили на посади офіцерів повітрянодесантної служби.

Невдовзі десантникам довелось продемонструвати свою бойову підготовку. Під час спроби російських військових захопити в Одесі

майно 318-го дивізіону консервації кораблів десантники за 20 хвилин блокували частину. Діяли без зброї, жорстко, але в межах дозволеного, коректно. Моряки не постраждали, однак порядок був наведений.

За створеним штатом до складу цієї першої дивізії нового для Збройних Сил України роду військ Сухопутних військ увійшли **25-та повітрянодесантна бригада, 45-та аеромобільна бригада, 91-й артилерійський полк** та інші підрозділи бойового, технічного і тилового забезпечення. Це з'єднання стало першим, на якому командування Одеського військового округу відпрацьовувало структуру дивізії з окремими бригадами у складі, на основі поглядів, які пов'язували з ідеями генерал-полковника В. Шкідченка.

Також до військ Одеського військового округу передали **40-ву окрему аеромобільну бригаду** в Миколаєві.

Додатково в Житомирі 1 березня 1993 р., відповідно до Директиви головного штабу Збройних Сил України, був сформований **95-й навчальний центр (підготовки молодших спеціалістів аеромобільних військ)**. Формуванням центру займався його перший начальник, видатний організатор десантної справи в Україні, генерал-майор В. Раєвський (в той час – полковник). Як згадував В. Раєвський: *«Ми розробили концепцію розвитку «крилатої піхоти». Планувалося сформувати великий центр парашутно-десантної справи у місті Житомирі. На базі колишнього училища радіоелектроніки мало бути засноване повітрянодесантне. Передбачалося також створення частин і з'єднань на базі існуючих ресурсів у містах Миколаєві, Харкові, Болграді, Кременчуці, тобто, поблизу аеродромів»*. Сформований В. Раєвським 95-й навчальний центр (підготовки молодших спеціалістів аеромобільних військ) чисельністю 4,5 тисячі чоловік став резервом Верховного Головнокомандувача. Однак інші плани В. Раєвського у Житомирі не здійснилися. Спочатку В. Раєвський мав намір формувати повітрянодесантну дивізію. Однак планам завадили, по-перше, наявність у Збройних Силах України вже одного подібного з'єднання (1-ї аеромобільної дивізії у місті Болграді), а по-друге, непотрібність для України такого великого десантного утворення. Відверто кажучи, були відсутні реальні бойові завдання для дивізії. Повітрянодесантна дивізія – оперативно-стратегічне з'єднання наступального характеру. Україна, яка проголосила без'ядерний статус і сформувала суто оборонну воєнну доктрину, не потребувала таких сил. А от невелике, мобільне

з'єднання аеромобільних військ, що може транспортуватися як вертольотами, так і транспортно-десантними літаками, і спроможне швидко перекидатися з одного кінця України на інший, виявилось вкрай потрібним і корисним. На відміну від Радянського Союзу новостворений рід військ зайняв свою нішу саме у складі Сухопутних військ Збройних Сил України, ставши своєрідною «повітряною кавалерією» новітніх часів.

Тому вже 1 грудня 1996 р. навчальний центр був переформований на **95-ту окрему аеромобільну бригаду (ОАемБр)**, підпорядковану спочатку Міністерству оборони України, а з 1997 р. – Північному оперативно-територіальному командуванню Сухопутних військ Збройних Сил України.

Емблема 95-го НЦ

Емблема 95-ї ОАемБр

У тісному зв'язку з аеромобільними військами у складі Сухопутних військ Збройних Сил України знаходився й інший новий рід військ – армійська авіація, транспортна і бойова база нових аеромобільних формувань.

Досвід бойових дій в Афганістані та широке застосування вертольотів в армії США показало, що вертоліт – вкрай ефективний засіб підвищення мобільності частин сухопутних військ. А для цього потрібно було ввести полки вертольотів до складу сухопутних об'єднань (армійських корпусів) і навіть у дивізії. Всі вертолітні частини армійської авіації до кінця 1991 р. увійшли до складу Збройних Сил України.

Труднощі організації експлуатації вертолітної техніки в умовах економічних проблем в Україні і в Збройних Силах України призвели до того, що у липні 1993 р. керівництво Збройних Сил України прийняло рішення передати всі вертолітні частини до складу Військового-Повітряних Сил України. Їх розподілили між 14-ю повітряною армією (полки, розташовані на території Прикарпатського військового округу) та 5-ю повітряною армією (частини на території Одеського військового округу).

Однак вже наступного року це рішення визнали помилковим, і вертолітні частини повернули до Сухопутних військ Збройних Сил України, де вони увійшли до бойового складу округів та армійських корпусів.

Під час реформи цього роду військ, який остаточно отримав назву «армійської авіації», загальноприйняту у більшості армій світу, вирішили створити бригади армійської авіації майже у кожному армійському корпусі. До бригади входив не лише вертолітний полк, але й підрозділи, які забезпечували його бойове застосування: батальйон аеродромно-технічного забезпечення та окрема рота зв'язку і радіотехнічного забезпечення (РТЗ). В результаті упродовж 1993–1995 рр. були утворені:

- **1-ша бригада армійської авіації** 8-го армійського корпусу у с. Радянське Житомирської області на базі 513-го окремого бойового вертолітного полку та його частин забезпечення. 441-й ОВП до грудня 1993 р. розформували для укомплектування цієї бригади. Експеримент виявився вдалим і його продовжили;

- **2-га бригада армійської авіації** у с. Чорнобаївка Херсонської області на базі 320-го ОВП. Вона підпорядковувалася безпосередньо ОдВО;

Емблема 2-ї БрАА

Емблема 3-ї БрАА

- **3-тя бригада армійської авіації** у Бродях (сформована до 1 листопада 1995 р. на базі 119-го ОБВП, 386-го окремого батальйону аеродромно-технічного забезпечення та 156-ї окремої роти зв'язку та РТЗ) у складі 38-го армійського корпусу;

- **4-та бригада армійської авіації** у Вапнярці (сформована на базі 488-го ОВП (БіУ), 486-го окремого батальйону аеродромно-технічного забезпечення та 2386-ї окремої роти зв'язку та РТЗ). Спочатку вона входила до 1-го армійського корпусу, а в середині 1996 р. була передана до складу 8-го армійського корпусу;

- **5-та бригада армійської авіації** у с. Жовтневе Волинської області (сформована на базі 442-го ОВП (БіУ), 494-го окремого батальйону аеродромно-технічного забезпечення та 1527-ї окремої роти зв'язку та РТЗ) у складі 13-го армійського корпусу;

- **6-та бригада армійської авіації** у с. Раухівка на базі 287-го ОВП. Вона увійшла до складу 6-го армійського корпусу;

- **7-ма бригада армійської авіації** у с. Новий Калинів (на базі 340-го ОТБВП з використанням техніки і особового складу 335-го ОВП), безпосередньо підпорядкована командувачу військ ПрикВО.

З цього часу армійська авіація як один із основних бойових родів військ стала невід'ємною частиною Сухопутних військ Збройних Сил України, сприяючи засвоюванню українською армією новітніх тенденцій розвитку військового мистецтва на полі бою кінця ХХ – початку ХХІ століття.

2.5. Територіальна оборона

1994 р. в Сухопутних військах України починається розробка нового напрямку в посиленні обороноздатності країни – створення **Територіальної оборони України**.

З прийняттям оборонної Военної доктрини України стало зрозумілим, що воєнна загроза і агресія проти нашої держави можуть розпочатися лише нападом агресора на власну територію України. Але на території України, яка зазнала б нападу, проживають громадяни України, знаходиться численні об'єкти інфраструктури (міста і села, заводи, електростанції, в тому числі атомні, залізничні, автомобільні шляхи сполучення, аеродроми, греблі, ріки та водойми з мостами, лікарні і шпиталі тощо). Тому одразу виникла проблема: як забезпечити нормальне функціонування цієї інфраструктури в умовах ведення бойових дій і як акумулювати діяльність всіх державних, недержавних структур для більш ефективної допомоги Збройним Силам України у відсічі агресору. Для цього й була потрібна Територіальна оборона.

Розробка теорії та практики Територіальної оборони розпочалася практично з нуля. Першими в Сухопутних військах структурами, на які були покладені ці завдання, були спеціальні органи керівництва і розвитку територіальної оборони – відділи територіальної оборони, створені в штабах Прикарпатського та Одеського військових округів та відповідне управління в структурі спочатку Генерального штабу Збройних Сил України, а далі – в Командуванні Сухопутних військ.

Передові позиції у відпрацюванні питань нової для України територіальної оборони займали офіцери Прикарпатського військового округу (перший начальник Територіального відділу штабу ПрикВО полковник О. Парасюк, його наступник полковник Г. Єфімов та полковник М. Слободянюк). Завдяки їхній активній праці та дієвій участі інших офіцерів з Києва, Одеси та Чернігова була створена нормативно-правова база територіальної оборони, яка в першу чергу включала зміни до закону України «Про оборону України». До цього закону були внесені доповнення, які пояснили (ст. 18), що *«територіальна оборона України – це система загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів, що здійснюються в особливий період»*. До основних завдань Територіальної оборони України були віднесені:

- охорона та захист державного кордону;
- забезпечення умов для надійного функціонування органів державної влади, органів військового управління, стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил);
- охорона та оборона важливих об'єктів і комунікацій;
- боротьба з диверсійно-розвідувальними силами, іншими озброєними формуваннями агресора та антидержавними незаконно утвореними озброєними формуваннями;
- організація та здійснення евакуаційних заходів;
- проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт у небезпечних районах; захист населення від наслідків воєнних дій, аварій (руйнувань), зумовлених застосуванням засобів ураження, терористичними актами та диверсіями;
- підтримання правового режиму воєнного стану.

Для виконання цих завдань мали залучатися всі наявні на території областей України, які ставали зонами Територіальної оборони, сили та засоби, попри на їх відомчу належність (органи і сили Міністерства внутрішніх справ України, прикордонники, Національна Гвардія України, органи Служби безпеки України, сили і засоби відомств залізничного, морського та авіаційного транспорту, органи охорони підприємств, державні органи влади від селищ до областей, з Кабінетом Міністрів України включно).

Закон України «Про оборону України» визначав, що *«Територіальну оборону на всій території України організовує Генеральний штаб Збройних Сил України, на території Автономної Республіки Крим, областей, у містах Києві та Севастополі – відповідно Рада*

міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації в межах своїх повноважень. Безпосереднє керівництво територіальною обороною держави здійснює начальник Генерального штабу – Головнокомандувач Збройних Сил України. До виконання завдань територіальної оборони в межах їх повноважень залучаються Збройні Сили України, інші військові формування, утворені відповідно до законів України, органи Національної поліції, підрозділи Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та відповідні правоохоронні органи. Основні завдання, заходи щодо підготовки та ведення територіальної оборони, повноваження Кабінету Міністрів України, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, військових формувань та основи їх взаємодії визначаються Положенням про територіальну оборону України, яке затверджує Президент України».

В результаті до 1996 р. була в цілому створена система Територіальної оборони, яка включала Штаби територіальної оборони (від Головного в Києві до штабів ТрО областей (зон), районів та великих міст). Очолювати зони територіальної оборони (області) мали Голови обласних державних адміністрацій, а для здійснення їх керівних функцій при них мали розгортатися Штаби територіальної оборони. Безпосередньо підготовкою всієї системи Територіальної оборони України займалися відділи ТрО в обласних військових комісаріатах, які й розгортали у воєнний час штаби ТрО в областях. Безпосередню роботу з всебічної підготовки системи Територіальної оборони в Україні виконували військові органи Територіальної оборони – управління у складі Командування Сухопутних військ у Києві, а також відділи ТрО, а в подальшому – Центри ТрО у складі управлінь оперативних командувань. Підсумком першого етапу роботи стала підготовка Плану територіальної оборони України та проведена низка навчань для відпрацювання практичних заходів керівництва Територіальною обороною України.

Вже тоді, на першому етапі створення системи Територіальної оборони України, передбачалося створення спеціальних частин територіальної оборони: бригад, полків та батальйонів ТрО. У Прикарпатському військовому окрузі планувалося створити Центри територіальної оборони в штабах кожного армійського корпусу,

чотири бригади ТрО та 10 полків ТрО. Аналогічні процеси йшли і в Одеському військовому окрузі, а після перетворення військових округів на Західне, Південне та Північне оперативні командування – в управліннях цих об'єднань.

Створення Територіальної оборони України стало суттєвим внеском у зміцнення обороноздатності України, що надалі підтвердила організація відбиття російської агресії проти України на Сході (в Донецькій та Луганській областях).

2.6. Початки символіки Сухопутних військ

Важливим атрибутом незалежної держави та її Збройних Сил є національна державна та військова символіка. У період створення незалежної України новими символами нашої Батьківщини стали національний синьо-жовтий Прапор України, який був затверджений Постановою Верховної Ради України від 28 січня 1992 р., та Малий Державний Герб України, який був прийнятий Верховною Радою Постановою від 19 лютого 1992 р. «Про Державний Герб України». Пізніше ці символи держави були внесені у Конституцію України. Вже з 1991 р. вони стали у військах тими першими символами Незалежності України, які військовослужбовці виносили на кожному урочистому шикуванні.

Серед маси складних питань, пов'язаних зі створенням Збройних Сил України, постало питання про символіку нової української армії, створення її власної уніформи, прапорів, відзнак тощо. Велику увагу цим питанням надавав перший Міністр оборони України генерал-полковник К. Морозов. Пізніше він згадував: *«Тепер щодо військових одностроїв. Це надзвичайно важливе питання. Відповідний одяг формує свідомість українського вояцтва. Українська Народна Республіка існувала менше, ніж наша нинішня незалежна Українська держава, проте вояки УНР мали і статuti, і прапори, і штандарти, і уніформу, і ордени, і грамоти, і традиції, і військову музику, і військові ритуали, і спеціальні часотиси... Ми, на жаль, зволікали. А зволікали тому, що ті, котрі гаряче бажали бачити українське військо у власній уніформі, не мали необхідних коштів, не мали необхідного обладнання. Ті ж, котрі в Україні таки мали щось, дуже не хотіли запровадження нових військових одностроїв, бо добре розуміли, що тоді повернення у лоно «єдиної і невідімої» буде вже неможливе...».*

Під час першого періоду (1991 – початок 1992 рр.) у військах проходила стихійна українізація (або ж дерадянїзація) уніформи

Радянської Армії, яку носили військовослужбовці Сухопутних військ. Характерними її прикметами стало відривання на нарукавних емблемах родів військ і служб спочатку серпа з молотом, а згодом і червоних зірок взагалі. В такому урізаному вигляді емблеми носили окремі військовослужбовці довго попри їхнє скасування Наказом Міністра оборони України № 107 від 24 червня 1992 р.

В ході другого періоду в Україні (упродовж 1992 – 1993 рр.) на ці процеси впливало важке матеріальне становище усіх відомств, які в умовах розпаду СРСР не мали потрібних для підтримання своєї діяльності коштів з бюджету держави. Тому практично всі силові відомства носили однакову військову уніформу, запаси якої ще були в достатній кількості на складах колишніх з'єднань Радянської Армії. Однак при цьому було дуже важко розрізнити приналежність людини у формі до якогось конкретного відомства. Тож на цей час ідеї військової символіки у керівництва відповідних органів речової служби Збройних Сил України, як і у керівництва Збройними Силами України загалом, полягали у заміні існуючих у Радянській Армії зразків військової символіки на відповідні українські. Тому першими зразками військової символіки стали емблеми на головних уборах, гудзики з українською символікою, латунні пряжки для солдатів і сержантів строкової служби. Вже на початку 1992 р. Міністр оборони України К. Морозов поставив завдання розробки і впровадження у Збройних Силах України військової символіки, яка б повністю замінила радянську. І першими 3 квітня 1992 р. він затвердив зразки солдатської кокарди та солдатської пряжки, також великий і малий гудзики для військовослужбовців Збройних Сил України, парадну та повсякденну кокарду для офіцерів Сухопутних військ, а також кокарду для офіцерів на польовому обмундируванні. 24 червня 1992 р. наказом Міністра оборони № 107 були затверджені перші тимчасові зміни форми одягу на період з 1992 по 1995 рр. У ньому встановлювалося носіння нової української символіки на предметах військової форми одягу в цілому старого, ще радянського зразка. З цього часу золотий тризуб на синьому тлі став широко використовуватися у Збройних Силах України. Була спроба встановити свій власний символ на основі Малого Державного Герба України, на якому спочатку змінили форму щита. Замість п'ятикутного він став із закругленою основою. 14 серпня 1993 р. цей новий символ Збройних Сил України наказом Міністра оборони України стали наносити на борта військової техніки сухопутних військ.

Проект емблеми – символу Збройних Сил України

Для носіння на рукавах військовослужбовцями Збройних Сил України були виготовлені нарукавні емблеми. У Сухопутних військах це була нарукавна емблема на малиновому сукні (тканині).

Були розроблені й нові емблеми родів військ і служб Сухопутних військ, які після ухвалення почали виготовляти та постачати як елемент нової форми одягу Збройних Сил України, що практично почала впроваджуватися з 1994 р. 14 червня 1994 р. ескізи емблем родів військ та служб Збройних Сил України були затверджені Міністром оборони України.

На 1994 – 1995 рр. припав третій період розвитку військової символіки Сухопутних військ Збройних Сил України, який характеризувався практичним втіленням нової української військової форми одягу та розроблених до неї поки що нечисленних зразків військової символіки, зокрема й нарукавних емблем. Саме у цей час з'явилися перші емблеми українських військових частин. Протягом перших трьох періодів розвитку військової символіки Збройних Сил України питання індивідуальної військової символіки окремих частин та з'єднань (насамперед у вигляді нарукавних емблем) серйозно не ставилось. Це було пов'язане з тим, що таке явище для української (де-факто пострадянської) армії було цілком новим. Однак перші думки щодо необхідності мати таку символіку вже почали з'являтися у середовищі військовослужбовців. Спілкуючись з колегами з армій США, ФРН, Великобританії, Франції, вони задавали питання своєму командуванню щодо відсутності такої символіки у Збройних Силах України.

Першим відомим випадком розробки та виготовлення нарукавної емблеми окремої частини Збройних Сил України стала символіка **240-го окремого спеціального батальйону** для виконання миротворчих місій у складі військ ООН у республіках колишньої Югославії, а далі – нарукавні емблеми **4-ї окремої бригади морської піхоти**.

Однак жодних реальних кроків до розробки та затвердження особистої нарукавної емблематики об'єднань, з'єднань, військових частин, установ та закладів Збройних Сил України на рівні керівництва зроблено не було. Тому у Сухопутних військах з 1993 р. починається стихійний процес створення власної символіки окремих частин та підрозділів. Розпочали його представники елітних частин Збройних Сил України: аеромобільних військ, частин спеціального призначення та інших частин, де було таке бажання.

Однією з перших стала емблема **224-го навчального центру (підготовки молодших спеціалістів аеромобільних військ)**. Практично одночасно власну військову символіку отримали військовослужбовці **362-го окремого батальйону охорони та обслуговування** штабу Прикарпатського військового округу. Наприкінці 1993 р. була розроблена нарукавна емблема для військовослужбовців **4999-ї бази зберігання озброєння і техніки (військ зв'язку)** – перша нарукавна емблема у військах зв'язку Збройних Сил України. Ще одним прикладом стала символіка **8-ї окремої бригади Спеціального Призначення (СПП)**. Наприкінці 1995 р. власну символіку отримали й військовослужбовці **95-го навчального центру (підготовки молодших спеціалістів аеромобільних військ)** у Житомирі.

Схожі процеси відбувалися не лише у військах Прикарпатського, а й Одеського військового округу. Першими знову таки стали військовослужбовці елітних частин, а саме – **40-ї аеромобільної бригади** у місті Миколаєві. Також у цей період створили нарукавну емблему і військовослужбовці **23-ї окремої аеромобільної бригади** у Кременчуці. Далі власні символи розробили в **10-й окремій бригаді Спеціального Призначення** (1995 р.).

Також у цей час були створені нарукавні емблеми **337-ї реактивної артилерійської бригади** 26-ї артилерійської дивізії, **603-ї окремої роти спеціального призначення** 8-го армійського корпусу. Під час підготовки до спільних міжнародних навчань «Щит миру» у Львові навесні 1996 р. була створена нарукавна емблема **7-го механізованого полку** 24-ї механізованої дивізії у Львові. Ініціатором став тодішній командир полку підполковник Г. Воробйов. В Одеській області у 1994 р. розробили та стали виготовляти для військовослужбовців **1-ї аеромобільної дивізії** Збройних Сил України власну нарукавну емблему.

Ініціатива окремих командирів частин та офіцерів упродовж 1995 – початку 1996 рр. набула поширення у військах. Особливо

відзначався в цьому Прикарпатський військовий округ. Була створена власна символіка для **66-ї механізованої дивізії, 119-го окружного навчального центру (підготовки молодших спеціалістів танкових військ), управління 38-го армійського корпусу.**

Надалі в Сухопутних військах наракувалася емблематика об'єднань, з'єднань, військових частин, закладів та установ набула значного розвитку. В підсумку практично кожне формування від Командування сухопутних військ до окремої роти отримали власні символи.

Збройні Сили будь-якої країни не можуть існувати без свого основного символу військової честі – Бойового Прапора. Тому для вручення з'єднанням та військовим частинам Збройних Сил України був розроблений проєкт **Бойового Прапора Збройних Сил України.** Малюнок Бойового Прапора військової частини Президент України Л. Кравчук затвердив 4 грудня 1993 р. Прапор являв собою прямокутне полотнище, прикрашене бахромою. На лицьовій стороні – зображений Малий Державний Герб України у вінку з дубових та калинових гілок, нижче – фігурна стрічка з написом «ЗА УКРАЇНУ ЗА ЇЇ ВОЛЮ». Зворотна сторона призначалася для напису з назвою частини. Але він, на жаль, не отримав підтримки у Верховній Раді України того часу, де були ще сильні прокомуністичні настрої. Проєкт відповідної постанови про затвердження Бойового Прапора направили до парламенту вже 5 січня 1994 р., але Президія Верховної Ради лише 3 жовтня 1994 р. розглянула його і відправила на доопрацювання до комісії Верховної Ради з питань оборони та державної безпеки, де його і «поховали». Також у цей час був створений **Прапор Сухопутних військ** як виду Збройних Сил України.

Незважаючи на затягування законодавчого оформлення, виготовлені нові Бойові Прапори стали вручати військовим частинам від імені Президента України Л. Кравчука. Перший подібний Бойовий Прапор отримав 240-й окремий спеціальний батальйон на початку 1994 р.

16 червня 1994 р. 1-й аеромобільній дивізії, першій у Збройних Силах України, Президент України Леонід Кравчук вручив український Бойовий Прапор нового зразка. Далі подібні Бойові Прапори були вручені й багатьом іншим дивізіям та бригадам Сухопутних військ.

На завершення створення військової символіки новітніх Збройних Сил України Міністр оборони України В. Шмаров 12 червня 1995 р. видав наказ № 150 «Про введення в дію Правил носіння

військової форми одягу військовослужбовцями Збройних Сил України», в якому була остаточно затверджена форма одягу військовослужбовців з усіма її елементами: нарукавними емблемами видів Збройних Сил України, емблемами родів військ і служб Збройних Сил України.

Важливою сферою стимулювання військовослужбовців Збройних Сил України є державні нагороди. У 1991 р. Україна їх ще не мала. Лише пізніше була створена перша Президентська відзнака «За заслуги». Але конкретні вчинки та подвиги військовослужбовців, які вже в той час були у Збройних Силах, вимагали створення власної національної нагородної системи. Тому 3 травня 1995 р. був затверджений **орден Богдана Хмельницького** (трьох ступенів) для нагородження, в першу чергу, військових за проявлену мужність і досягнення в укріпленні обороноздатності України, а 23 серпня 1995 р. – **орден Ярослава Мудрого** (п'яти ступенів) для нагородження за державні досягнення. 29 квітня 1995 р. Указом Президента України були створені нові відзнаки Президента – «За мужність» та «Іменна вогнепальна зброя». Далі створення нагородної системи України продовжилося, в результаті чого 21 серпня 1996 р. відзнака Президента України «За мужність» стала орденом України з тією самою назвою, а 22 вересня 1996 р. відзнака Президента України була також перетворена на орден «За заслуги». Додатково саме для військовослужбовців 5 жовтня 1996 р. були встановлені **медаль «За службу Україні»** та **три медалі «За бездоганну службу»**. Але ці державні нагороди не вичерпували всі можливі випадки заохочення військовослужбовців через свій високий статус.

Для нагородження військовослужбовців у мирний та воєнний час за досягнення у службі був створений комплекс відомчих нагородних знаків. Відомчі заохочувальні відзнаки були встановлені Указом Президента України 8 липня 1996 р. з метою вшанування військової служби, професіоналізму, доблесті, відданості оборонців Батьківщини, вірності присязі, честі та для надання соціального престижу багаторічній службі у державних військових формуваннях України. В цей час у Збройних Силах України були створені відзнаки Міністра оборони України «**Доблесть і Честь**», «**Знак Пошани**», «**Ветеран військової служби**» та «**За сумлінну службу**» трьох ступенів.

Відзнака «Доблесть і Честь»

Відзнака «Знак Пошани»

Відзнака «Ветеран військової служби»

Медалі «За 20 років сумлінної служби», «За 15 років сумлінної служби» та «За 10 років сумлінної служби»

Для заохочення в Сухопутних військах Збройних Сил України була встановлена відзнака командувача Сухопутних військ **«Сухопутні війська»**. З цього часу цією відзнакою стали нагороджувати офіцерів Сухопутних військ за досягнення в службі, проявлену ініціативу, мужність, успіхи у навчанні підлеглих та підняття рівня боєготовності частин, якими вони командували.

2.7. Участь Сухопутних військ у миротворчій діяльності та міжнародному військовому співробітництві в 1992 – 1996 рр.

В основу процесу міжнародного військового співробітництва підрозділів Сухопутних військ було покладено реалізацію зовнішньополітичного курсу України. Участь України в операціях з підтримання миру і безпеки розпочалась із затвердженням Верховною Радою України Постанови від 3 липня 1992 р. № 2538-ХІІ «Про участь батальйонів Збройних Сил України в Миротворчих Силах Організації Об'єднаних Націй у зонах конфліктів на території колишньої Югославії».

15 липня 1992 р. для участі у миротворчій місії в Югославії був відправлений 240-й окремих спеціальний батальйон (осб) кількістю 420 осіб. Пізніше направлено 60-й окремих спеціальний батальйон, 40-ву оперативну групу штабних офіцерів, підрозділ військової поліції та 15-й окремих вертолітний загін Збройних Сил України.

Криза у колишній Югославії розпочалась в 1990-1991 рр. після виходу зі складу Югославії Словенії, Хорватії, Боснії та Герцеговини. Одночасно з проголошенням незалежності розпочалися військові дії на території країн колишньої Югославії. Основними завданнями 240-го осб, 60-го осб та підрозділу військової поліції стали: збір, облік та спостереження за озброєнням, яке здала сербська сторона в зоні відповідальності батальйону; організація служби на 20 контрольних і декількох спостережних пунктах; забезпечення проведення конвоїв з вантажами гуманітарної допомоги місцевому населенню; сприяння припиненню бойових дій та нормалізація ситуації; патрулювання в зонах відповідальності; встановлення демілітаризованої зони в районі населеного пункту Жепа; евакуації 5 тис. громадян під час наступу сербів.

Про інтенсивність роботи українських миротворців свідчать цифри: у серпні 1992 р. батальйон провів 199 конвоїв, у жовтні – вже понад 250, а в листопаді – понад 400. Відповідно до Резолюції Ради безпеки (РБ) ООН № 824 та наказу командування сил ООН 9 травня 1993 р. частина українського батальйону передислокувалася до м. Жепа. До складу місії увійшли також дві французькі групи – медична та інженерна, два представники комітету ООН у справах біженців та гуманітарної допомоги, а також вісім військових спостерігачів з Канади, Іспанії та інших країн. Головними завданнями місії стало забезпечення процесу демілітаризації, а саме – організація складання зброї боснійською стороною, перешкоджання проникненню в зону озброєних груп, сприяння обміну планами мінних полів, організація обміну списками вбитих та повідомлення про місця їх поховання, контроль відведення сербською стороною своїх сил на відстань 1,5 км від кордонів зони. Українська рота контролювала загальну площу 100 кв. км з допомогою восьми контрольних пунктів. На кожному з контрольних пунктів організовано цілодобову службу в складі 4-5 чоловік. За два місяці перебування роти у м. Жепа значно покращилася гуманітарна ситуація, місцеве населення склало 115 одиниць вогнепальної зброї.

Український батальйон виконував також суто цивільні завдання з відновлення електромереж; ремонт у Сараєво трамвайної колії, водогону, газопроводу; забезпечення безпеки роботи аеропорту тощо. На знак подяки українцям один із вагонів відновленого трамваю пофарбували в жовто-блакитні кольори.

Відповідно до запиту Секретаріату ООН, Постанови Верховної Ради України та директиви МО України № Д-14 від 17 травня 1995 р. до складу Миротворчих Сил ООН на території колишньої Югославії з 29 липня 1995 р. ввели 15-й окремий спеціальний вертолітний загін (освз), місцем розташування якого став Загреб (Хорватія). Сформували загін на базі бригади армійської авіації Прикарпатського військового округу. На озброєнні 15-й освз мав три вертольоти Мі-8 і два Мі-26. Основними його завданнями стало перевезення вантажів та особового складу контингенту ООН; проведення повітряної розвідки, медичної евакуації та пошуково-рятувальних робіт. За період виконання поставлених завдань 15-м освз виконано 452 польоти. Загальний наліт склав 467 годин; перевезено 2746 пасажирів та 2179 тонн вантажів. Секретаріат ООН до бюджету України перерахував 3 млн 200 тис. доларів США. 5 вересня 1995 р. три вертольоти Мі-8 повернулися в Україну, а решту загону вивели 14 лютого 1996 р.

У 1995 р. сторони конфлікту за посередництвом країн – членів Контактної групи в американському м. Дейтон розробили пакет мирних документів щодо боснійського врегулювання, який був підписаний 14 грудня 1995 р. у Парижі. За цією мирною угодою Боснія і Герцеговина залишалися єдиною державою в її межах, але у складі двох суб'єктів: Мусульмансько-хорватської федерації та Республіки Сербської. Процес мирного врегулювання в колишній Югославії став підставою РБ ООН для скорочення чисельності військового контингенту ЮНПРОФОР. РБ ООН ухвалила Резолюцію № 1031, за якою з 20 грудня 1995 р. передала НАТО повноваження щодо миротворчих операцій і надала Альянсові мандат на втілення військових аспектів Паризької мирної угоди. У зв'язку з цим у вересні–грудні 1995 р. українські миротворчі підрозділи повернулись із колишньої Югославії, а посади штабних офіцерів, військових поліцейських, спостерігачів були скорочені. До України вивели 15-й освз, 60-й осб і 40 офіцерів оперативної групи. За три роки участі українських підрозділів Сухопутних військ у миротворчих операціях ООН ЮНПРОФОР Україна втратила загиблими 15 військовослужбовців, понад 50 миротворців було поранено.

Продовженням врегулювання югославського конфлікту стало скерування миротворчих контингентів світової спільноти до Східної Славонії. Відповідно до резолюції РБ ООН № 1037 від 15 січня 1996 р., з квітня 1996 р. розпочала виконувати свої обов'язки Місія ООН у Східній Славонії (ПАООНСС). 25 березня 1996 р. Верховна Рада України прийняла рішення про участь контингенту ЗСУ (підрозділів Сухопутних військ) у миротворчих силах ООН у Східній Славонії. Український миротворчий контингент складався з 70-ї окремої танкової роти (11 танків Т-72, 160 чол. Особового складу), дислокованої у Маринівці (25 км на схід від м. Осіек, Хорватія). Танкісти знаходились тут близько восьми місяців (з 17 квітня по 13 листопада 1996 р.). Рота знаходилась у резерві місії ООН і жодного разу не була задіяна. Тому відповідно до рішення РБ ООН з 7 по 13 листопада 1996 р. 70-ту танкову роту вивели з території Хорватії та замінили на 64-ту окрему спеціальну механізовану роту чисельністю 105 військовослужбовців. До її основних завдань належали спостереження за виконанням домовленостей про передачу влади під контроль перехідної адміністрації ООН, патрулювання в зонах відповідальності, супровід і охорона конвоїв з гуманітарною допомогою, патрулювання та охорона шляхів, взаємодія з підрозділами інших держав (Бельгії, Польщі та ін.), ескорткування військових та цивільних осіб тощо. Разом з механізованими підрозділами Сухопутних військ також виконували свої завдання у складі Місії підрозділи армійської авіації.

Першою самостійною участю інженерного підрозділу ЗС України стала місія ООН в Анголі 901-ї окремої понтонно-мостової роти (помр). У травні 1995 р. через обставини, які склалися в Анголі, Секретаріат ООН звернувся до Постійного представника України при ООН А. Зленка з проханням надати понтонний підрозділ чисельністю 200 осіб для забезпечення діяльності Миротворчої місії ООН у цій країні. Роту сформували відповідно до директив Міністра оборони України № Д-36 від 3 жовтня 1995 р. та начальника Генерального штабу Збройних Сил України № ДГШ-50 від 7 жовтня 1995 р. на базі 1500-го Центру підготовки інженерних військ (м. Кам'янець-Подільський). До складу підрозділу відібрали 200 військовослужбовців: 17 офіцерів, 12 прапорщиків та 171 сержанта та солдата. 70% сержантів і солдатів склали військовослужбовці строкової служби, решту ж становили військовослужбовці запасу, яких зарахували в підрозділ на контрактній основі.

У період з 15 по 23 листопада 1995 р. до Анголи за рахунок ООН було відправлено рекогносцирувальну групу МО України,

яка вибрала та узгодила з командуванням Місії ООН район базування підрозділу (м. Маланже, 410 км на схід від Луанди), визначила райони виконання завдань (Кибаші, річки Донга і Луї) та вирішила питання всебічного забезпечення підрозділу. Перекидання підрозділу здійснювалось комбінованим способом – повітряним шляхом (особовий склад) і морським (техніка).

17 березня 1996 р. понтонно-мостовий підрозділ зосередився у повному складі на території Анголи в транзитному таборі «Віана» у районі м. Луанда. Техніка, озброєння та майно були розвантажені з судна 21 березня 1996 р. У період з квітня по вересень 1996 р. 901-ша помр навела та обладнала сім мостів та одну поромну переправу, а також підготувала табір для розміщення та проживання військовослужбовців військ УНІТА в районі Капенда-Камулемба і майданчик площею 2 га для складу зброї, яка мала надходити після роззброєння бійців УНІТА, біля с. Кесау.

З 19 до 22 вересня 1996 р. авіарейсом ВПС України була проведена ротація особового складу понтонно-мостового підрозділу. Була здійснена заміна 143 військовослужбовців, у тому числі: 9 офіцерів, 6 прапорщиків, 128 сержантів та солдатів. На другий термін зі складу підрозділу залишилось 55 найбільш підготовлених військовослужбовців (8 офіцерів, 6 прапорщиків, 41 сержанта та солдата). Після ротації у період з вересня по грудень 1996 р. 901-ша помр утримувала раніш наведені мости та переходи на річках, підготувала 14 км шляхів виходу до наплавних мостів і для забезпечення руху організації Всесвітньої продовольчої програми, а також виконувала низку інших завдань. Після виконання Місії ООН в Анголі озброєння, техніку та майно роти з 20 по 24 грудня 1996 р. завантажили на судно «Донецьк» Азовського морського пароплавства, яке 15 січня 1997 р. повернулось в Україну.

Участь підрозділів Сухопутних військ ЗС України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки розглядалася як засіб зміцнення національної безпеки України через створення стабільного зовнішньополітичного середовища і водночас як внесок України у зміцнення системи глобальної безпеки у світі. Продовження активної участі держави в міжнародній миротворчій діяльності позитивно впливало на зміцнення авторитету України на світовій арені як надійного, передбачуваного партнера, сприяло подальшому розвитку співробітництва з євроатлантичними та регіональними структурами безпеки.

Інтенсифікації співробітництва України з НАТО сприяло залучення до програми «Партнерство заради миру» (ПЗМ). Ця програма була ініційована 10 січня 1994 р., а Україна підписала Рамковий документ ПЗМ 8 лютого того ж року. В рамках програми реалізується низка заходів, одним із яких є Процес планування та оцінки сил (ППОС). Він ґрунтується на досвіді оборонного планування НАТО і реалізується за дворічними циклами, в ході яких відбувається планування та оцінка сил, що виділяються для участі в спільних заходах. Україна бере участь у ППОС з 1995 р., а першим підрозділом, виділеним для цього, став 13-й окремий аеромобільний батальйон 95-ї аеромобільної бригади.

Невід'ємною складовою ПЗМ стали міжнародні навчання. Сухопутні війська Збройних Сил України вперше взяли участь у таких заходах у жовтні 1994 р., коли для навчань «Дух співробітництва–1994», що відбувались на території Нідерландів, був відряджений підрозділ десантників. Якщо 1994 р. підрозділи Сухопутних військ взяли участь тільки у двох спільних навчаннях, то наступного року – вже у 13-ти. Найважливішими з них стали багатонаціональні навчання «Щит миру–95», проведені на Яворівському полігоні. Надалі вони стали регулярними і проводились щорічно. Участь у таких заходах сприяла набуттю частинами Сухопутних військ досвіду, необхідного для спільних операцій, а також підвищувала ефективність бойової підготовки за рахунок обміну досвідом з арміями країн-партнерів.

2.8. Удосконалення системи військової освіти в Сухопутних військах

Основною ідеєю реформування вищої військової освіти в Україні на базі військово-навчальних закладів, які залишилися у спадок від СРСР, на першому етапі стало підвищення рівня підготовки офіцерів, створення системи підготовки тих військових спеціальностей, які не готувалися в Україні, та скорочення кількості закладів, оскільки потреби Збройних Сил України були значно меншими, ніж Збройних Сил СРСР. Підвищення рівня освіти вирішили досягти шляхом інтеграції вищої військової освіти з державною системою освіти, щоб випускникам було забезпечено отримання освіти на рівні державних стандартів за освітньо-кваліфікаційними рівнями молодшого спеціаліста, бакалавра, спеціаліста та магістра (відповідно до профілю ВНЗ, військово-професійних спрямувань за різними термінами навчання). Перший такий експеримент був

проведений у Львові, де Львівське вище військове політичне училище було перетворене на **Відділення військової підготовки Державного університету «Львівська політехніка»**.

У 1992 – 1993 рр. в Києві колишнє вище зенітне ракетне інженерне училище об'єднали з колишнім вищим танковим інженерним училищем в єдиний **Київський інститут Сухопутних військ**. В Одесі на базі вищого артилерійського командного училища, вищого військового об'єднаного училища та об'єднаного командно-інженерного училища протиповітряної оборони (що в минулі часи займалося підготовкою іноземного персоналу для зенітних ракетних комплексів, які СРСР продавав своїм сателітам) створили **Одеський інститут Сухопутних військ**. До цього закладу в 1992 р. перевели й курсантів розформованого Київського вищого загальновійськового командного училища. Харківське вище танкове командне училище спочатку передбачалося розформувати, але плани змінилися, і до кінця першого етапу розвитку військової освіти в Україні училище перетворили на **Харківський інститут танкових військ імені Верховної Ради України**. Для підготовки артилеристів для Сухопутних військ в Україні існувало аж три вищих військових училища, чого було забагато. Тому училище в Хмельницькому розформували, училище в Одесі увійшло до складу Одеського інституту Сухопутних військ і стало готувати лише спеціалістів з ракетно-артилерійського озброєння, а вище військове командне училище в Сумах спочатку перетворили на **Військово-артилерійський факультет при Сумському державному університеті**, а у 1996 р. факультет став **Військовим інститутом артилерії при Сумському державному університеті**. Підготовку офіцерів для частин ППО Сухопутних військ передали до Харкова, де був створений **Харківський військовий університет**, а зенітники стали факультетом. Полтавське вище зенітне ракетне училище розформували. Крім того, потрібних для Сухопутних військ офіцерів інших спеціальностей готували в інших вищих військових навчальних закладах України, які не входили до структури Сухопутних військ.

Підготовка офіцерів і генералів Сухопутних військ на оперативно-тактичному та оперативно-стратегічному рівнях здійснювалася у створеній у складі Збройних Сил України в Києві 1992 р. **Академії Збройних Сил України** (на базі Академії ППО Сухопутних військ імені маршала Радянського Союзу О. Василевського).

Таким чином, до кінця 1996 р. була створена цілісна система вищої військової освіти в Сухопутних військах, яка давала можливість

отримувати якісне і високоосвічене поповнення офіцерського корпусу та забезпечувала повністю потреби Сухопутних військ.

Але створена система військової освіти в Україні виявилася занадто громіздкою. Після проведення першого етапу реформування і розвитку Збройних Сил було визнано, що вона не повністю відповідає новій структурі та завданням Сухопутних військ і потребує суттєвого реформування.

2.9. Підсумки першого етапу утворення Сухопутних військ

Підсумовуючи, зазначимо, що на кінець 1996 року – момент завершення першого етапу утворення Сухопутних військ Збройних Сил України – в Сухопутних військах України було два військових округи (Прикарпатський та Одеський) і сім армійських корпусів (1-й, 2-й, 6-й, 8-й, 13-й, 32-й та 38-й), а також частини безпосереднього підпорядкування командуванню Сухопутних військ.

Прикарпатський військовий округ, який у 1992 – 1996 рр. очолювали генерали В. Степанов, В. Собков та П. Шуляк, об'єднував 8-й, 13-й і 38-й армійські корпуси та частини і підрозділи безпосереднього підпорядкування.

13-й армійський корпус (командувачі у 1992 – 1996 рр. – генерали В. Степанов, П. Шуляк, О. Затинайко та М. Петрук) зберігав у своєму складі бойове ядро у вигляді **24-ї та 51-ї механізованих дивізій**, доповнені **97-ю та 161-ю окремими механізованими бригадами**. Крім того, до бойового складу корпусу входили 461-ша ракетна бригада ТР, 359-та артилерійська бригада, 802-й реактивний артилерійський полк і 985-й протитанковий артилерійський полк (всі артилерійські частини – у Ковелі), 1457-й розвідувальний артилерійський полк в Ізяславі, 5-та бригада армійської авіації, 55-й окремих полк зв'язку, 14-й інженерний полк, 971-й окремих батальйон РЕБ, 53-й окремих радіотехнічний батальйон, 284-й окремих радіорелейно-кабельний батальйон, 22-й окремих батальйон РХБЗ, 346-й вузол зв'язку, 410-й вузол ФПЗ та інші частини та підрозділи забезпечення.

Емблема 13-го армійського корпусу

38-й армійський корпус (яким послідовно командували генерали А. Калашніков та В. Тютюнников) складався з **128-ї механізованої дивізії** на Закарпатті, новосформованої **66-ї механізованої дивізії** на Північній Буковині і Поділлі та **15-ї окремої механізованої бригади** у Хмельницькому. Також він мав 432-гу ракетну бригаду ТР, 230-ту артилерійську бригаду (перетворену з 81-ї артилерійської дивізії) у Виноградіві, 160-й реактивний артилерійський полк у Делятині, 980-й протитанковий артилерійський полк у Жовкві та 65-й розвідувальний артилерійський полк у Івано-Франківську, 3-тю бригаду армійської авіації, 188-й окремий полк зв'язку, 583-й окремий батальйон РЕБ, 1655-й окремий радіорелейно-кабельний батальйон (обидва батальйони – у Коломиї), 348-й вузол зв'язку, 415-й вузол ФПЗ, 46-й окремий батальйон РХБЗ та 118-й окремий ремонтно-відновлювальний батальйон у Делятині, інші частини і підрозділи забезпечення.

Емблема 38-го армійського корпусу

8-й армійський корпус (упродовж 1993 – 1996 рр. ним командував генерал О. Романенко) мав у складі одну **30-ту танкову дивізію** та **119-й окружний навчальний центр підготовки молодших спеціалістів танкових військ**. Також до його складу входили 1255-й протитанковий артилерійський полк у Жмеринці, 1-ша та 4-та бригади армійської авіації, 12-й інженерний полк у Новограді-Волинському, 54-й окремий радіотехнічний батальйон у Житомирі, 93-й окремий полк зв'язку, 664-й окремий радіорелейно-кабельний батальйон, 347-й вузол зв'язку, 532-й вузол ФПЗ (всі частини у Житомирі), 144-й окремий батальйон РХБЗ у Новограді-Волинському та 50-й окремий ремонтно-відновлювальний батальйон у Житомирі та інші частини і підрозділи забезпечення.

Емблема 8-го армійського корпусу

У безпосередньому підпорядкуванні командувачу військ Прикарпатського військового округу знаходилися бази зберігання озброєння і техніки та бази зберігання майна – дивізії кадру (**23-тя, 168-ма та 146-та механізовані**). Серед інших частин були 26-та артилерійська дивізія (337-ма реактивна артилерійська, 196-та і 188-ма артилерійські та 361-ша протитанкова артилерійська бригади), 199-та ракетна бригада, 6-та окрема аеромобільна бригада, 7-ма бригада армійської авіації, 8-ма окрема бригада СпП, 98-ма та 99-та бригади зв'язку, 147-ма окрема радіотехнічна бригада ОсП, 10-та інженерно-саперна бригада, 219-та понтонно-мостова бригада, 22-га бригада РХБЗ, 379-й окремий полк ДКЛА, 224-й окремий полк РЕБ, 3-й автомобільний полк, 707-й окремий батальйон зв'язку, 1614-й та 1735-й окремі навчальні батальйони зв'язку, 212-й окремий ремонтно-відновлювальний батальйон, 362-й окремий батальйон охорони та забезпечення і один вищий навчальний заклад – Відділення військової підготовки Державного університету «Львівська політехніка» у Львові.

Одеський військовий округ, який після розформування Київського військового округу став більшим від Прикарпатського, включав 1-й, 2-й, 6-й та 32-й армійські корпуси. Упродовж 1992 – 1996 рр. округом командували генерали В. Радецький та В. Шкідченко.

1-й армійський корпус (під командуванням генералів В. Гудима та В. Колотова) мав у бойовому складі **72-гу та 25-ту механізовані дивізії і 169-й навчальний центр підготовки молодших спеціалістів танкових військ**. Крім того, до бойового складу корпусу входили 123-тя ракетна бригада ТР у Конотопі, 961-й реактивний артилерійський полк та 976-й протитанковий артилерійський полк (обидва – у Фастові), 761-й розвідувальний артилерійський полк у Кременчуці, 4-та бригада армійської авіації, 30-й окремий

полк зв'язку, 280-й окремий радіорелейно-кабельний батальйон у Ніжині, 66-й інженерний полк у Шостці, 307-й окремий батальйон РЕБ, 92-й окремий радіотехнічний батальйон (обидва батальйони – в Чернігові), 48-й окремий батальйон РХБЗ у смт Гончарівське, 367-й вузол зв'язку, 400-й вузол ФПЗ, 147-й та 620-й окремі ремонтно-відновлювальні батальйони та інші частини і підрозділи забезпечення.

6-й армійський корпус (його упродовж 1992 – 1996 рр. очолювали генерали В. Радецький, В. Шкідченко, О. Шустенко, В. Тимко та В. Можаровський) складався з **17-ї танкової дивізії** та **93-ї механізованої дивізії**. Крім того, до бойового складу корпусу входили 459-та ракетна бригада ТР у Білій Церкві, 331-ша артилерійська бригада у Новомосковську, 977-й протитанковий артилерійський полк у смт Гвардійське), 979-й розвідувальний артилерійський полк у Павлограді, 6-та бригада армійської авіації, 121-й окремий полк зв'язку, 73-й інженерний полк у Дніпродзержинську, 465-й окремий батальйон РЕБ у смт Гвардійське, 93-й окремий радіотехнічний батальйон у Дніпропетровську, 311-й окремий батальйон РХБЗ у Жданівці, 368-й вузол зв'язку, 405-й вузол ФПЗ, 150-й і 227-й окремі ремонтно-відновлювальні батальйони та інші частини і підрозділи забезпечення.

Емблема 6-го армійського корпусу

32-й армійський корпус (упродовж 1992 – 1996 рр. його командирами були генерали В. Палій, О. Кузьмук, І. Свіда) мав у своєму складі лише дві окремі механізовані бригади – **84-ту** та **127-му**. Крім того, до бойового складу корпусу входили 301-ша артилерійська бригада, 816-й реактивний артилерійський полк (зі складу 126-ї дивізії берегової оборони, яка у більшості, перейшла до

складу Чорноморського флоту Росії, а далі була розформована) та 1398-й протитанковий артилерійський полк (усі артилерійські частини – у Сімферополі), 909-й окремий батальйон зв'язку, 70-й інженерний полк у с. Мазанка, 287-й окремий радіотехнічний батальйон у с. Курортне, 150-й окремий батальйон РХБЗ у с. Перевальне, 537-й вузол ФПЗ, 858-й окремий ремонтно-відновлювальний батальйон та інші підрозділи забезпечення.

Емблема 32-го армійського корпусу

2-й армійський корпус був створений 1994 р. (управління – в Донецьку), і мав у підпорядкуванні лише одну **254-ту механізовану дивізію**. Крім того, до військ корпусу увійшли 1835-й реактивний артилерійський полк у с. Малинівка та 36-й окремий батальйон зв'язку у Донецьку.

У безпосередньому підпорядкуванні командувача Одеського військового округу знаходилися **28-ма механізована дивізія, 1-ша аеромобільна дивізія, 150-й окружний навчальний центр підготовки молодших спеціалістів механізованих військ**, а також бази зберігання озброєння і техніки та бази зберігання майна – дивізії кадру (**204-та, 41-ша та 180-та механізовані**). Серед інших частин були 55-та артилерійська дивізія (371-ша реактивна артилерійська, 237-ма артилерійська та 263-тя протитанкова артилерійська бригади), 159-та ракетна бригада, 2335-й розвідувальний артилерійський полк, 40-ва окрема аеромобільна бригада, 2-га бригада армійської авіації, 10-та окрема бригада СпП, 120-та та 122-га бригади зв'язку, 93-тя окрема радіотехнічна бригада ОсП, 108-й окремий радіотехнічний полк ОсП, 209-та інженерно-саперна бригада, 23-тя понтонно-мостова бригада, 18-та бригада РХБЗ, 163-й та 285-й окремі батальйони РЕБ, 7-й автомобільний полк, 260-й окремий батальйон зв'язку, 1615-й окремий навчальний

батальйон зв'язку, 68-й та 69-й окремі ремонтно-відновлювальні полки, 363-й окремий батальйон охорони та забезпечення і один вищий навчальний заклад – Одеський інститут Сухопутних військ.

У **безпосередньому підпорядкуванні Командування Сухопутних військ** Збройних Сил України знаходилися 107-ма ракетна бригада в Кременчуці, 182-га протитанкова артилерійська бригада в Луганську, 281-ша навчальна артилерійська бригада в с. Дівички, 9-та окрема бригада СпП у Кіровограді, а серед навчальних закладів сухопутних військ – Київський інститут Сухопутних військ, Харківське вище танкове командне училище, Військово-артилерійський факультет при Сумському державному університеті та 95-й навчальний центр підготовки молодших фахівців аеромобільних військ у Житомирі.

Сухопутні війська України були створені. Але в них, навіть після першого етапу створення і проведення всім особовим складом значної роботи, ще були серйозні проблеми. Однією з головних проблем залишалася низька бойова готовність з'єднань і військових частин. У Прикарпатському військовому окрузі станом на 1994 р. частинами постійної бойової готовності були лише 44-й механізований полк, 43-й самохідно-артилерійський полк, 285-й окремий протитанковий артилерійський дивізіон та 21-й окремий розвідувальний батальйон у 51-й механізованій дивізії, 7-й, 274-й та 310-й механізовані полки, 181-й танковий полк, 849-й самохідно-артилерійський полк, 257-й зенітний ракетний полк та 509-й окремий протитанковий артилерійський дивізіон 24-ї механізованої дивізії, 315-й, 327-й і 820-й механізовані полки, 331-й самохідно-артилерійський полк, 253-й зенітний ракетний полк, 47-й окремий розвідувальний батальйон та 150-й окремий батальйон зв'язку в 128-й механізованій дивізії, 200-й, 300-й та 301-й механізовані полки, 201-й танковий полк, 93-й самохідно-артилерійський полк, 300-й зенітний ракетний полк та 28-й окремий батальйон зв'язку в 66-й механізованій дивізії. Всі інші частини були обмежено боєготові.

У військах Одеського військового округу стан бойової готовності був аналогічним, а місцями – навіть гіршим.

Можна констатувати, що до **1996 р. Сухопутні війська Збройних Сил України пройшли етап початкового становлення**. При цьому вони були суттєво скорочені, так що їх стан цілком дозволяв перейти на другий етап – до докорінного реформування

застарілих радянських структур згідно з новітніми поглядами у військовому мистецтві кінця ХХ століття. Це було викликано появою нових видів зброї та озброєння, серед яких – високоточна ракетна зброя, автоматизовані системи управління, розвідки, цілевказівок, космічні системи розвідки, стрімкий розвиток засобів РЕБ. Удосконалювалася логістика військ, на новий рівень перейшло медичне забезпечення особового складу як у мирний час, так і, особливо, надання медичних послуг на полі бою.

Такі завдання потребували насамперед зміни застарілих поглядів на Сухопутні війська, які, на жаль, мали деякі військові начальники старої радянської системи. В цьому Україні надали допомогу нові друзі та союзники з числа країн Європи, США та Канади. Вивчаючи їх досвід, можна було прискорити перехід на сучасні структури Сухопутних військ, удосконалювати озброєння і військову техніку, вчити молоде покоління командирів українського війська новим методам ведення бойових дій. Україна налагодила міжнародну співпрацю з арміями сусідів та членів блоку НАТО – найбільш передовими у питаннях розвитку військового мистецтва.

З 1996 р., після завершення першого етапу формування основ Збройних Сил України на базі угруповань колишньої Радянської Армії на території України, починається **другий етап – етап первинної розбудови Збройних Сил України, який тривав упродовж 1997 – 2004 років.**

Розділ 3

СУХОПУТНІ ВІЙСЬКА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У 1997 – 2004 рр.

Визначений нами у заголовку розділу проміжок часу можна охарактеризувати як другий етап первинної розбудови Збройних Сил України, а одночасно – перший етап кардинального їх реформування. На момент початку цього етапу стало зрозумілим, що процес будівництва збройних сил лише розпочинається. На той час ще не було системного підходу та чітко визначеного, послідовного плану до розв'язання проблем військового будівництва, бракувало підготовлених кадрів для його розробки та реалізації.

Іншим важливим негативним чинником, що впливав на виконання основних заходів будівництва Збройних Сил України, стало постійне зниження в Державному бюджеті України як загальної частки видатків на національну оборону взагалі, так і витрат на утримання збройних сил, закупівлю нового озброєння й військової техніки, проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт зокрема. Якщо прийняти витрати на оборону України у 1992 р. за 100%, то в 1993 р. вони склали трохи більше 73%, у 1994 р. знизилися до близько 60%, в 1995 р. – до трохи більше 50%, а в 1996 р. склали найнижчі показники: лише трохи більше 35%.

Все це вимагало розробки обґрунтованої Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України, яка б не лише визначила напрями та пріоритети будівництва національних Збройних Сил, а й збалансувала б їхні завдання, структуру, чисельність із потенційними загрозами та викликами національній безпеці України і сучасними економічними можливостями держави.

3.1. Конфлікти та реформи

Особливістю процесу, який призвів до нового реформування Збройних Сил України, в тому числі й Сухопутних військ, стало те, що він проходив за умов гострого конфлікту між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил України, а конкретно, між Міністром оборони України Валерієм Шмаровим і начальником Генерального штабу Збройних Сил України генерал-полковником Анатолієм Лопатою.

З обранням 1994 р. Президентом України Л. Кучми він негайно замінив міністра оборони України Віталія Радецького, якого він

вважав людиною свого політичного суперника на виборах Л. Кравчука, на свого особистого друга Валерія Шмарова. Останнього він добре знав по спільній роботі у радянському військово-промисловому комплексі. Шмаров був учасником створення систем керування декількох поколінь стратегічних ракет та космічних апаратів спільно з Л. Кучмою, який був директором «Південмашу». В незалежній Україні Шмаров обіймав посади першого заступника Генерального директора Національного космічного агентства України та віцепрем'єра з питань ВПК України.

На жаль, швидко стало зрозуміло, що В. Шмаров зовсім не підходив на посаду міністра оборони, оскільки абсолютно не розумів структуру Збройних Сил, порядок розробки і впровадження рішень в армії. До цього додалось нерозуміння ролі і значення Генерального штабу в процесі планування військових реформ. Звиклий до тоталітарного стилю керівництва «радянського директора», коли всі в оточенні директора були лише бюрократичним механізмом впровадження рішень, які він сам одноосібно приймав, В. Шмаров не міг ужитися з Генеральним штабом Збройних Сил України. Цей викликало конфлікт при розробці планів реформування Збройних Сил України на період до 2005 р. Про це досить відверто розповів у 2008 р. колишній начальник Генерального штабу генерал-полковник А. Лопата: *«Це був конфлікт не між мною і міністром оборони, а конфлікт між міністром оборони і Генеральним штабом. Бо запропонований міністру для затвердження варіант реформування війська був результатом колективної праці всіх фахівців штабу... Я був готовий до діалогу. Але у Валерія Миколайовича, на жаль, не знаходилось і 15 хвилин, щоб хоч один раз вислухати мене з цього приводу. Шмаров, безумовно, непересічна особистість, талановитий організатор, але при цьому він недооцінював роль ГШ, вважав, що його особисте бачення тих чи інших питань повинне домінувати. Крім того, Валерій Миколайович не приховував свого зневажливого ставлення до генералів як таких. На одній із нарад, коли образливі слова на адресу генералів пролунали черговий раз, я не витримав і виказав Шмарову своє обурення з цього приводу. «Це не стосується Вас особисто, Анатолій Васильовичу...» – став пояснювати міністр. «Для мене, – кажу, – немає жодної різниці, адже ви ображаєте всіх присутніх тут генералів, а вони на це аж ніяк не заслуговують». Безумовно, я розумів, що такі привселюдні з'ясування стосунків не сприятимуть покращенню наших взаємин, але й мовчати у таких випадках – не в моєму характері».*

Основним предметом конфлікту стало різне бачення майбутнього Збройних Сил України. Ще у січні 1995 р. керівництво Збройних Сил України на засіданні Ради Національної безпеки і оборони України (РНБО) отримало завдання підготувати проєкт програми реформування військ після того, як упродовж 1992 – 1996 рр. відбувалося переважно механічне скорочення чисельності військовослужбовців і розформування не потрібних Україні з'єднань і військових частин колишньої Радянської Армії на її території, орієнтованих на виконання далеких від проблем оборони України завдань. Як прийнято у Збройних Силах, Генеральний штаб на чолі з А. Лопатою, якому й було доручено зробити всі необхідні розрахунки, негайно приступив до роботи зі створення перспективного плану будівництва Збройних Сил України. У травні 1995 р. робота була завершена і результати подані на затвердження міністру оборони. Однак, як повідомляє А. Лопата, В. Шмаров категорично не погодився з пропозиціями Генерального штабу, і став вимагати значно більшого скорочення військ, ніж пропонували військові. Як зазначав А. Лопата, головним аргументом В. Шмарова було: *«Ви ж знаєте, що у нас не вистачає грошей, армію нема чим годувати»*. Виник серйозний конфлікт, і А. Лопата в розпалі полеміки спересердя навіть запропонував В. Шмарову: *«Якщо з фінансами у державі усе так погано, давайте залишимо один полк, щоб проводити на його базі показові навчання для Президента, та роту почесної варти, щоб зустрічати іноземні делегації, а решту військ скоротимо. Але в такому разі Ви як міністр поставте перед ГШ таке завдання!»*. *Бездумно скорочуючи війська можна було дійти до такого рубежу, за яким ЗС України не змогли б виконати своє конституційне завдання»*.

Але через нефаховість у військових питаннях В. Шмарова доводити йому аргументи Генерального штабу було неможливо.

Тоді А. Лопата був змушений для вирішення питань звернутися особисто до Президента України Л. Кучми. У відповідь В. Шмаров зробив досить несподіваний крок, який абсолютно не вписувався у норми військової дисципліни і військової моралі, але цілком відповідав його самовпевненості та методам керівництва. Він вирішив самотужки, без участі Генерального штабу, розробити власний альтернативний варіант програми реформування Збройних Сил України на період до 2005 р. Для цього він створив робочу групу з відданих особисто йому генералів (Біжан, Осійчук, Пальчук),

яка таємно від Генерального штабу (!) стала розробляти свій план. Більше того, навіть після наполягання начальника Генерального штабу В. Шмаров відмовлявся вести розмови про свої плани. В результаті ця реформа за В. Шмаровим була готова й її винесли на обговорення РНБО України.

Плани Генерального штабу передбачали залишити у складі Збройних Сил на рубежі 2005 р. 250 тис. чоловік, які були б об'єднані у три види Збройних Сил (Сухопутні війська, Повітряні Сили та Військово-Морські Сили). В Сухопутних військах мали залишитися два військові округи та низка боездатних дивізій у їх складі.

Натомість проєкт В. Шмарова кардинально відрізнявся від погляду військових. Як зазначав А. Лопата, *«Шмаров же своєю програмою, по суті, готував Україні югославський варіант. Це був відхід до 1930-х років, коли у СРСР діяв територіальний, міліцейський принцип комплектування та утримання армії. Валерій Миколайович пропонував розділити Україну на сім територіальних військових угруповань, яким передавався мобресурс, запаси. Кожен районний центр повинен був мати свій батальйон, кожне місто – полк. Фінансування цих структур планувалося покласти на місцеві бюджети. По суті, у кожному регіоні створювалася своя власна армія».*

На той час фахівці вже прийшли до висновку, що окружна структура Сухопутних військ є недосконалою. Вона відносно всіх з'єднань і частин, інших військових формувань, розташованих на її території, мала лише обмежене адміністративно-територіальне значення. Для бойового застосування округи потребували досить довгий (як на умови сучасної війни) мобілізаційний період, у ході якого на базі окружних управлінь формувалися нові, оперативні органи керівництва – фронти (стосовно деяких другорядних округів – армії).

Тому було вирішено створити нову організаційну структуру, яка без додаткових перетворень могла б ефективно керувати як повсякденним життям військ, так і оперативним їх застосуванням. При цьому існували різні погляди на форми, в які це повинно було трансформуватися.

Одним із них стала ідея створення на території України в межах Сухопутних військ семи оперативно-територіальних командувань (ОТК) на основі управлінь армійських корпусів. В особливий період вони повинні були виконувати функції польових армій. ОТК мали бути двох типів: I розряду, яке виконувало обов'язки польової армії, та II розряду – армійського корпусу. Тактична ланка залишалася

попередньою: дивізії, бригади, полки тощо. Реалізувати пропозиції передбачалося до 1998 р. Однак у ході обговорення і наукових досліджень реформа була визнана недосконалою.

27 січня 1996 р. відбулося засідання РНБО України, де з доповіддю виступив спочатку міністр оборони України В. Шмаров, а далі – командувач Сухопутних військ Збройних Сил України генерал-полковник В. Собков. Свою точку зору висловив й А. Лопата. В результаті остаточного рішення щодо концепції В. Шмарова прийнято не було, і вирішили, що РНБО ще раз спробує розібратися з цим питанням більш детально. При цьому, як розповів А. Лопата, секретар РНБО В. Горбулін схилив його до прийняття концепції Шмарова, а начальник Генерального штабу намагався довести йому, чому цього не можна робити. В результаті вже 10 лютого 1996 р. з ініціативи В. Горбуліна А. Лопата був усунутий з посади начальника Генерального штабу.

Новим начальником Генерального штабу Указом Президента України від 12 березня 1996 р. призначили генерал-лейтенанта О. Затинайка, який до цього командував 13-м армійським корпусом Прикарпатського військового округу у Рівному.

В. Шмаров не лише задавав темп теоретичним розробкам своїх ідей, а й намагався на практиці реалізувати їх у життя військ, не чекаючи на підтримку РНБО і Президента України. Тому у квітні 1996 р. за директиви Міністерства оборони України розпочався експеримент зі створення першого з тих об'єднань, які пропонувалися планами реформування Збройних Сил України від В. Шмарова. На базі управління і штабу 1-го АК в Чернігові стали створювати **Північне оперативно-територіальне командування** (далі – Північне ОТК). Першим командувачем цієї структури став генерал В.М. Колотов (до того часу – командир 1-го АК). Спочатку до смуги адміністративного управління нового об'єднання були включені Чернігівська, Київська, Полтавська, Черкаська та Харківська області. У підпорядкуванні Північного ОТК залишилися 25-та, 72-га механізовані дивізії та 169-й ОНЦ «Десна».

Але неспроможність В. Шмарова ефективно здійснювати керівництво Збройними Силами України швидко стала зрозумілою і для Президента України Л. Кучми. Тому в липні 1996 р. В. Шмаров був звільнений з посади міністра оборони України. Із заяви тогочасного секретаря Ради національної безпеки України – радника Президента з питань національної безпеки В. Горбуліна – стало

ясно, що міністр був усунутий *«за те, що він не зумів форсувати проведення військових реформ. Головна помилка В. Шмарова полягає в тому, що, будучи цивільною людиною, він хотів стати військовим»*. Далі В. Горбулін зазначив, що військову реформу проводити важко. Після призначення Костянтина Морозова та інших військових керівників у нас виникло багато проблем. Призначення цивільного міністра було спрямоване на вирішення проблем армії політичними методами. Тим більше що призначення цивільного міністра наближало нашу країну до демократичних держав. Шмарову було поставлено завдання – змінити менталітет Збройних Сил, які знаходилися раніше в системі Радянського Союзу. Нам також була потрібна власна воєнна доктрина. Шмаров взявся за цю справу і багато зробив. Проте він ніколи не відрізнявся дисциплінованістю і зволікав з виконанням вказівок Президента і Ради національної безпеки. В. Горбулін відзначив, що Шмаров *«не зміг створити колектив одностайних, не забезпечив прийняття конструктивної державної програми будівництва і розвитку Збройних Сил, а також оновлення військової техніки... допуская зигзаги в управлінні всіма Збройними Силами»*.

11 липня 1996 р. новим Міністром оборони України призначили генерал-лейтенанта Олександра Кузьмука, який перед тим очолював Національну гвардію України.

Після цього призначення конфлікт між Міністерством оборони і Генеральним штабом припинився. Спільно були доопрацьовані плани реформування Збройних Сил України. У січні 1997 р. «Державна програма реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року» була затверджена на засіданні РНБО, а далі, після указу Президента України, вона вступила в силу. Ця програма надавала процесу військового будівництва більш цілеспрямованого характеру, чітко окреслила його пріоритетні напрями та завдання, а головне – пов'язала в єдиний комплекс будівництво Збройних Сил із загальним процесом державотворення. В результаті спільної роботи органів законодавчої та виконавчої влади держава дала змогу розробити та ввести в дію комплекс нормативно-правових документів у сфері оборони і військового будівництва. У 1997 – 2000 рр. було ухвалено 25 таких законодавчих актів. Вони юридично врегулювали питання організації оборони держави, правового режиму воєнного і надзвичайного станів, мобілізації та мобілізаційної підготовки, соціального захисту військовослужбовців і

членів їхніх сімей, господарської діяльності Збройних Сил України тощо. Розширилося також правове поле щодо участі України у миротворчій діяльності та в міжнародному військовому співробітництві. 24 березня 1999 р. Верховна Рада України затвердила законами України військові статuti Збройних Сил України – стрижень армії. Постановою Верховної Ради України від 22 грудня 1998 р. № 327-XIV чисельність Збройних Сил України була встановлена на рівні 310 тис. чоловік військовослужбовців і 90 тис. працівників Збройних Сил України.

Основна увага у «Державній програмі реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року» була зосереджена на збільшенні питомої ваги бойових з'єднань та частин за рахунок оптимізації співвідношення між ними та структурами забезпечення. Завданням Збройних Сил України було визначено досягнення збройними силами спроможності нейтралізувати воєнний конфлікт низької інтенсивності складом військ (сил) мирного часу та забезпечення мобілізаційної готовності до ведення локальної або регіональної війни. Одночасно Збройні Сили мали бути готовими до участі у миротворчих та гуманітарних операціях під егідою міжнародних організацій силами однієї бригади (чисельністю 2-3 тис. чоловік).

Для виконання цих завдань усі Збройні Сили України поділялися на три складові. **Передові сили оборони** мали бути найбоєздатнішою функціональною структурою Збройних Сил України, яка призначалася для негайного реагування на зміни воєнно-стратегічної обстановки та застосування в збройному конфлікті з метою його нейтралізації на ранній стадії і недопущення переростання в локальну або регіональну війну. Передові сили оборони включали **Стратегічні неядерні сили стримування, Сили швидкого реагування та Війська прикриття.**

Основні сили оборони – це об'єднання, з'єднання і частини видів Збройних Сил, родів військ та спеціальних військ, оперативного, технічного, тилового і медичного забезпечення призначалися були призначені для застосування у локальній або регіональній війні. Нарешті, **Стратегічні резерви** (резерви Верховного Головнокомандувача) мали включати органи управління, об'єднання, з'єднання, військові частини й установи, які розгортаються напередодні або в ході збройного конфлікту (війни) і призначені для підсилення (заміни) військ із складу основних сил оборони.

Сухопутні війська України були визначені найчисельнішим видом Збройних Сил України (чисельність особового складу Сухопутних військ мала складати до 54% від чисельності всіх Збройних Сил України). Вони становили основу Збройних Сил України. За своїм призначенням і обсягами покладених завдань Сухопутним військам відводилася вирішальна роль у запобіганні та відбитті можливої агресії проти України. Сухопутні війська були призначені для:

- відбиття ударів сухопутних угруповань агресора;
- утримання території, районів, рубежів, що займаються;
- розгрому угруповань противника, які вдерлись на територію держави;
- участі в територіальній обороні держави.

На командування Сухопутних військ покладалися також завдання щодо формування, підготовки та відправки резервів і безпосереднього керівництва територіальною обороною країни. Сухопутні війська включали: **роди військ** (механізовані, танкові, аеромобільні, ракетні війська й артилерію, армійську авіацію, війська ППО) та **спеціальні війська** (розвідувальні, спеціального призначення, інженерні, радіаційного, хімічного та біологічного захисту, зв'язку; радіоелектронної оборони, топографічні, гідрометеорологічні, технічного, тилового та медичного забезпечення).

Головною метою реформування та розвитку Сухопутних військ України стало створення боєготових, боєздатних, оснащених сучасними зразками озброєння і військової техніки з'єднань і військових частин, які були б спроможні якісно вирішувати поставлені завдання. Головним шляхом досягнення цієї мети стало удосконалення структури з'єднань Сухопутних військ, найхарактернішою особливістю якого став **перехід від дивізійно-полкової структури до бригадно-батальйонної**. Завдяки цьому мала зрости мобільність, автономність, вогнева та ударна сила з'єднань і військових частин.

3.2. Оперативні командування і ракетна дивізія

Відповідно до ухвалених планів Сухопутні війська Збройних Сил України мали складатися не з військових округів радянського звірця, а з оперативних командувань.

Оперативне командування – це постійне оперативно-стратегічне об'єднання, призначене для виконання оперативних, мобілізаційних завдань і завдань територіальної оборони у встановлених

для цього межах, а також для технічного, тилового та інших видів забезпечення військ, що знаходяться на його території, незалежно від їх підпорядкованості як у мирний, так і у воєнний час. По суті, оперативне командування – це основа для військ (сил) у смузі його відповідальності для виконання завдань у воєнних конфліктах різної інтенсивності, якщо в них буде втягнута наша держава. Перехід на систему оперативних командувань дозволив більш раціонально розподілити територію України у воєнно-адміністративному відношенні, що підвищило ефективність управління та забезпечення військ (сил).

До основних завдань оперативного командування віднесли:

- **у мирний час** – реалізація державної політики з питань оборони і військового будівництва, оперативне планування, застосування визначених до його складу військ (сил), у тому числі й тих, які входять до складу інших видів Збройних Сил України, міністерств і відомств, організація їх оперативно-бойової і мобілізаційної підготовки, організація та контроль за виконанням заходів, спрямованих на підтримання військ (сил) у постійній бойовій і мобілізаційній готовності, управління повсякденною діяльністю, комплектування особовим складом, озброєнням і військовою технікою, забезпечення функціонування систем управління військами (силами), взаємодія з місцевими органами самоврядування тощо;

- **в особливий період** – здійснення мобілізаційного та оперативного розгортання військ (сил), управління ними в ході воєнних дій з відбиття агресії, ведення територіальної оборони, організація, підготовка та розгортання резервних комплектів з'єднань і частин.

Відповідно до нових планів у 1998 р. були створені:

Західне оперативне командування (перетворене з Прикарпатського військового округу), смуга відповідальності якого включала Волинську, Рівненську, Львівську, Закарпатську, Івано-Франківську, Тернопільську, Хмельницьку, Чернівецьку та Вінницьку області. До 30 вересня 1998 р. його очолював генерал-полковник П. Шуляк, а згодом новим командувачем військами Західного оперативного командування став генерал-полковник С. Чернілевський. У квітні 1999 р. його змінив генерал-лейтенант М. Петрук, а у липні 2004 р. – генерал-лейтенант М. Куцин.

Південне оперативне командування (перетворене з Одеського військового округу) зі смугою адміністративної відповідальності у межах Одеської, Миколаївської, Херсонської, Кіровоградської, Запорізької, Харківської, Донецької, Луганської областей та Криму.

Першим командувачем став генерал-полковник В. Шкідченко. 30 вересня 1998 р. його змінив генерал-полковник О. Затинайко. У грудні 2001 р. на цю посаду призначили генерал-лейтенанта В. Можаровського. В листопаді 2003 р. командувачем Південного ОК став генерал-лейтенант Г. Педченко, у липні 2005 р. – генерал-лейтенант І. Свида, а у червні 2007 р. – генерал-лейтенант П. Литвин.

Емблема Південного оперативного командування

Північне оперативне командування (перетворене з Північного оперативно-територіального командування), до смуги відповідальності якого передали Житомирську область з Прикарпатського військового округу разом із розташованим у Житомирі управлінням 8-го армійського корпусу, а також Чернігівську, Сумську, Полтавську, Київську та Черкаську області. До травня 2000 р. Північне ОК очолював генерал-полковник В. Колотов, а змінив його генерал-полковник О. Шустенко.

Відбулися зміни й у керівництві Сухопутних військ Збройних Сил України. Новим Командувачем Сухопутних військ 30 вересня 1998 р. був призначений генерал-полковник П. Шуляк.

Відповідно до ухвалені Програми почалося реформування Сухопутних військ України. На кінець 1998 р. вони налічували понад 150 000 чоловік особового складу.

У складі створених Стратегічних неядерних сил стримування Сухопутні війська були представлені новосформованою **1-ю ракетною дивізією** (управління в Хмельницькому). На озброєння дивізії спочатку надійшли застарілі вже на той час комплекси 9К72 «Ельбрус» (Р-300 «Скад»). Надалі передбачалось замінити їх новітнім ракетним комплексом, створеним фахівцями «Південмашу» – провідного ракетобудівного підприємства колишнього СРСР. Завдяки цьому Збройні Сили України могли б отримати у майбутньому потужне ракетне з'єднання, озброєне дозволеними в Україні оперативно-тактичними ракетами з дальністю дії до 500 км.

Формування дивізії почалося директивою Генерального штабу Збройних Сил України від 1 квітня 1997 р. До 1 грудня 1997 р. у Вінниці на базі управління 43-ї ракетної армії було сформоване управління 1-ї ракетної дивізії Сухопутних військ Збройних Сил України. До 18 квітня 1998 р. управління дивізії передислокували до міста Хмельницький (селище Раково). Тут знаходилося військове містечко 19-ї ракетної дивізії 43-ї ракетної армії, яка розформувалася з ліквідацією всіх її стратегічних ракетних комплексів шахтного базування відповідно до домовленості з урядом США. У коментарях для журналістів у 1998 р. тодішній начальник Генерального штабу Збройних Сил України генерал-полковник Володимир Шкідченко підкреслив, що *«створення 1-ї ракетної дивізії є плановим заходом будівництва Збройних Сил, а на озброєнні цього з'єднання знаходяться зразки, які повністю відповідають міжнародним угодам, підписаним Україною. Одним із завдань створення цієї дивізії є збереження професійного вишколу офіцерів-ракетників»*.

Нарукавна емблема 1-ї ракетної дивізії

Після переведення у Хмельницький до складу дивізії передали **736-й вузол зв'язку** 19-ї ракетної дивізії, **393-й рухомий командний пункт**, 315-ту військову школу молодших спеціалістів у Хмельницькому, яку у квітні 1998 р. переформували у **69-й окремий навчальний ракетний дивізіон** дивізії та **109-ту окрему вертолітну ескадрилью** (яку невдовзі розформували). Основу бойового ядра новоутвореної ракетної дивізії склали три бригади.

Першою стала створена на базі 19-ї ракетної дивізії **19-та ракетна бригада** у Хмельницькому, яка успадкувала й номер дивізії. Її сформували до 1 грудня 1997 р. Нову частину озброїли оперативно-тактичними ракетними комплексами Р-300.

Другою була **107-ма ракетна бригада** у Кременчуці, також озброєна комплексами Р-300. Третьою мала стати **46-та ракетна бригада**, яку почали формувати на базі 46-ї ракетної дивізії у Первомайську Миколаївської області. Але з деяких причин цю бригаду так і не сформували. Замість неї до складу дивізії у 1998 р. передали **199-ту ракетну бригаду** у Жовкві. На той час вона була озброєна тактичними ракетними комплексами 9К79 «Точка», але після включення до складу 1-ї ракетної дивізії отримала оперативно-тактичні ракетні комплекси Р-300.

До складу 1-ї ракетної дивізії увійшли **3568-ма рухома ремонтно-технічна база** у Старокостянтинові, завданням якої було підтримання у технічній готовності ракетних комплексів, які стояли на озброєнні дивізії, а також **25-й дивізіон бойового управління** та **68-й дивізіон забезпечення**. У такому складі 1-ша ракетна дивізія стала у бойовий стрій Сухопутних військ Збройних Сил України. Її було включено до Передових сил оборони, і вона склала ядро Стратегічних неядерних сил стримування Збройних Сил України.

22 жовтня 1998 р., під час навчань «Осінь-98», особовий склад дивізії вперше виконав навчально-бойові пуски ракет на полігоні «Чауда». 3 листопада 1998 р. Міністр оборони України О. Кузьмук вручив 1-й ракетній дивізії Бойовий Прапор. Це стало свідченням здатності дивізії виконувати свої бойові завдання з охорони незалежності і територіальної цілісності України.

Упродовж наступних років продовжувалася бойова вахта ракетників. Вони вдосконалювали свою майстерність у ході наступних заходів: реальна заправка ракет компонентами ракетного палива у серпні 1999 р.; навчально-бойові пуски ракет у ході стратегічних науково-дослідницьких навчань «Дуель-99» у жовтні 1999 р.; успішне проведення пуску ракети в ході тактичних навчань у жовтні 2001 р. Загалом за всю історію дивізії було здійснено п'ять пусків ракет.

Труднощі, які виникли з фінансуванням армії наприкінці 1990-х років, стосовно 1-ї ракетної дивізії були посилені постійним тиском уряду США, який бажав бачити знищеними всі оперативно-тактичні ракетні комплекси Р-300, вважаючи їх потенційними носіями ядерної зброї. Певний час Київ протистояв цьому тиску, але старіння ракетного комплексу, дуже дороге утримування бригад за не надто високої бойової ефективності комплексу Р-300 без ядерних боєголовок, зрештою, переконало військове та державне керівництво України у необхідності зняти ракетний комплекс Р-300 з озброєння

Збройних Сил України. А без ракет існування 1-ї ракетної дивізії втрачало сенс. Тому вже 2003 р. почалися перші заходи щодо скорочення цього з'єднання.

3.3. Бригади

Тривало формування нових механізованих і танкових бригад. Зокрема, у Північному оперативному командуванні провели експеримент зі створення окремої танкової бригади. Для цього на основі виведених із складу 72-ї механізованої дивізії 292-го танкового полку та з 25-ї механізованої дивізії 280-го танкового полку (обидві частини дислокувались у селищі Гончарівське Чернігівської області) 1 вересня 1997 р. сформували **1-шу окрему танкову бригаду**. На її основі практично відпрацювали штат такого танкового з'єднання. Це дало можливість в майбутньому сформувати танкові бригади і в інших оперативних командуваннях.

Нарукавна емблема 1-ї ОТБР

З приходом на посаду начальника Генерального штабу генерал-полковника Шкідченка він зміг реалізувати свої погляди стосовно дивізій з бригадною структурою. Для експерименту вибрали 28-му механізовану дивізію, яка дислокувалася у с. Чорноморське біля Одеси. 1998 р. **28-ма механізована дивізія** стала першою у Збройних Силах України (і єдиною) дивізією, яка перейшла на бригадну структуру. На основі частин дивізії створили дві окремі механізовані бригади: **28-му**, яка залишилася у с. Чорноморське, та **27-му**, яку перевели до міста Білгород-Дністровський, на казарменний фонд розформованої 5375-ї бази зберігання озброєння. У складі 28-ї механізованої дивізії залишився також **40-й окремий батальйон зв'язку** та **1161-й зенітний ракетний полк**. Всі інші частини та підрозділи були розформовані для укомплектування нових бригад.

Нарукавна емблема
28-ї МД

Нарукавна емблема
27-ї ОМБр

Нарукавна емблема
28-ї ОМБр

У грудні 1998 р. на основі цього експерименту планувалося перевести й інші дивізії на бригадну структуру. До кінця 1999 р. 66-та механізована дивізія мала перейти на структуру з двох бригад; упродовж 1999 – 2000 рр. 51-ша механізована дивізія також стала б складатися з двох бригад, а 24-та механізована дивізія – з трьох бригад; у 2000 – 2002 рр. 128-ма механізована бригада також повинна була б мати три бригади у своєму складі. Існували плани створення нової дивізії на основі двох вже існуючих бригад: 97-ї та 161-ї. Аналогічні трансформації передбачалися й для інших дивізій: 30-ї і 17-ї танкових, 72-ї, 93-ї та 25-ї механізованих. Але всі ці плани не були реалізовані. Натомість у 2000 р. 66-ту механізовану дивізію в Чернівцях реорганізували у **22-гу окрему механізовану бригаду**.

У Північному оперативному командуванні 119-й навчальний центр до кінця 2000 р. реорганізували у **62-гу окрему механізовану бригаду** в Бердичеві.

Нарукавна емблема 62-ї ОМБр

4-та бригада армійської авіації Північного оперативного командування була спочатку перетворена на 4-ту базу армійської авіації, а у 2000 р. переформована у **901-й окремий полк армійської авіації**.

Упродовж 1998 – 1999 рр. відбулися й інші зміни у структурі Сухопутних військ.

У **безпосередньому підпорядкуванні командуванню Сухопутних військ** залишалися 95-та окрема аеромобільна бригада,

281-ша навчальна артилерійська бригада, новостворена 1-ша ракетна дивізія, а також військові навчальні заклади: Київський інститут Сухопутних військ, Одеський інститут Сухопутних військ, Харківське військове танкове командне училище, яке 1998 р. було перетворене на Харківський інститут танкових військ, Військовий інститут артилерії при Сумському державному університеті та Відділення військової підготовки при Державному університеті «Львівська політехніка» (1998 р. перетворене на Військовий інститут Державного університету «Львівська політехніка»).

У **Західному оперативному командуванні** в безпосередньому підпорядкуванні залишалися ті ж самі війська, що й раніше. До складу військ безпосереднього підпорядкування, крім 7-ї бригади армійської авіації, включили 3-тю бригаду армійської авіації, вилучену з 38-го армійського корпусу.

У 38-му армійському корпусі 230-та артилерійська бригада у 2000 р. була передана до складу 128-ї механізованої дивізії. У 13-му армійському корпусі 1998 р. розформували 5-ту базу армійської авіації, яка 1997 р. була перетворена з 5-ї бригади армійської авіації. Створений 1995 р. українсько-польський батальйон Директивою Міністра оборони України від 23 липня 1997 р. отримав назву **208-й окремий спеціальний батальйон Прикарпатського військового округу**, 14 вересня 1998 р. новою директивою став **1-м окремим спеціальним батальйоном** Західного оперативного командування, а 10 січня 2004 р. увійшов до складу 24-ї механізованої дивізії. 1999 р. багатонаціональні частини у складі Сухопутних військ Збройних Сил України поповнилися новим підрозділом. 15 січня, під час зустрічі міністрів оборони України, Румунії та Угорщини в Ужгороді, був підписаний протокол про створення **спільного інженерного батальйону, який отримав назву «Тиса»**. 2000 р. до нього приєдналася й Словаччина. Українську частину батальйону склали сформовані Директивою Міністра оборони України від 30 квітня 1999 р. дві роти, які підпорядковувались командирю 534-го окремого інженерно-саперного батальйону 128-ї механізованої дивізії. 2019 р. проект «Тиса» був розширений, до нього приєдналася Австрія, тож батальйон отримав нову назву – **«Тиса-Дунай»**.

У **Південному оперативному командуванні** 1998 р. розформували 6-ту бригаду армійської авіації, 122-га бригада зв'язку стала 2-м полком зв'язку, розформували 108-й окремий радіотехнічний полк ОсП, а 108-й центр підготовки миротворчих сил, який раніше

був створений на базі механізованого полку 93-ї механізованої дивізії, знову передали до складу дивізії.

У 32-му армійському корпусі передану йому 10-ту бригаду СпП у 1998 р. перетворили у **1-й окремий полк СпП**, а далі, після створення наприкінці 1999 р. 1-го окремого полку СпП в Києві (майбутній полк Президента України), перейменували на **3-й окремий полк СпП**, а 909-й окремий батальйон зв'язку став **4-м окремим полком зв'язку**. 1835-й реактивний артилерійський полк 2000 р. передали до Північного оперативного командування.

У **Північному оперативному командуванні** 1998 р. до складу 8-го армійського корпусу передали 961-й реактивний артилерійський, 976-й протитанковий артилерійський полки та 72-гу механізовану дивізію.

Відбувалися й інші, менш масштабні зміни у структурі окремих дивізій і бригад. Всі Сухопутні війська включали велику кількість з'єднань і військових частин бойового, тилового та технічного забезпечення, які були дислоковані майже у 1500 військових містечках.

Сухопутні війська продовжували залишатися основним видом Збройних Сил України, на який було покладене вирішення практично всіх оперативно-стратегічних завдань по обороні України. Враховуючи заслуги Сухопутних військ Збройних Сил України у забезпеченні обороноздатності Держави, Указом Президента України від 18 жовтня 1997 р. було встановлено свято – **День Сухопутних військ України**, яке відзначається щорічно 12 грудня.

3.4. Почесні найменування і Бойові Прапори

Символом остаточного створення Збройних Сил України стало проведення вперше за часи існування нової суверенної України військового параду в Києві 24 серпня 1998 р. на честь сьомої річниці від Дня проголошення державної незалежності України. На параді Сухопутні війська представляли підрозділи 72-ї механізованої дивізії з Білої Церкви. Указом Президента України № 768 від 29 червня 1999 р. 72-й гвардійській Червонопрапорній механізованій дивізії Північного оперативного командування Збройних Сил України було надане почесне найменування «**Київська**», а Київ взяв шефство над дивізією, яка мала представляти Сухопутні війська на парадах в Києві на честь річниць Дня Незалежності України. Ця практика була продовжена, й упродовж 1998 – 2000 рр. українські дивізії та бригади отримували нові почесні найменування відповідно вже

українським військовим традиціям – за місцем їх дислокації, що було давнім козацьким правилом.

Продовжувалася практика вручення військовим частинам Сухопутних військ Бойових Прапорів зразка 1994 р. 1997 р. Президент України вручив такий Бойовий Прапор 97-й окремій механізованій бригаді, на базі якої проходили показові навчання за присутності вищого політичного керівництва України. 20 червня 1998 р. Бойовий Прапор отримав Військовий інститут Державного університету «Львівська політехніка». Одночасно відбувся перший випуск молодих лейтенантів, що вступили до вузу вже за часів незалежної України. 25 липня 1998 р. Бойовий Прапор був вручений 24-й механізованій дивізії.

Такі вручення відбувалися й в інших з'єднаннях і військових частинах Сухопутних військ. 1999 р. Бойовий Прапор отримала 51-ша механізована дивізія. Указом Президента України № 1193 від 17 вересня 1999 р. цій дивізії було надане почесне найменування «**Волинська**».

Указом Президента України № 1356 від 20 жовтня 1999 р. 30-й гвардійській танковій Рівненській Червонопрапорній ордена Суворова дивізії 8-го армійського корпусу Північного оперативного командування Збройних Сил України було надане почесне найменування «**Новоград-Волинська**», і також вручений Бойовий Прапор.

Указом Президента України № 1392 від 26 жовтня 1999 р. 66-й механізованій дивізії 38-го армійського корпусу Західного оперативного командування Збройних Сил України було надане почесне найменування «**Буковинська**», і одночасно вручений новий Бойовий Прапор, а Указом Президента України № 11 від 10 січня 2000 р. 128-ма гвардійська механізована двічі Червонопрапорна дивізія отримала почесне найменування «**Закарпатська**» із врученням нового Бойового Прапора. Разом з нею Бойовий Прапор отримала й 230-та артилерійська бригада в Закарпатті. За підсумками 2001 р., 128-ма механізована дивізія була визнана кращою у Сухопутних військах Збройних Сил України.

2001 р. першим серед армійських корпусів Бойовий Прапор отримав 13-й армійський ордена Червоного Прапора корпус у Рівному.

Також була введена практика надання українським військовим частинам та закладам почесних шефів – почесних імен видатних діячів України. 10 листопада 2000 р. Указом Президента України за вагомий внесок у підготовку висококваліфікованих фахівців для

Збройних Сил України Львівському військовому інституту Державного університету «Львівська політехніка» було присвоєне ім'я видатного українського військового та політичного діяча **гетьмана Петра Сагайдачного**. 19 травня 2001 р. Указом Президента України № 268/2001 24-й окремії механізованій бригаді присвоїли ім'я **князя Данила Галицького**.

Наприкінці 2000 р. Указом Президента України від 30 жовтня 2000 р. № 1173/2000 взагалі всім з'єднанням і військовим частинам Збройних Сил України були повернуті радянські гвардійські та почесні звання, а також нагороди, якими вони були відзначені протягом Другої світової війни, з додаванням почесних найменувань, які раніше були надані Президентом України.

Для відзначення вищих проявів мужності військовослужбовців у захисті України 23 серпня 1998 р. було встановлено звання «Герой України» та затверджений нагрудний знак до цієї нагороди.

Розвивалася військова символіка Сухопутних військ як атрибут війська, без якого армія існувати не може. Світовий досвід показує, що поки армія не отримала власних символів, які з часом стають традицією, процес формування національних Збройних Сил не може вважатися закінченим.

Тому в ході процесу розвитку військової символіки у Збройних Силах України практично кожне об'єднання, з'єднання та військова частина у цей період (1996 – 2005 рр.) встановили свої власні символи у вигляді нарукавних емблем. Робилися кроки й для запровадження у Збройних Силах України нагрудних знаків.

Спочатку, у вересні 1999 р., для Сухопутних військ Збройних Сил України були запропоновані нагрудні знаки класних фахівців для офіцерів, прапорщиків, які були виготовлені ЗАТ «Флагман» у Києві (на основі малюнків М. Слободянюка), але вони у той час офіційної підтримки від керівництва Сухопутних військ так і не отримали, хоча активно використовувались офіцерами і прапорщиками.

Після повернення частинам старих радянських відзнак і гвардійського звання (яке так і не отримало українського правового наповнення) для визначення військовослужбовців, які належали до таких частин, із дозволу О. Кузьмука стали використовувати розроблені раніше для Національної гвардії України нагрудні знаки.

Але 2003 р., при підготовці до нового параду на Хрещатику на честь Дня Незалежності України, Воєнно-геральдичній службі Генерального штабу Збройних Сил України на чолі з полковником

О. Муравйовим було поставлене завдання створити для учасників парадів комплекс нагрудних знаків Збройних Сил України. В результаті для частин, що брали участь у параді і мали гвардійське звання, був розроблений новий нагрудний знак «Гвардія України». Він використовувався до того часу, поки частини не були позбавлені цього радянського символу Указом Президента України П. Порошенка. Одночасно розробили й інші нагрудні знаки, які виготовили і використали на цьому параді, але офіційно вони були затверджені лише 2005 р.

5 червня 2000 р. Наказом заступника Міністра оборони – Командувача Сухопутних військ Збройних Сил України № 99 встановили для військовослужбовців аеромобільних військ нагрудні знаки «Десант» та «Повітрянодесантна служба». Першими 200 відзнак «Десант» отримали десантники США та України під час проведення міжнародних навчань «Щит миру–2000» на Яворівському полігоні, де вони здійснювали стрибки з парашутів спільно в ході тренувань.

Тоді ж були вручені й перші нагрудні знаки кваліфікації «Повітрянодесантна служба» (двох ступенів: «Майстер парашутно-десантної служби» та «Фахівець парашутно-десантної служби»). Також українські десантники отримали встановлені для них нагрудні знаки «Парашутист», «Парашутист-відмінник» та «Інструктор парашутно-десантної підготовки». Згодом ці відзнаки були включені до Настанови з парашутно-десантної служби (НПДС-2006), введеної Наказом Командувача Сухопутних військ від 17 травня 2006 р. № 205.

Указом Президента України від 17 грудня 1999 р. № 1586/99 була ліквідована Національна Гвардія України (першого формування). До цього спричинилися політичні процеси всередині української політичної та військової еліти. В результаті більшу частину військ Національної Гвардії України передали до Внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, а частину – до Збройних Сил України. 6-та дивізія НГУ в Чугуєві була передана на початку 2000 р. до Збройних Сил України (при цьому її 3-тя бригада СпП була передана до складу Внутрішніх військ МВС України і 2000 р. розформована). Крім того, передали також 24-ту окрему бригаду НГУ в Києві, яка стала спочатку **1-м окремим полком СпП**, а далі – **Окремим полком Президента України** у без посереднього підпорядкуванні Командувача Сухопутних військ. Передана 25-та окрема бригада НГУ в Одесі була розформована. Також до Збройних

Сил України передали 10-ту бригаду СпП НГУ у Керчі, яка стала **501-м окремим механізованим полком** у складі 32-го армійського корпусу.

6-ту дивізію НГУ підпорядкували Північному оперативному командуванню і перетворили у **6-ту механізовану дивізію**. Але до 1 грудня 2000 р. на основі управління 6-ї механізованої дивізії та колишньої 19-ї бригади СпП НГУ сформували **92-гу окрему механізовану бригаду**. Усі інші полки і батальйони 6-ї дивізії розформували (крім 2-го військового шпиталю НГУ, який перетворили у **940-й військово-медичний госпіталь** Збройних Сил України у Харкові).

Нарукавна емблема 92-ї ОМБр

Спочатку бригада знаходилася у підпорядкуванні Командувача Північного оперативного командування, а пізніше була передана до 8-го армійського корпусу. При наступних скороченнях Збройних Сил України директивою Міністра оборони України від 2 грудня 2002 р. бригада ледь не була розформована наступного, 2003 р. Але все ж таки бригада була збережена в лавах українського війська, частково за рахунок свого вдалого розташування поряд із великим військовим полігоном, який давав можливість ефективно проводити польовий вишкіл підрозділів і всієї бригади. Натомість розформували іншу бригаду – 52-гу окрему механізовану у місті Артемівськ (нині – Бахмут).

Загалом станом на 2000 р. у Збройних Силах України залишилося 400 000 чоловік (з них 310 000 військовослужбовців), 4 000 танків, 5 000 бойових броньованих машин, 4 000 гармат і мінометів калібром понад 100 мм. Протягом 1999 – 2001 рр. із бойового складу Збройних Сил було виведено приблизно 3000 одиниць бойової техніки.

3.5. Реорганізація та скорочення

Оцінюючи проведені реформи, Міністр оборони України генерал армії України В. Шкідченко зазначав, що за порівняно короткий проміжок часу вдалося створити дієздатну систему управління Збройних Сил України, впорядкувати, згідно з покладеними функціями і завданнями, їх структуру та чисельність, запровадити нову систему військово-адміністративного розподілу території держави, реорганізувати системи військової науки та освіти до рівня світових стандартів, удосконалити системи тилового та технічного забезпечення військ (сил).

Але суттєві зміни воєнно-політичної обстановки у світі та навколо України наприкінці ХХ століття, характер воєнних конфліктів, форми і способи застосування в них збройних сил, соціально-економічні зміни в державі зумовили нагальну потребу в уточненні положення Державної програми на період до 2005 р. Уточнення, в першу чергу, полягало у закладанні підвалин реалізації наступних широкомасштабних перетворень; створення функціональних структур Збройних Сил України, подальша оптимізація їх структури та чисельності, удосконалення систем підготовки та комплектування тощо. У рамках коригування положень Державної програми та за умов завершення завдань щодо створення Збройних Сил України в цілому змінилась і її назва. З липня 2000 р. набула чинності **Державна програма реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року**, виконання якої розпочалося з 1 січня 2001 р.

Основною проблемою подальшого реформування Сухопутних військ Збройних Сил України стало недостатнє фінансування армії. У виступі перед депутатами Верховної Ради України 16 листопада 2002 р. Міністр оборони України В. Шкідченко навів такі дані: *«...нормативна потреба на реформування Збройних Сил в цьому році за умов повної ліквідації військових структур та виконання усіх чинних законів і нормативних актів становить 1,4 млрд грн. У Державному бюджеті на заходи реформування на цей рік призначено лише 40 млн 180 тис. З цієї суми на сьогодні профінансовано тільки 24 млн 400 тис., майже 61 відсоток. Приблизно така ж картина і на 2003 – 2005 роки. Водночас проектом бюджету на наступний рік із Загального фонду передбачено лише 60 млн грн...*

Нормативна потреба на утримання механізованої бригади становить близько 32 млн грн. Реально на сьогодні фінансується в розмірі 16 млн. Потреба ж для повного розформування механізованої бригади становить близько 45 млн грн. Таким чином, утримання типової структури протягом року обходиться в півтора – два з половиною рази дешевше, ніж повна її ліквідація».

Попри такий стан, реформа Сухопутних військ продовжувалася. Пріоритет у цих заходах був наданий Передовим силам оборони як прообразу майбутніх Збройних Сил. В Сухопутних військах таким пріоритетом стало створення **Корпусу швидкого реагування** на базі 8-го армійського корпусу. Він виводився з підпорядкування Північного оперативного командування і переходив у підпорядкування Командування Сухопутних військ, яке 2001 р. було перетворене на **Головне командування Сухопутних військ Збройних Сил України**. Першим Головнокомандувачем Сухопутних військ став генерал-полковник П. Шуляк.

Уточнений План реалізації Державної програми реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 р., затверджений Міністром оборони України 21 травня 2001 р., визначав проведення в Сухопутних військах низки заходів щодо скорочення та переформування об'єднань, з'єднань і військових частин. Також передбачалося велике переформування частин, включно з повною відмовою від дивізій.

У **Західному оперативному командуванні** розформували управління 38-го армійського корпусу (у 2002 – 2003 рр.), управління 26-ї артилерійської дивізії (упродовж 2003 р.; замість неї створили **1-шу тактичну групу артилерії**), 161-шу окрему механізовану бригаду (у 2004 – 2005 рр.) та 461-шу ракетну бригаду (у 2002 р.). 51-ша механізована дивізія упродовж 2001 – 2002 рр. мала бути перетворена на **23-тю окрему механізовану бригаду**. 128-ма механізована дивізія упродовж 2002 – 2003 рр. перетворювалася на **тактичну групу «Карпати»** у складі двох окремих механізованих бригад (у Мукачеві та Ужгороді), а 24-та механізована дивізія упродовж 2004 – 2005 рр. реорганізувалась у **дві окремі механізовані бригади** (в Яворові та Раві-Руській). 8-ма окрема бригада СпП ставала окремим полком СпП, а 6-та аеромобільна бригада на цей час вже стала також **80-м окремим аеромобільним полком**. Всі бригади спеціальних військ (інженерні, військ зв'язку, радіотехнічні ОсП та РХБЗ) перетворювали на полки, а 160-й реактивний артилерійський полк мав стати окремим реактивним артилерійським

дивізіоном. Скорочувалася армійська авіація: 2000 р. 7-ма бригада армійської авіації стала **7-м окремим полком армійської авіації**.

2002 р. розформували 257-й зенітний ракетний полк – єдиний полк у Сухопутних військах України, який мав на озброєнні новітній ЗРК 9К330 «Тор».

У **Південному оперативному командуванні** управління 32-го армійського корпусу з усіма його частинами мали передати до Військово-Морських Сил України і перетворити на **Командування берегової оборони** (до 2004 р.), а обидві його окремі механізовані бригади (84-та та 127-ма) та 501-й окремий механізований полк ставали, відповідно, бригадами і полком берегової оборони. Ця передача відбулася упродовж 2003 р., після чого 32-й армійський корпус вважався розформованим.

28-ма механізована дивізія розформовувалася (у 2001 р.), так само, як і 28-ма бригада РХБЗ (у 2002 р.). 254-та механізована дивізія упродовж 2001 р. реорганізовувалась у **52-гу окрему механізовану бригаду**.

1-ша аеромобільна дивізія переформовувалася у **тактичну групу «Південь»** (у 2003 р.). До складу її мали увійти дві окремі механізовані бригади: 27-ма та новоутворена у Болграді 16-та. 93-тю механізовану бригаду мали перетворити на **дві окремі механізовані бригади** (одну в смт Черкаське, а другу – у смт Гвардійське) упродовж 2002 – 2003 років. 17-та танкова дивізія переформовувалася у **окрему танкову бригаду** 6-го армійського корпусу (у 2003 – 2004 рр.). 55-та артилерійська дивізія переформовувалася у **2-гу тактичну групу артилерії**. Також усі бригади спеціальних військ ставали полками. Ще раніше 40-ва аеромобільна бригада була перетворена на **79-й окремий аеромобільний полк**. 2003 р. 2-гу бригаду армійської авіації реорганізували в **11-й окремий полк армійської авіації**.

У **Північному оперативному командуванні** розформували 901-й окремий полк армійської авіації. 8-й армійський корпус переходив у підпорядкування Головного командування Сухопутних військ і упродовж 2001 – 2005 рр. ставав **Корпусом швидкого реагування (КШР)**. При цьому 30-та танкова дивізія реорганізовувалась у **дві окремі танкові бригади** у складі КШР, а 72-га механізована дивізія ставала **окремою механізованою бригадою** в цьому ж КШР. 25-та механізована дивізія упродовж 2001 р. стала 94-ю базою зберігання озброєння і техніки, а у 2002 – 2004 рр. ліквідувалася повністю. 169-й навчальний центр 2004 р. переходив у безпосереднє

підпорядкування Сухопутних військ. Управління Північного оперативного командування у 2004 р. підлягало розформуванню. 1-шу бригаду армійської авіації, яку 2003 р. передали до складу 8-го армійського корпусу, наступного 2004 р. також розформували.

Припиняли існування усі бази зберігання озброєння і техніки та бази зберігання майна Сухопутних військ (128-ма, 6823-тя, 4999-та, 121-ша, 94-та, 290-та, 5193-тя, 129-та та 49-та).

Емблема 8-го АК

Емблема 72-ї ОМБр

Створене Головне командування Сухопутних військ передбачалося упродовж 2003 – 2005 рр. передислокувати до Чернігова.

Заплановані заходи в основному були реалізовані на практиці, але не завжди саме так, як пропонувалося. Причиною стали багато факторів, у тому числі й суб'єктивні, пов'язані з поглядами окремих воєначальників Сухопутних військ Збройних Сил України. Основними з точки зору перевірки правильності прийнятих поглядів стали двостороннє командно-штабне навчання із Західним та Південним оперативними командуваннями «Форпост–2002», на яких перевірялися можливості військ із проведення миротворчої операції та операції з ліквідації (локалізації) збройного конфлікту.

До кінця 2004 р. було проведене велике скорочення частин у Сухопутних військах. Припинили існування 22-га окрема механізована бригада (з її складу залишили **300-й окремий гвардійський механізований полк** у Чернівцях), 123-тя, 159-та та 459-та ракетні бригади, 27-ма, 52-га, 62-га, 97-ма, 161-ша окремі механізовані бригади, 1-ша ракетна дивізія, 1-ша бригада армійської авіації, 802-й реактивний артилерійський полк, 761-й окремий розвідувальний артилерійський полк, 14-й, 73-й та 803-й інженерні полки та інші частини. 1-ша тактична група артилерії була перетворена на **11-ту окрему артилерійську бригаду**, яку включили до складу 13-го армійського корпусу, а 2-га тактична група артилерії в Південному оперативному командуванні стала **55-ю окремою артилерійською бригадою** у складі 6-го армійського корпусу.

Емблема 11-ї ОАБр

Емблема 55-ї ОАБр

30-та окрема танкова бригада, яка не вписувалася у концепцію застосування Корпусу швидкого реагування, була до кінця 2004 р. перетворена на **30-ту окрему механізовану бригаду**.

Емблема 30-ї ОМБр

Натомість пізніше до корпусу все ж таки включили і танкову бригаду, якою стала 1-ша окрема танкова бригада з Північного оперативного командування. Це командування було повністю позбавлене бойових частин і у жовтні 2005 р. переформоване у Територіальне управління «Північ».

На 2005 р. бойовий склад Сухопутних військ Збройних Сил України складався з 8-го армійського корпусу (КШР), Західного та Південного оперативних командувань, 6-го гвардійського та 13-го армійських корпусів, Територіального управління «Північ» та з'єднань і військових частин безпосереднього підпорядкування. Сухопутні війська зберігали у своєму складі роди військ: механізовані, танкові, аеромобільні, ракетні і артилерію, війська протиповітряної оборони, армійську авіацію, підрозділи зв'язку, розвідки і РЕБ, інженерні, РХБ захисту, військові частини, установи та організації логістики (матеріально-технічного забезпечення) та медичного забезпечення. 32-й армійський корпус передали до Військово-Морських Сил і перетворили на командування Берегової оборони.

У **Західному ордена Червоного Прапора оперативному командуванні** (командувачі: з 1998 по 1999 рр. – генерал-полковник

С. Чернілевський, з 1999 по 2004 рр. – генерал-лейтенант М. Петрук; з 2004 р. – генерал-лейтенант М. Куцин) у безпосередньому підпорядкуванні знаходилися 128-ма окрема гвардійська механізована Туркестансько-Закарпатська двічі орденів Червоного Прапора бригада, 80-й окремий аеромобільний орден Червоної Зірки полк, 7-й Бреславльський полк армійської авіації, 8-й окремий полк СпП, 9-й окремий Севастопольський лінійно-вузловий полк зв'язку, Регіональний центр радіоелектронної розвідки «Захід» та інші частини і підрозділи забезпечення.

До складу **13-го армійського корпусу** (командувачі: упродовж 1996 – 2000 рр. – генерал-майор М. Петрук, у 2000 – 2002 рр. – генерал-лейтенант С. Кириченко, у 2002 – 2004 рр. – генерал-майор М. Куцин, а з 2004 р. – генерал-лейтенант Г. Воробйов) входили 24-та окрема механізована Самаро-Ульянівська Бердичівська Залізна орден Жовтневої революції, тричі орденів Червоного Прапора, орденів Суворова і Богдана Хмельницького бригада імені князя Данила Галицького та 51-ша окрема гвардійська механізована Перекопсько-Харківська Празько-Волинська орден Леніна, двічі орденів Червоного Прапора, орденів Суворова і Кутузова бригада, 300-й окремий гвардійський механізований полк, 11-та окрема гвардійська артилерійська Київська орденів Червоного Прапора і Богдана Хмельницького бригада, 59-й окремий зенітний ракетний полк, 55-й окремий Петроківський орден Червоного Прапора лінійно-вузловий полк зв'язку, 703-й інженерний Вінницький орденів Червоного Прапора і Богдана Хмельницького полк, 704-й окремий полк РХБЗ, 971-й окремий батальйон радіорозвідки та РЕБ, 53-й окремий радіотехнічний батальйон, 346-й вузол зв'язку, 410-й вузол ФПЗ, 233-й загальновійськовий полігон та інші частини і підрозділи забезпечення.

Емблема 24-ї ОМБр

У **Південному ордені Червоного Прапора оперативному командуванні** (командувачі: у 1998 – 2001 рр. – генерал-полковник О. Затинайко, в 2001 – 2005 рр. – генерал-лейтенант Г. Педченко) у безпосередньому підпорядкуванні знаходились 28-ма окрема гвардійська механізована Харківська двічі орденів Червоного Прапора бригада, 16-та окрема механізована бригада, 79-й окремий аеромобільний полк, 11-й окремий полк армійської авіації, 806-й окремий лінійно-вузловий полк зв'язку, 808-й понтонно-мостовий полк, Регіональний центр радіоелектронної розвідки «Південь», 64-й вузол зв'язку, 316-й вузол ФПЗ та інші частини і підрозділи забезпечення.

6-й гвардійський ордені Червоного Прапора корпус (командувачі: у 1996 – 2000 рр. – генерал-майор В. Можаровський, у 2000 – 2002 рр. – генерал-майор В. Баталюк, в 2002 – 2003 рр. – генерал-майор Р. Нуруллін, у 2003 – 2004 рр. – генерал-майор Ю. Шаповал, а у 2004 – 2005 рр. – генерал-майор Ю. Борискін) складався з 92-ї окремої механізованої Ропшинської орденів Жовтневої Революції і Червоного Прапора бригади, 93-ї окремої гвардійської механізованої Харківської двічі орденів Червоного Прапора, орденів Суворова і Кутузова бригади, 17-ї окремої гвардійської танкової Криворізької орденів Червоного Прапора і Суворова бригади, 25-ї окремої повітрянодесантної бригади, 55-ї окремої артилерійської Будапештської орденів Червоного Прапора, Богдана Хмельницького і Олександра Невського бригади, 107-го окремого реактивного артилерійського полку, 1039-го окремого зенітного ракетного полку, 91-го інженерного полку, 121-го окремого гвардійського Фокшано-Мукденського орденів Олександра Невського і Червоної Зірки полку зв'язку, 74-го окремого розвідувального батальйону, 239-го загальновійськового полігону, 93-го окремого радіотехнічного батальйону, 502-го окремого батальйону РЕБ, 368-го вузла зв'язку, 405-го вузла ФПЗ, та інших частин і підрозділів забезпечення.

У **Територіальному управлінні «Північ»** (командувач з 2005 р. – генерал-лейтенант С. Бессараб) залишилися лише обласні військові комісаріати, 55-та окрема рота охорони і обслуговування, 367-й вузол зв'язку та 400-й вузол ФПЗ.

До складу **8-го армійського ордені Червоного Прапора корпусу** (командувачі: у 1997 – 2000 рр. – генерал-майор В. Заболотний, у 2000 – 2002 рр. – генерал-лейтенант Г. Педченко, у 2002 – 2004 рр. – генерал-майор А. Пушняков, а з 2004 р. – генерал-лейтенант С. Островський) входили 72-га окрема гвардійська механізована

Красноградсько-Київська орден Червоного Прапора бригада, 30-та окрема гвардійська механізована Новоград-Волинська Рівненська орденів Червоного Прапора і Суворова бригада, 1-ша окрема гвардійська танкова Новгородська орденів Червоного Прапора, Кутузова, Богдана Хмельницького, Олександра Невського і Червоної Зірки бригада, 95-та окрема аеромобільна бригада, 26-та окрема артилерійська бригада, 1129-й окремий зенітний ракетний полк, 3-й окремий полк армійської авіації, 12-й інженерний полк, 93-й окремий Ясський орден Червоної Зірки полк зв'язку, 54-й окремий гвардійський розвідувальний Прутсько-Померанський орденів Кутузова, Богдана Хмельницького і Олександра Невського батальйон, 240-й загальновійськовий полігон, 347-й вузол зв'язку, 54-й окремий радіотехнічний батальйон, 307-й окремий батальйон РЕБ, 144-й окремий батальйон РХБЗ, 50-й окремий ремонтно-відновлювальний батальйон, 532-й вузол ФПЗ, та інші частини і підрозділи забезпечення (серед яких новосформований окремий батальйон логістики).

У безпосередньому підпорядкуванні Командування Сухопутних військ знаходилися: 19-та окрема ракетна бригада, Окремий Новоросійсько-Київський орден Червоного Прапора полк Президента України, 169-й гвардійський навчальний Звенигородський орденів Червоного Прапора і Суворова центр підготовки молодших спеціалістів, 30-й окремий Криворізький орденів Богдана Хмельницького, Червоної Зірки та Захисту Вітчизни Румунської Народної Республіки лінійно-вузловий полк зв'язку, 249-й окремий полк РЕБ, 11-й гвардійський інженерний Берлінський полк, 1004-й окремий батальйон охорони і обслуговування та інші підрозділи охорони та забезпечення.

Також у підпорядкуванні Командування Сухопутних військ знаходилися вищі військово-навчальні заклади, які склалися з **Львівського інституту Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного Національного університету «Львівська політехніка»** (під керівництвом генерал-майора П. Ткачука), до якого були передані підготовка офіцерів із Сумського військового інституту ракетних військ і артилерії, Харківського військового інституту танкових військ (у Харкові залишилася кафедра військової підготовки Харківського національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут») та з **Одеського інституту Сухопутних військ** (останній мав бути перетвореним на факультет військової підготовки Національного технічного університету в Одесі).

Емблема Львівського інституту Сухопутних військ

Структура Збройних Сил України, в тому числі й Сухопутних військ, станом на кінець 2004 р. ще мала багато недоліків. Так на початку 2005 р. на кожну бойову частину припадало 2-3 частини забезпечення, а на кожну одиницю бойової техніки – понад дві одиниці надлишкової. Потрібно було докласти ще багато зусиль, щоб виправити таке становище, що й намагались робити в рамках затвердженої програми реформування Збройних Сил України.

До 2005 р. було створене підґрунтя для подальшого розвитку Збройних Сил України. Але через зміни у політичному керівництві в Україні після виборів Президента України у 2004 р. програма реформування Збройних Сил України відразу ж почала доопрацьовуватись і дещо змінюватися. Проте зміни ці не торкалися засадничих принципів реформування.

3.6. Миротворча діяльність та міжнародне військово-співробітництво

У 1997 – 2004 рр. підрозділи Сухопутних військ як складова Збройних Сил України продовжували брати участь у міжнародному військово-співробітництві в межах реалізації багатовекторного зовнішньополітичного курсу, притаманного Україні в цей період. Особливістю його стало, передусім, створення правової бази участі України в миротворчих операціях. Першим комплексним документом став Закон України «Про участь України в міжнародних миротворчих операціях» від 23 квітня 1999 р. У ньому, зокрема, наголошувалося, що, «усвідомлюючи свою відповідальність у справі підтримання міжнародного миру і безпеки, враховуючи зобов'язання України як держави – члена Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) надавати допомогу ООН у діях, що провадяться

відповідно до Статуту ООН, а також зобов'язання як держави – члена Організації з безпеки і співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ) конструктивно співпрацювати у використанні всього діапазону можливостей ОБСЄ для запобігання конфліктам та для їх розв'язання, Україна розглядає участь у міжнародних миротворчих операціях як важливу складову своєї зовнішньої політики». Автори Закону фактично обмежували миротворчу діяльність України лише операціями у рамках ООН та ОБСЄ, залишаючи поза увагою миротворчу діяльність у рамках Північноатлантичного альянсу, Європейського Союзу, інших регіональних організацій.

Другою особливістю цього періоду стало продовження участі підрозділів Сухопутних військ ЗС України в миротворчих контингентах, започаткованих в середині 1990-х років. До 1998 р. вони брали участь у Тимчасовій адміністрації ООН у Хорватії для Східної Славонії, Барані та Західного Срема (UNTAES), а до 1999 р. – у Силах втілення (IFOR), Силах стабілізації (SFOR) у Боснії та Герцеговині; у місії ООН в Анголі (MONUA).

Третьою особливістю стало започаткування участі підрозділів Сухопутних військ у нових миротворчих місіях ООН в Сьєрра-Леоне, Косово, Лівані, Іраку, місії ОБСЄ в Грузії.

Відповідно до Директиви МО України від 23 липня 1997 р. «Про сформування 208-го окремого спеціального батальйону ПриКВ» 1 вересня 1997 р. на базі 24-ї механізованої дивізії сформовано 208-й окремий спеціальний батальйон. 14 вересня 1998 р. 208-й осб перейменовано на 1-й осб Західного ОК. Він став українською частиною Українсько-польського миротворчого батальйону (УКРПОЛБАТ).

Ідея створення спільного українсько-польського військового формування, призначеного для миротворчих операцій, народилась ще у 1995 р. Упродовж наступних трьох років проводилися спільні навчання та за підтримки США формувався штаб. Офіційно УКРПОЛБАТ був сформований 21 березня 1998 р. Правовою підставою для створення підрозділу стала відповідна Угода між Україною та Республікою Польща, підписана 26 листопада 1997 р. До складу батальйону загальною чисельністю 700 осіб входили чотири механізованих роти (дві польські та дві українські), рота управління та рота логістики. Останні дві, а також штаб УКРПОЛБАТ, були змішаними – польсько-українськими.

У 1999 р. УКРПОЛБАТ став повністю боєздатним, а через рік взяв участь у своїй першій місії. Це були міжнародні миротворчі сили

НАТО, які діяли в Косово (КФОР). У липні 2000 р. УКРПОЛБАТ взяв на себе відповідальність за південну зону району, що контролювався багатонаціональною бригадою «Схід», замінивши польський підрозділ POLBAT. Тоді до складу батальйону входило 300 поляків, 288 українців та 30 литовців, які були включені до складу УКРПОЛБАТ на час косівської місії – загалом понад 600 військово-службовців. Командиром УКРПОЛБАТ в Косово був командир польського контингенту, його заступником – командир українського контингенту.

Вручення прапора УКРПОЛБАТу

Сухопутні війська ЗС України були активними і на інших континентах, насамперед, в Африці. На підставі Директиви Міністра оборони України від 22 вересня 2000 р. № 113/1/1239 в період з 1 листопада 2000 р. до 15 січня 2001 р. був сформований, підготовлений та направлений до складу Місії ООН у Сьєрра-Леоне 4-й окремий ремонтно-відновлювальний батальйон (орвб). Головним завданням цієї частини стало обслуговування техніки, наданої Україною в користування іншим національним миротворчим контингентам у Сьєрра-Леоне (понад 220 БТР та майже 300 автомобілів). Батальйон також забезпечував навчання водіїв з цих контингентів. У грудні 2005 р. 4-й орвб повернувся в Україну.

На підставі Директиви Міністра оборони України від 26 січня 2001 р. № Д-3 на базі полку армійської авіації Південного оперативного командування сформовано, підготовлено та направлено до складу місії ООН у Сьєрра-Леоне 20-й окремий вертолітний загін. Підрозділ включав 4 вертольоти Мі-8МТ і призначався спочатку для виконання завдань у Республіці Конго. Але пізніше, згідно із змінами рішень Секретаріату ООН та уряду України, загін отримав призначення на виконання завдань у Республіці

Сьєрра-Леоне. При формуванні цього загону враховано досвід попередніх миротворчих вертолітних підрозділів, що направлялися до Балканського регіону.

Важливе значення мала участь українських військовослужбовців у складі миротворчого контингенту Місії Організації Об'єднаних Націй у Лівані. 2000 р. туди скерували 3-й окремий інженерний батальйон (оіб). Зосередження і проведення першого етапу бойового злагодження батальйону здійснювалось у Військово-інженерному інституті при Подільській державній аграрно-технічній академії (м. Кам'янець-Подільський) з 1 по 15 червня 2000 р. Після прибуття до Лівану 3-й оіб займався, головним чином, розмінуванням місцевості. Місія батальйону тривала до 2006 р. За цей час українські сапери знешкодили тисячі вибухонебезпечних предметів, набули безцінний досвід, а також укріпили авторитет України у світовому співтоваристві.

Найбільш масштабною зарубіжною місією українських військових стала участь в операції в Іраку. В грудні 2002 р. в Самборі почалось формування 19-го окремого батальйону РХБЗ (обРХБЗ). Упродовж 22 березня – 6 квітня 2003 р. батальйон повітряним шляхом перекинули в Кувейт. Завданням частини визначалось надання допомоги в захисті цивільного населення цієї держави від наслідків можливого застосування зброї масового ураження і в ліквідації можливих наслідків застосування зброї масового ураження на її території. 5 червня 2003 р. Верховна Рада ухвалила рішення про направлення до Іраку українських військ.

Відповідно до Директив Міністра оборони України від 8 травня 2003 р. № 115/1/05 та від 20 травня 2003 р. № 115/1/06 12 травня 2003 р. на базі бригади (м. Житомир) 8-го армійського корпусу було сформовано управління 5-ї ОМБр, до складу якої увійшли 51-й та 52-й окремі механізовані батальйони (омб). Передислокація бригади до Іраку завершилась 17 серпня 2003 р. До неї приєднався і перекинутий з Кувейту 19-й обРХБЗ. Загальна чисельність українського контингенту, штаб якого знаходився в м. Ель-Кут, перевищила 1600 осіб. 5-та ОМБр увійшла до складу Багатонаціональної дивізії «Центр-Південь», яка знаходилась під польським командуванням. Українські військові охороняли ділянку іраксько-іранського кордону, склади боєприпасів, патрулювали місцевість та виконували інші завдання.

У лютому 2004 р. 5-ту ОМБр в Іраку замінила 6-та ОМБр у складі 61-го, 62-го і 63-го омб (загальна чисельність – 1575 осіб),

сформована на базі частин 13-го армійського корпусу. Третя ротація була представлена 7-ю ОМБр, яка виконувала завдання в Іраку з вересня 2004 р. до травня 2005 р. До її складу увійшли тільки два механізовані батальйони (72-й і 73-й), але додатково включили мінометну батарею. Чисельність особового складу становила 1587 осіб.

Український БТР-80 під час патрулювання в Іраку

Підрозділ 7-ї ОМБр перед відправленням на Батьківщину

Одразу після прибуття до Іраку 7-ї ОМБр почалась підготовка наступної ротації – 8-ї ОМБр, яка так само мала складатись із двох механізованих батальйонів. Однак з огляду на внутрішньополітичні чинники (президентські вибори) було вирішено скоротити чисельність контингенту. З квітня до грудня 2005 р. в Іраку перебувала 81-ша тактична група чисельністю близько 900 осіб, сформована на базі 80-го окремого аеромобільного полку. З її виведенням в Іраку залишився тільки український миротворчий персонал (декілька десятків військовослужбовців), який виконував завдання до грудня 2008 р.

3.7. Оновлення озброєння та військової техніки: перші кроки

Загалом розвиток озброєння та військової техніки Сухопутних військ в останні роки ХХ та перші роки ХХІ ст. можна охарактеризувати одним словом: застій. Питання закупівлі нових взірців чи модернізації існуючих наразі не було актуальним: в арсеналах Сухопутних військ знаходилась значна кількість достатньо сучасної зброї, якої цілком вистачило б для укомплектування частин і з'єднань (з урахуванням скорочення їхньої чисельності). Проблемою була не нестача озброєння і військової техніки, а, радше, їх надмірна кількість – щоправда, цю проблему упродовж наступних років «успішно» вирішили, розпродавши зброю за кордон усім бажаним...

Проте цілком очевидним було те, що за певний час Сухопутні війська постануть перед необхідністю заміни озброєння та військової техніки, яка поступово зазнаватиме морального та фізичного старіння. Військово-промисловий комплекс України, який до 1991 р. розвивався як складова загальносоюзного, міг частково задовольнити потреби в новій та модернізованій зброї, хоча й не випускав усієї номенклатури, необхідної для Сухопутних військ. Суттєвою проблемою була значна залежність від імпортних комплектуючих (насамперед, російських). До того ж, економічна криза 1990-х років не дозволяла фінансувати хоча б у мінімальному обсязі науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи (НДІДКР) військового спрямування. Підприємствам ВПК доводилось шукати інші джерела фінансування, насамперед, за рахунок експортних контрактів.

Для харківського танкобудівного осередку (Харківський завод транспортного машинобудування і Харківське конструкторське бюро з машинобудування) рятівним став великий контракт із Пакистаном, за яким в цю країну в 1997 – 1999 рр. поставили 320 танків Т-80УД. Цей контракт стимулював налагодження випуску в Україні низки комплектуючих, які раніше виготовлялись тільки в Росії. Зокрема, Конструкторське бюро артилерій (КБА), утворене в 1992 р. в Києві, локалізувало виробництво 125-мм танкових гармат КБА-3 (ствол з 1998 р. виготовляло Сумське науково-виробниче об'єднання імені М. Фрунзе, а інші деталі випускались на ХЗТМ).

Паралельно ХКБМ займалось удосконаленням танка Т-80УД. У 1994 р. з'явився перший дослідний взірєць Т-84, а у 1999 р. на озброєння Сухопутних військ взяли танк Т-84У «Оплот», у якого значна частина російських комплектуючих замінена українськими. «Оплот» відрізняється від Т-80УД потужнішим двигуном (1200 к.с. замість 1000), новою баштою з динамічним захистом «Ніж», тепловізійним прицілом, комплексом електронно-оптичної протидії «Варта», застосуванням цифрових технологій у комплексі управління вогнем та іншими нововведеннями. Однак через брак фінансування Міністерство оборони України придбало лише 10 танків Т-84У, продемонстрованих на параді в Києві 24 серпня 2000 р.

Іншим важливим напрямом роботи стало удосконалення раніше виготовлених танків Т-64БВ. Розробка проєкту модернізації почалась ще 1991 р., а 24 серпня 1999 р. був продемонстрований прототип Т-64У. Модернізований танк взяли на озброєння в 2004 р. під

позначенням Т-64БМ «Булат». Від Т-64БВ він відрізняється заміною системи управління вогнем 1А33-1 «Об» на 1А45 «Іртиш», застосуванням системи керованої ракетної зброї «Комбат» (українського виробництва) замість «Кобра» (дальність пуску збільшилась з 4000 до 5000 м, зросла бронепробивність), встановленням системи динамічного захисту «Ніж» (стійкість лобової і бортової проекцій танка від ураження сучасними протитанковими засобами зросла удвічі), заміною двигуна 5ТДФ (700 к.с.) на 5ТДФМ (850 к.с.). Всі комплектуючі для модернізації – українського виробництва.

Танк Т-64БМ «Булат»

Цілковим новим для українського ВПК напрямом стало створення колісної бронетехніки – до 1991 р. вона в Україні не вироблялась. На основі конструкції радянського бронетранспортера БТР-80 були створені машини БТР-94 (1994 р.) і БТР-3 (2001 р.), але спочатку вони виготовлялись виключно на експорт. Одночасно ХКБМ почало проєктування нового колісного бронетранспортера БТР-4, який мав оптимальне компонування і суттєво вищі тактико-технічні характеристики порівняно з пострадянськими зразками. Дослідний екземпляр БТР-4 продемонстрували в 2004 р. Як і у випадку з танками, налагодження виробництва БТР сприяло освоєнню випуску комплектуючих – наприклад, 30-мм автоматичних гармат КБА-2 і ЗТМ-1. Крім того, в Україні почалась розробка дистанційно керованих модулів озброєння для бронетехніки. Все це створювало передумови для взяття на озброєння Сухопутних військ нових сучасних зразків військової техніки – але лише за умови належного фінансування.

Розділ 4

РОЗБУДОВА І РЕФОРМУВАННЯ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК У 2005 – 2013 рр.

У червні 2003 р. новим Міністром оборони України замість В. Шкідченка став Євген Марчук. За рік, у липні 2004 р., начальником Генерального штабу Збройних Сил України став генерал С. Кириченко. З приходом до Міністерства оборони нової людини, яка не була професійним військовим (Марчук зробив кар'єру в Комітеті державної безпеки СРСР та у Службі безпеки України) відбувся перегляд стратегії реформування Збройних Сил України. Результатом стала поява вперше в Україні так званої Білої книги – Стратегічного оборонного бюлетеня України у 2004 р.

4.1. Стратегічний оборонний бюлетень та місце в ньому Сухопутних військ

Основні заплановані заходи попередньої програми, на жаль, так і не були остаточно виконані. Відповідно до прийнятої раніше уточненої Державної програми до 2009 р. планувалося завершити в основному розформування, переформування органів управління з'єднань, військових частин та установ, не передбачених у структурі Сухопутних військ зразка 2015 р. Також передбачалось привести систему підготовки військ у відповідність до нової моделі та завдань за призначенням, вивчити та освоїти нові варіанти застосування Сухопутних військ, їх родів військ. На другому етапі планували завершити формування Сухопутних військ зразка 2015 р., здійснити їх повномасштабну підготовку. На жаль, недостатнє фінансування Збройних Сил України в 2000 – 2004 рр. не дозволило реалізувати в повному обсязі ці плани. Не допомогло й прийняття у червні 2004 р. Указом Президента України нової Военної доктрини України, що мала стати підґрунтям для підготовки і прийняття воєнно-політичних і воєнно-стратегічних рішень, розробки програм і планів у воєнній сфері.

Тому після ретельної роботи у Білій книзі України були викладені нові погляди на Збройні Сили України зразка 2011 р., у тому числі й плани реформування Сухопутних військ Збройних Сил України.

Є. Марчук

Пояснюючи необхідність цього заходу, Є. Марчук відзначав: *«Зміни у воєнно-стратегічній обстановці, які відбулися в Європі протягом останнього десятиріччя, виникнення нового спектра загроз у сфері безпеки на межі двох тисячоліть та впровадження механізмів ринкової економіки у повсякденну практику розбудови воєнної складової держави обумовили необхідність оборонного огляду в Україні. Окрім суто практичних завдань щодо визначення обрису Збройних Сил України зразка 2015 року, цей процес має ще й глибокий політичний контекст, оскільки за часом він співпав із офіційним проголошенням Україною свого політичного курсу на інтеграцію до Організації Північно-атлантичного договору. Ми з вдячністю сприйняли рішення Альянсу щодо підтримки цієї ініціативи та готовність надати допомогу Україні у проведенні оборонного огляду, яка знайшла своє відображення у Плані дій Україна – НАТО і Цільовому плані Україна – НАТО на 2003 рік, ухвалених на засіданні комісії Україна – НАТО на рівні міністрів закордонних справ під час Празького саміту Альянсу».*

Білою книгою були визначені нові завдання Збройними Силами України (в тому числі і Сухопутним військам). Виходячи з національних інтересів України, головним завданням Збройних Сил України залишалося забезпечення (спільно з іншими інституціями держави) оборони України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів. Цей надзвичайно важливий національний інтерес міг бути забезпечений шляхом створення сучасних Збройних Сил, здатних за своїми можливостями виконати покладені на них завдання, за рівнем взаємосумісності та стандартами спроможних ефективно діяти у складі багатонаціональних формувань, у тому числі зі складу сил НАТО.

Нестабільність і регіональні конфлікти можуть негативно впливати на інтереси національної безпеки України. Тому Збройні Сили України мають бути спроможними зробити свій внесок у формування міжнародного миру та стабільності за допомогою військового співробітництва як частини превентивної дипломатії, участі у миротворчих і гуманітарних операціях, багатонаціональних операціях, включаючи операції із встановлення миру. Вони мають орієнтуватися на виконання завдань, перш за все, у складі багатонаціональних сил. Для цього Збройні Сили повинні мати можливість щодо розгортання та утримування однієї бригади та 3 – 5 окремих підрозділів рівня роти – батальйону у різних регіонах світу.

Збройні Сили повинні бути також готові надавати підтримку відповідним органам державної влади, а також здійснювати свій внесок у справі ліквідації наслідків стихійних лих, техногенних катастроф. Водночас Збройні Сили повинні мати можливість надавати підтримку відповідним правоохоронним органам у їх діяльності щодо ефективного реагування на ризики та загрози невоєнного характеру: міжнародний тероризм, незаконна торгівля зброєю, а також розповсюдження ракетних технологій, ядерної та іншої зброї масового ураження, неконтрольована міграція, релігійний та етнічний екстремізм, інші негативні явища в середині держави. За новими поглядами, основні зусилля в сфері оборони повинні бути зосереджені на боротьбі з тероризмом на власній території.

Для виконання завдань оборони національної території головними функціями Збройних Сил було визначено: запобігання війні (воєнним конфліктам) та відсіч збройній агресії. Реалізація функції щодо відсічі можливій збройній агресії мала здійснюватися рішучим застосуванням усіх наявних сил та засобів з метою розгрому противника, примушення його відмовитися від подальшого ведення бойових дій і укладення миру на умовах, які відповідають національним інтересам України.

Основними воєнно-стратегічними цілями застосування Збройних Сил у війнах (збройних конфліктах) стали на цей час:

- у регіональній (локальній) війні – захист суверенітету і територіальної цілісності України, відбиття агресії, розгром угруповань військ агресора, які вдерлись на територію держави, та створення вигідних умов для укладення миру;

- у збройному конфлікті – забезпечення недоторканності Державного кордону, ліквідація збройного конфлікту та створення умов для стабілізації обстановки відповідно до норм міжнародного та національного законодавства України;

- у міжнародних, гуманітарних операціях – запобігання виникнення міжнародних або внутрішніх конфліктів; урегулювання чи створення умов для їх вирішення за згодою сторін або з використанням примусових заходів за рішенням Ради безпеки ООН; надання гуманітарної допомоги населенню, яке постраждало внаслідок конфліктів; виконання функцій із забезпечення безпеки, додержання прав людини; надання допомоги у подоланні наслідків конфліктів; усунення загрози миру, порушень миру чи акту агресії. Окрім цього, деякі підрозділи Збройних Сил та інших військових формувань повинні бути готові брати участь у ліквідації стихійних лих, техногенних катастроф за межами держави на прохання відповідної сторони на підставі законів України.

Ці завдання в першу чергу стосувалися Сухопутних військ Збройних Сил України. Однак виконати такі завдання вони могли лише спільно з іншими видами Збройних Сил. Незрівнянно більшого значення в умовах сучасної війни (бойових дій) набували тісна взаємодія військ (сил), ефективне управління, інформаційне та інші види забезпечення. Для забезпечення ефективного виконання Сухопутними військами визначених завдань вони повинні були мати відповідні оборонні можливості. Тому в розробленій концепції було передбачено утримувати їх структуру та бойовий і чисельний склад мирного часу у такому складі, який спроможний забезпечити: реагування на конфлікти низької (збройний конфлікт) та середньої (локальна війна) інтенсивності; участь у міжнародних операціях; надання підтримки органам державної влади; мобілізацію на випадок конфлікту високої інтенсивності (регіональної війни).

Результати проведеного в Україні Міністром оборони України Є. Марчуком оборонного огляду показали, що при загальній чисельності близько 90–100 тисяч осіб (близько 70 – 75 тисяч військовослужбовців і 20 – 25 тисяч цивільного персоналу) Збройні Сили матимуть можливість виконувати ефективно визначені завдання. Оптимальним розподілом особового складу між різними видами та компонентами Збройних Сил було визнане наступне: Сухопутні війська – до 44%; Повітряні сили – до 22%; ВМС – до 12%; особовий склад, що призначений для служби в штабах, керівництві, навчальних установах та органах

забезпечення всіх видів – до 22%. Основу Сухопутних військ повинні були складати військовослужбовці служби за контрактом. Однак умовою виконання таких планів могло бути лише оснащення Збройних Сил сучасним озброєнням і військовою технікою, високий рівень підготовки особового складу, всебічне забезпечення.

Відповідно до поставлених завдань Головне командування Сухопутних військ було 2005 р. перетворене на Командування Сухопутних військ. В перспективі передбачалося перетворення його до 2015 р. у штаб Сухопутних військ у складі Генерального штабу Збройних Сил України. Однак вже 2005 р. новим керівництвом Міністерства оборони цей термін скоротили до 2011 р. З трьох оперативних командувань залишилися лише два (Західне та Південне). Третє оперативне командування, Північне, 2004 р. спочатку передбачали розформувати, але далі було вирішене перетворити його на Територіальне управління «Північ». Чисельність управлінь Західного та Південного оперативних командувань була зменшена, а з їх підпорядкування планувалося вивести всі бойові з'єднання і частини.

Надалі до 2014 р. ідеї організаційно-штатної структури Сухопутних військ, сформульовані 2005 р., принципово не змінилися. За планами попереднього керівництва Міністерства оборони України, до складу Сухопутних військ у перспективі до 2011 р. мали входили три армійські корпуси, підпорядковані спочатку Командувачу Сухопутних військ Збройних Сил України, а з 2008 р. – начальнику штабу Сухопутних військ: корпус Сил швидкого реагування (8-й армійський корпус) та корпуси Основних сил оборони (13-й та 6-й гвардійський армійські корпуси). 1-ша ракетна дивізія, озброєна застарілими комплексами Р-300, на знищенні яких наполягали США, мала бути ліквідована.

8-й армійський корпус СШР було передбачено утримувати у складі двох окремих механізованих бригад, однієї окремої танкової бригади, артилерійської бригади, аеромобільної бригади, а також необхідного комплексу частин бойового забезпечення та логістики. Саме для корпусу швидкого реагування передбачалося створити новий тип бригади – легку механізовану бригаду, яка б не мала важкої бронетанкової техніки, що підвищувало її мобільність та здатність транспортування повітряним шляхом для застосування у миротворчих операціях (або при локалізації конфлікту на ранній стадії). Але надалі цьому плану не судилося бути здійсненим, і легких механізованих бригад Сухопутні війська України так і не сформували.

У **13-му армійському корпусі** мали залишити три окремі механізовані бригади, артилерійську бригаду та частини бойового забезпечення і логістики.

До **6-го гвардійського армійського корпусу** мали входити дві окремі механізовані бригади, окрема танкова бригада, артилерійська бригада, окрема аеромобільна бригада та частини бойового забезпечення і логістики.

У **безпосередньому підпорядкуванні** Командувача Сухопутними військами мали знаходитися ракетна бригада, окремий полк Президента України, 169-й гвардійський навчальний центр Сухопутних військ, 30-й окремий лінійно-вузловий полк зв'язку, а також частини бойового забезпечення і логістики. Військово-навчальні заклади Сухопутних військ за програмою Є. Марчука мали складатися з Одеського інституту Сухопутних військ, Харківського інституту танкових військ Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», Військового інституту ракетних військ і артилерії Сумського державного університету та Львівського військового інституту імені гетьмана П. Сагайдачного Національного університету «Львівська політехніка». Надалі за коригованими планами, ухваленими новим Міністром оборони України А. Гриценком, цей перелік мав скоротитися до одного військового інституту, яким вибрали **Львівський військовий інститут Сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного Національного університету «Львівська політехніка»** та одного факультету військової підготовки (вочевидь, Факультету військової підготовки Харківського національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»). Всі інші навчальні заклади в Одесі, Сумах та Харкові мали бути розформовані і включені факультетами до складу Львівського військового інституту Сухопутних військ (або перетворені на кафедри військової підготовки місцевих університетів).

Відповідно до цієї програми, як ми вже згадували раніше, в період з кінця 2004-го до кінця 2005 р. відбулося величезне розформування військових частин у Сухопутних військах. Зокрема, 91-ша інженерна бригада була перетворена на полк з таким же номером і передана до складу 6-го гвардійського армійського корпусу замість розформованого 803-го інженерного полку. До 13-го армійського корпусу включили 703-й інженерний полк та 704-й окремий полк РХБЗ у Самборі.

Після всіх цих скорочень станом на кінець 2005 р. чисельність особового складу Сухопутних військ складала 97 тис. осіб (у т. ч. 78 тис. військовослужбовців). На озброєнні вони мали на цей час

732 танки, 1713 бойових броньованих машин, 106 бойових вертольотів та 1298 артилерійських систем калібром понад 100 мм. Укомплектованість основними видами озброєнь і військової техніки становила 100%, забезпеченість основними видами матеріальних засобів (продовольством, паливом тощо) – 70 – 75%.

4.2. Нове керівництво, нові плани

З прийняттям у 2004 – 2005 рр. нового політичного курсу, проголошеного новим Президентом України В. Ющенком та орієнтованого на вступ до Європейського Союзу та НАТО, розпочалися серйозні зміни у Збройних Силах. Провідником цих змін став призначений 4 лютого 2005 р. Міністром оборони України Анатолій Гриценко – кадровий військовий, але на момент призначення вже цивільна людина. Новий міністр проголосив, що з 2006 р. Збройні Сили починають новий етап свого якісного оновлення. Наступний розвиток Збройних Сил відбуватиметься в єдиному процесі реформування всього сектору безпеки країни, з чітким визначенням завдань, стратегічних цілей та конкретних шляхів їх досягнення, а також адекватним ресурсним забезпеченням. У цей час Указом Президента України В. Ющенка № 702 від 21 квітня 2005 р. «Питання Воєнної доктрини України» були внесені відповідні зміни у Воєнну доктрину України, яку доповнили (повернули) положення про вступ до НАТО як головну мету курсу України на євроатлантичну інтеграцію. У ній зазначалося: *«Забезпечення воєнної безпеки України ґрунтується на принципах...відповідності бойових можливостей, рівня боєздатності, підготовки та всебічного забезпечення Збройних Сил України, інших військових формувань потребам оборони України та підвищення взаємосумісності із збройними силами держав – членів НАТО і ЄС»*. Умовами забезпечення воєнної безпеки України, серед інших, було визначено також *«зміцнення довіри між державами, послідовне зниження загрози використання воєнної сили, проведення політики євроатлантичної інтеграції»*. Основними складовими забезпечення воєнної безпеки України у воєнній сфері мали стати, між іншими, й *«прискорення реформування Збройних Сил України... з метою забезпечення їх максимальної ефективності та здатності давати адекватну відповідь зовнішнім і внутрішнім реальним та потенційним загрозам національній безпеці України у воєнній сфері; перехід до комплектування Збройних Сил України на контрактній основі»*. У рамках удосконалення системи забезпечення національної безпеки у воєнній сфері Україна повинна *«здійснювати реформу власних Збройних Сил, які за своїм характером, складом, системою управління,*

навчання і підготовки мають наближатися до стандартів збройних сил держав – членів НАТО».

А. Грищенко

На жаль, у цей період сподівання на швидкий вступ України до НАТО та до ЄС виявилось невинуватим. Воєнна ж загроза з боку Росії, в якій її президент з 2000 р. В. Путін взяв курс на відновлення СРСР у вигляді новітньої Російської імперії, явно була оцінена недостатньо актуальною і важливою. Все це вплинуло на розвиток Збройних Сил України у цей період, і, в першу чергу, на Сухопутні війська України.

Одночасно зі змінами політичного керівництва Держави змінилося й командування Сухопутних військ. Новим Головнокомандувачем (з липня 2004 р.) став генерал-полковник М. Петрук (з 16 червня 2005 р. посада була змінена на «Командувач Сухопутних військ»). Він знаходився на посаді до травня 2006 р., а далі перейшов до політичної діяльності у Верховній Раді України.

Реформи, розраховані на наступні шість років, повинні були мати системний характер та охопити широке коло питань, пов'язаних із усуненням розбіжностей між завданнями та ресурсними можливостями, пошуком балансу між вимогами до рівня боєздатності та вирішенням соціальних питань, удосконаленням системи управління, підготовки, комплектування та кадрового менеджменту.

Одним із заходів, спрямованих на реалізацію цієї програми, стало переведення військовослужбовців строкової служби Законом України від 17 березня 2005 р. на 12-місячний строк проходження служби, а також декларація про поступове переведення всіх 100% Збройних Сил України до 2010 р. на комплектування військовослужбовцями військової служби за контрактом. Відповідно до Указу Президента України від 16 травня 2005 р., протягом 2005 – 2006 рр. проводився експеримент з метою вивчити це питання. В Сухопутних військах для участі в цьому експерименті була виділена 30-та гвардійська механізована бригада у Новограді-Волинському зі складу 8-го армійського корпусу Сил швидкого реагування.

Генерал-полковник Петрук Микола Миколайович

Народився в 1950 р. Після закінчення Бакинського вищого загально-військового командного училища (1971 р.) призначений командиром мотострілецького взводу. В 1973 – 1983 рр. – заступник командира мотострілецької роти, командир роти, начальник штабу батальйону, командир мотострілецького батальйону. Після закінчення Військової академії ім. М.В. Фрунзе – заступник командира мотострілецького полку, начальник штабу мотострілецької дивізії, командир окремої мотострілецької бригади на Кубі. Після закінчення Військової академії Генерального штабу Збройних Сил СРСР (1993 р.) – командир механізованої дивізії, командувач армійського корпусу, перший заступник командувача військами Західного оперативного командування, перший заступник Головнокомандувача Сухопутними військами Збройних Сил України, Командувач Західного оперативного командування, Головнокомандувач Сухопутними військами Збройних Сил України. З 16 червня 2005 р. по 26 травня 2006 р. – Командувач Сухопутними військами Збройних Сил України.

Одночасно була ухвалена чергова Державна програма розвитку Збройних Сил України на 2006 – 2011 рр. 9 грудня 2005 р. на засіданні Ради національної безпеки і оборони України ухвалили стратегічно важливі рішення, які визначали майбутнє української армії на наступних шість років. Вперше за новітню історію Збройних Сил Міністерство оборони визначило органам військового управління вихідні дані для середньострокового планування. Також вирішили, що всі військові частини будуть готуватися до виконання зрозумілих і реалістичних завдань.

Тому командування Сухопутних військ змогло уточнити пріоритети розвитку свого виду Збройних Сил, уточнити завдання, кількісні показники основних зразків озброєння і військової техніки, орієнтовну чисельність особового складу, принципи

побудови системи матеріально-технічного забезпечення, призову на військову службу, завдання військової освіти і науки тощо, а головне – рівень ресурсного забезпечення.

Передбачалося вже з 2006 р. розпочати розформування двох оперативних командувань, що залишилися у складі Сухопутних військ (Західного та Південного, остаточно до 2008 р.), яке раніше планувалося на 2010 р. Вони виконали свою роль оперативних об'єднань з вирішення оперативних, мобілізаційних завдань і завдань територіальної оборони, а також технічного, тилового, медичного та інших видів забезпечення військ (сил), розташованих на її території. Обидва оперативних командування передбачали переформувати в доповнення до вже існуючого Територіального управління «Північ», у **територіальні управління «Захід» та «Південь»**. Також мали розформуватися одна окрема механізована бригада (16-та в Болграді), чотири полки та значна кількість баз, складів та арсеналів.

Починаючи з 2008 р., Командування Сухопутних військ повинно було бути переформоване у **Штаб Сухопутних військ**, який входив би до Генерального штабу Збройних Сил України. А для оперативного керівництва сухопутними військами (та іншими формуваннями Збройних Сил України) мало бути створене **Об'єднане оперативне командування**. 2007 р. це командування було створене, і першим його Командувачем став генерал-лейтенант Володимир Можаровський.

Структура Сухопутних військ зразка 2011 р. за планами виглядала наступним чином: управління Сухопутними військами здійснював Генеральний штаб Збройних Сил через Об'єднане оперативне командування та Штаб Сухопутних військ.

У підпорядкуванні **Штабу Сухопутних військ** мали знаходитися:

- **армійський корпус Швидкого реагування (8-й)**, який складався б з трьох окремих механізованих бригад, окремої танкової бригади, окремої артилерійської бригади, окремої повітряно-десантної бригади та частин безпосереднього підпорядкування;

- **армійський корпус Основних сил оборони (6-й)** у складі двох окремих механізованих бригад, окремої танкової бригади, окремої артилерійської бригади, окремої повітрянодесантної (або аеромобільної) бригади та частин безпосереднього підпорядкування;

- **армійський корпус Основних сил оборони (13-й)** у складі трьох окремих механізованих бригад, окремої артилерійської бригади та частин безпосереднього підпорядкування;

- **19-та окрема ракетна бригада** та частини безпосереднього підпорядкування.

Усього Сухопутні війська повинні були мати 60 тис. чоловік особового складу (в тому числі 52 тис. військовослужбовців), 488 танків, 2013 бойових броньованих машин, 76 бойових вертольотів та 1274 артилерійських системи калібром понад 100 мм.

Емблема 19-ї ракетної бригади

Станом на кінець 2011 р. передбачалось у складі Сухопутних військ мати 16 бригад (8 механізованих, 2 танкові, 3 артилерійські, 1 аеромобільну, 1 повітрянодесантну та 1 ракетну).

Суттєво змінювалася й система вищої військової освіти. Передбачалося, що наприкінці 2011 р. у Збройних Силах України буде існувати 12 вищих навчальних закладів і факультетів, які б мали 10 тис. посад (7% від загальної чисельності Збройних Сил), у тому числі 7 тис. військовослужбовців та 3 тис. цивільних працівників. У Сухопутних військах на кінець 2005 р. мали залишитися два військові інститути, чотири військових факультети та 16 кафедр військової підготовки у цивільних вишах. На кінець 2011 р. у Сухопутних військах планували залишити один військовий інститут та лише один військовий факультет. Тому мав відбутися вибір цього єдиного основного вищого навчального закладу для підготовки офіцерів Сухопутних військ.

Для початку таких реформ оборонний бюджет України у 2006 р. був збільшений на 51%. Законом України «Про чисельність Збройних Сил України на 2006 рік» від 22 грудня 2005 р. станом на 30 грудня 2006 р. чисельність Збройних Сил України була встановлена на рівні 221 тис. чоловік, у тому числі 165 тис. військовослужбовців. Планувалося, що по закінченні реформування (станом на 2011 р.) Сухопутні війська мирного часу складатимуть лише близько 40–43 тис. осіб, з них 38–39 тис. військовослужбовців, а також 700–800 танків, 1600–1700 бойових броньованих машин, 600–700 одиниць артилерії та від 90 до 100 вертольотів (зі стратегічним резервом та запасами на випадок війни включно).

Також передбачалася тісна співпраця з країнами НАТО у проведенні реформ, направлених на скоріший вступ України до цього військово-політичного альянсу та у можливій участі України у спільних діях та миротворчих операціях.

З 2005 р. Сухопутні війська Збройних Сил України приступили до виконання затверджених планів.

4.3. Реорганізація Сухопутних військ у 2005 – 2009 рр.

Зміни в Сухопутних військах почалися з верхніх керівних органів. У червні 2005 р. Головне командування Сухопутних військ перетворили на **Командування Сухопутних військ** і створили **Командування сил підтримки** (очолив генерал-лейтенант Анатолій Собора).

Чисельність Західного та Південного оперативних командувань скоротили на 35%, а їх статус понизили з рівня оперативно-стратегічного об'єднання до рівня **оперативного об'єднання**. Тому, починаючи з 2005 р., із Західного та Південного оперативних командувань, які повинні були в перспективі розформуватися, з'єднання і військові частини почали передавати до складу трьох армійських корпусів Сухопутних військ. Так, із Західного оперативного командування до 8-го армійського корпусу СШР 2005 р. передали 3-й окремий полк армійської авіації у Бродах. Тоді ж з Північного оперативного командування до 8-го армійського корпусу перейшла 1-ша окрема танкова бригада (яку раніше планували розформувати), а саме управління Північного ОК перетворили на **управління Територіального командування «Північ»**.

У Південному оперативному командуванні 107-ма ракетна бригада була 2005 р. перетворена на **107-й реактивний артилерійський Ленінградський ордена Кутузова полк**, який отримав на озброєння комплекси РСЗВ «Смерч» і був переданий до складу 6-го армійського корпусу.

В оперативних командуваннях всі лінійні полки зв'язку були розформовані, а їх підрозділи передали до полків зв'язку оперативних командувань, які стали з цього часу лінійно-вузловими полками зв'язку. Аналогічно, полки зв'язку армійських корпусів також стали лінійно-вузловими, з розформуванням окремих радіорелейно-кабельних батальйонів на їх укомплектування за новими штатами. У 8-му армійському корпусі 2005 р. розформували 961-й реактивний артилерійський полк, за рахунок якого

створили відповідний дивізіон у складі 26-ї артилерійської бригади. В 13-му армійському корпусі 2005 р. 971-й окремий батальйон РЕБ став окремим батальйоном радіоелектронної розвідки та РЕБ, а 29-й окремий батальйон розвідки та РЕБ – окремим розвідувальним батальйоном. Також у цьому корпусі розформували підрозділ РХБЗ. Замість нього до корпусу передали 703-й інженерний полк та 704-й полк РХБЗ у Самборі.

На базі Львівського військового інституту Національного університету «Львівська політехніка» у 2005 р. був утворений основний військово-навчальний заклад підготовки офіцерів Сухопутних військ – **Львівський інститут Сухопутних військ Національного університету «Львівська політехніка»**.

Усього до 2005 р. розформували 587 військових частин, сформували 46 нових. 748 частин були переведені на нові штати, а 370 – переформовані. Наприкінці року чисельність Збройних Сил України складала 245 тис. чоловік, у тому числі 180 тис. військовослужбовців. При цьому на 98 тис. чоловік особового складу в бойових частинах (що складало лише 40%) припадало 147 тис. чоловік (або 60%) у частинах забезпечення. Тому подальше скорочення чисельності бойових частин стало вже неможливим.

Фіналом 2005 р. став Указ Президента України В. Ющенка «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 19 грудня 2005 р. «Про Державну програму розвитку Збройних Сил України на 2006 – 2011 роки».

У 2006–2007 рр. ці заходи продовжилися. В Південному оперативному командуванні розформували 16-ту окрему механізовану бригаду у Болграді, яка єдина залишалася від розформованої раніше Тактичної групи «Південь». Основні зміни у цей час відбулися в армійських корпусах:

- **8-й армійський корпус** (командувач у 2004 – 2010 рр. генерал-лейтенант С. Островський) на цей час був практично повністю сформований відповідно до нових поглядів. У його бойовому складі знаходилися **72-га окрема гвардійська механізована Красноградсько-Київська ордена Червоного Прапора бригада** (на озброєнні¹ – 45 танків Т-64, 6 танків Т-84, 85 БМП-2, 7 БРМ-1К, 51 БТР-80, 12 РСЗВ 9К51 «Град», 35 САУ –18 152-мм 2С3 і 17 122-мм 2С1, 18 120-мм мінометів 2С12 та 9 СПУ ПТКР

---

¹ Дані про важке наступальне озброєння частин – з інформації, яка надавалася країнам ОБСЄ станом на кінець 2006 року.

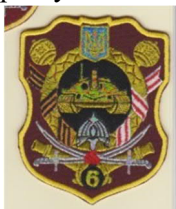
«Конкурс»); **30-та окрема гвардійська механізована Новоград-Волинська Рівненська орденів Червоного Прапора і Суворова бригада** (40 танків Т-64, 134 танки Т-72, 124 БМП-2, 8 БРМ-1К, 6 БТР-70, 17 РСЗВ 9К51 «Град», 36 122-мм САУ 2С1, 18 120-мм мінометів 2С12); **1-ша окрема гвардійська танкова Новгородська орденів Червоного Прапора, Кутузова, Богдана Хмельницького, Олександра Невського і Червоної Зірки бригада** (117 танків Т-64, 40 танків Т-64БМ, 1 танк Т-72, 1 танк Т-80, 46 БМП-1, 1 БМП-3, 9 БРМ-1К, 3 БТР-70, 18 152-мм САУ 2С3, 18 122-мм САУ 2С1, 16 122-мм гаубиць Д-30 та 6 120-мм мінометів ПМ-38); **95-та окрема аеромобільна бригада** (на озброєнні – 8 БМП-2, 21 БТР-80, 18 122-мм гаубиць Д-30); **26-та окрема артилерійська бригада, 1129-й окремий зенітний ракетний полк, 3-й окремий полк армійської авіації** (21 Мі-24 та 20 Мі-8); **12-й інженерний полк, 93-й окремий Яський ордена Червоної Зірки полк зв'язку, 54-й окремий гвардійський розвідувальний Прутсько-Померанський орденів Кутузова, Богдана Хмельницького і Олександра Невського батальйон** (12 БМП-2, 11 БРМ-1К, 13 БТР-80); **240-й навчальний центр, 54-й окремий радіотехнічний батальйон, 1803-й окремий батальйон зв'язку, 307-й окремий батальйон радіоелектронної розвідки і РЕБ, 144-й окремий батальйон РХБЗ, 347-й вузол зв'язку, 532-й вузол ФПЗ**, та інші частини і підрозділи забезпечення;

- **13-й армійський корпус** (командувач у 2004 – 2006 рр. – генерал-лейтенант Г. Воробійов, а упродовж 2006 – 2011 рр. – генерал-лейтенант С. Горошніков) у бойовому складі мав **24-ту окрему механізовану Самаро-Ульянівську Бердичівську Залізну ордена Жовтневої революції тричі орденів Червоного Прапора орденів Суворова і Богдана Хмельницького бригаду** (на озброєнні – 40 танків Т-64 і 79 Т-72, 124 БМП-2, 8 БРМ-1К, 6 БТР-80, 12 РСЗВ 9К51 «Град», 36 САУ – 18 152-мм 2С3 та 18 122-мм 2С1, 18 120-мм мінометів 2С12); **51-шу окрему гвардійську механізовану Перекопсько-Харківську Празько-Волинську ордена Леніна двічі орденів Червоного Прапора орденів Суворова і Кутузова бригаду** (40 танків Т-64 і 80 Т-72, 124 БМП-2, 8 БРМ-1К, 7 БТР-70, 18 РСЗВ 9К51 «Град», 36 САУ – 18 152-мм 2С3 і 18 122-мм 2С1, 18 120-мм мінометів 2С12); **128-му окрему гвардійську механізовану Туркестансько-Закарпатську двічі орденів Червоного Прапора бригаду** (61 танк Т-64, 83 БМП-1, 72 БМП-2, 13 БРМ-1К, 3 БТР-60, 112 БТР-70, 18 РСЗВ

9К51, 35 152-мм САУ 2С19, 6 120-мм мінометів 2С12, 6 120-мм мінометів ПМ-38); **17-ту окрему бригадну артилерійську групу** (на озброєнні – 1 БТР-70, 18 РСЗВ 9К51 «Град», 35 152-мм САУ 2С3); **300-й окремий гвардійський механізований полк** (40 танків Т-64 і 40 Т-72, 81 БМП-2, 5 БРМ-1К, 1 БТР-70, 18 122-мм САУ 2С1, 12 120-мм мінометів 2С12); **80-й окремий аеромобільний орден Червоної Зірки полк** (96 БТР-80, 2 БТР-60, 7 122-мм гаубиць Д-30, 18 120-мм мінометів 2С12); **11-ту окрему гвардійську артилерійську Київську орденів Червоного Прапора і Богдана Хмельницького бригаду** (54 152-мм гаубиць 2А65); **15-й окремий реактивний артилерійський Київський орденів Леніна, Червоного Прапора, Богдана Хмельницького і Олександра Невського полк** (36 300-мм РСЗВ 9А52 «Смерч» та 18 220-мм РСЗВ 9К57 «Ураган»); **59-й окремий зенітний ракетний полк, 7-й окремий Бреславльський полк армійської авіації** (33 Мі-24 та 41 Мі-8); **703-й інженерний Вінницький орденів Червоного Прапора і Богдана Хмельницького полк, 55-й окремий Петроківський орденів Червоного Прапора лінійно-вузловий полк зв'язку, 147-му окрему радіотехнічну бригаду, 29-й окремий розвідувальний орденів Червоної Зірки батальйон** (8 БМП-2, 12 БРМ-1К, 8 БТР-80); **53-й окремий радіотехнічний батальйон, 971-й окремий батальйон Радіоелектронної розвідки і РЕБ, 704-й окремий полк РХБЗ, 346-й вузол зв'язку, 410-й вузол ФПЗ, 233-й навчальний центр** (4 152-мм гаубиць 2А65, 4 152-мм гаубиць Д-20, 1 120-мм міномет ПМ-38 та 1 130-мм РСЗВ БМ-13) та інші частини і підрозділи забезпечення; 80-й окремий аеромобільний полк, який не стали розформувати відповідно до попередніх планів (певний час навіть були плани перетворення його на гірсько-піхотний полк), також передали до складу військ корпусу;

- **6-й гвардійський армійський корпус** (командувач до травня 2007 р. – генерал-майор В. Замана, упродовж 2007 – 2012 рр. – генерал-лейтенант С. Бессараб; в 2012 – 2013 рр. – генерал-лейтенант Р. Хомчак) мав **92-гу окрему механізовану Ропшинську орденів Жовтневої революції та Червоного Прапора бригаду** (на озброєнні – 79 танків Т-64, 5 БМП-1, 5 БРМ-1К, 4 БТР-60, 170 БТР-70, 11 БТР-80, 18 РСЗВ 9К51 «Град», 18 152-мм САУ 2С3, 18 122-мм САУ 2С1, 18 120-мм мінометів 2С12); **93-тю окрему гвардійську механізовану Харківську двічі орденів Червоного Прапора орденів Суворова і Кутузова бригаду** (61 танк Т-64, 123 БМП-2, 8 БРМ-1К, 7 БТР-70, 17 РСЗВ

9К51 «Град», 18 152-мм САУ 2С3 і 18 122-мм 2С1, 18 120-мм мінометів 2С12); **16-ту окрему механізовану бригаду** (існувала до кінця 2007 р.; на озброєнні – 40 танків Т-64, 95 БМП-2, 7 БРМ-1К, 4 БТР-70, 18 122-мм САУ 2С1, 18 120-мм мінометів 2С12); **17-ту окрему гвардійську танкову Криворізьку орденів Червоного Прапора і Суворова бригаду** (134 танки Т-64, 70 БМП-2, 6 БРМ-1К, 7 БТР-70, 18 РСЗВ 9К51 «Град», 18 152-мм САУ 2С3, 18 122-мм САУ 2С1, 6 120-мм мінометів 2С12); **25-ту окрему повітряно-десантну бригаду** (33 БМД-1, 59 БМД-2, 26 БТР-Д, 120 120-мм САУ 2С9); **55-ту окрему артилерійську Будапештську орденів Червоного Прапора, Богдана Хмельницького і Олександра Невського бригаду** (54 гаубиці 2А65); **107-й окремий реактивний артилерійський Ленінградський ордена Кутузова полк** (36 300-мм РСЗВ 9А52 «Смерч» та 10 220-мм РСЗВ 9К57 «Ураган»); **1039-й окремий зенітний ракетний полк**, **121-й окремий гвардійський Фокшано-Мукденський орденів Олександра Невського і Червоної Зірки лінійно-вузловий полк зв'язку**, **74-й окремий розвідувальний батальйон** (12 БМП-2, 11 БРМ-1К, 13 БТР-70), **91-й інженерний полк**, **93-й окремий радіотехнічний батальйон**, **30-й окремий батальйон РХБЗ**, **502-й окремий гвардійський батальйон Радіоелектронної розвідки і РЕБ**, **368-й вузол зв'язку**, **405-й вузол ФПЗ**, **239-й навчальний центр** та інші частини і підрозділи забезпечення. Також до корпусу передали **28-му окрему гвардійську механізовану бригаду** (39 танків Т-64, 65 БМП-2, 8 БРМ-1К, 7 БТР-70, 18 152-мм САУ 2С3, 18 122-мм САУ 2С1); **79-й окремий аеромобільний полк** (13 БМД-1, 5 БМД-2, 1 БТР-Д, 30 БТР-70, 1 БТР-60, 18 122-мм гаубиць Д-30, 1 120-мм міномет ПМ-38) та **11-й полк армійської авіації** (32 Мі-24, 42 Мі-8 та 2 Мі-6). Пророблявся варіант створення на базі 79-го окремого аеромобільного полку та 11-го полку армійської авіації **79-ї окремої аеромобільної бригади** нової структури, яку після проведення дослідних навчань сформували 1 липня 2007 р. та передали у підпорядкування безпосередньо Командуванню Сухопутних військ.

Нова емблема 6-го АК

Емблема 79-ї оаебр

- **Західне ордену Червоного Прапора оперативне командування** (командувач у 2004 – 2010 рр. – генерал-лейтенант М. Куцин) мало у своєму складі **Територіальне управління, 3621-шу центральну артилерійську базу озброєння** (м. Кам'янець-Подільський; на зберіганні – 36 РСЗВ 9К57 «Ураган», 1 152-мм гаубиця 2А65, 7 152-мм гармат МЛ-20, 18 152-мм гаубиць Д-20); **1631-шу артилерійську базу озброєння** (м. Шепетівка; на зберіганні – 24 РСЗВ 9К51 «Град», 4 220-мм РСЗВ 9К57 «Ураган», 54 152-мм САУ 2С3, 98 122-мм САУ 2С1, 12 152-мм гаубиць 2А65, 26 122-мм гаубиць Д-30, 2 152-мм САУ 2С5, 17 120-мм мінометів 2С12, 33 120-мм міномети ПМ-38); **732-гу артилерійську базу озброєння** (м. Сарни; на зберіганні – 4 БТР-70, 1 РСЗВ 9К57 «Ураган», 3 152-мм САУ 2С3, 3 122-мм САУ 2С1, 15 122-мм гаубиць Д-30, 12 120-мм мінометів 2С12); **57-му авіаційну базу ремонту та зберігання** (м. Броди; на зберіганні – 53 Мі-24, 20 Мі-8); **73-й Центр зберігання, утилізації та передпродажної підготовки озброєння і техніки** (смт Ярмолинці; на зберіганні – 58 танків Т-64, 101 танк Т-72, 121 БМП-1, 1 БМП-2, 50 БРМ-1К, 10 БТР-60, 31 БТР-70, 18 152-мм САУ 2С3 і 52 122-мм 2С1, 19 152-мм гаубиць 2А65, і 10 152-мм Д-20, 66 152-мм гармат 2А36, 15 120-мм мінометів ПМ-38) та інші частини, підрозділи й установи забезпечення та обслуговування;

- **Південне ордену Червоного Прапора оперативне командування** (командувач до 2012 р. – генерал-майор П. Литвин) мало у своєму складі **Територіальне управління, 3623-тю артилерійську базу озброєння** (м. Вознесенськ; на зберіганні – 36 РСЗВ 9К51 «Град», 13 152-мм САУ 2С3, 10 122-мм САУ 2С1, 37 122-мм гаубиць Д-30, і 11 152-мм Д-20, 7 152-мм гармат 2А36, 4 120-мм САУ 2С9, 46 120-мм мінометів 2С12, 4 120-мм міномети ПМ-38); **6820-ту базу ремонту і зберігання засобів зв'язку** (с. Дачне), **830-й Центр технічного забезпечення** (м. Миколаїв; на зберіганні 47 танків Т-64, 25 танків Т-72, 9 БМП-2, 6 БРМ-1К, 4 БТР-60, 49 БТР-70) та інші частини, підрозділи й установи забезпечення та обслуговування.

- **Територіальне управління «Північ»** (м. Чернігів, командувач у 2005 – 2007 рр. – генерал-лейтенант С. Бесараб, з 2007 р. – генерал-лейтенант С. Сиротенко);

- до частин безпосереднього підпорядкування відносились: **19-та ракетна бригада** (м. Хмельницький; на озброєнні – 18 ПУ ОТР Р-300), **Окремий Новоросійсько-Київський полк Президента України**, **8-й окремий полк СпП** (м. Хмельницький), **249-й окремий полк РЕБ** (м. Бровари), **1827-ма артилерійська база озброєння** (м. Ніжин; 2 220-мм РСЗВ 9К57 «Ураган», 17 РСЗВ 9К51 «Град», 13 152-мм САУ 2С3, 26 122-мм САУ 2С1, 36 122-мм гаубиць Д-30, 2 120-мм міномети 2С12, 24 120-мм міномети ПМ-38); **95-й Центр автомобільного забезпечення** (м. Новоград-Волинський), **169-й навчальний гвардійський Звенигородський орденів Червоного Прапора і Суворова центр** (сmt Десна; 3 БМП-1, 5 БРМ-1К та 6 152-мм САУ 2С3); у складі **354-го навчального гвардійського механізованого Кишинівського ордена Суворова полку**: 72 БМП-1, 55 БМП-2, 8 БМД-1, 2 БМД-2, 2 БТР-60, 24 БТР-70, 1 БТР-80; **300-го навчального гвардійського танкового Сандомирського ордена Олександра Невського полку**: 108 танків Т-64, 5 Т-55, 1 Т-64БМ та 5 Т-72; **6-го навчального артилерійського полку** (сmt Дівички): 2 РСЗВ 9К51 «Град», 2 220-мм РСЗВ 9К57 «Ураган», 2 152-мм САУ 2С19, 14 152-мм САУ 2С3, 4 122-мм САУ 2С1, 1 122-мм гаубиця М-30, 4 122-мм гаубиці Д-30, 1 203-мм САУ 2С5, 2 120-мм САУ 2С9, 6 120-мм мінометів ПМ-38 та 9 ПУ Р-300; **1121-ий навчальний зенітний ракетний полк** та **718-ий навчальний автомобільний батальйон**; **11-й гвардійський інженерний Берлінський полк** (м. Бровари) та інші частини, підрозділи та установи.

Вищі навчальні заклади включали два військові інститути, чотири військових факультети та 16 кафедр військової підготовки у цивільних вишах мали на озброєнні 96 танків Т-64, 16 Т-72, 7 Т-80, 14 БМП-1, 19 БТР-60, 10 БТР-70, 1 300-мм РСЗВ 9А52 «Смерч», 1 220-мм РСЗВ 9К57 «Ураган», 5 РСЗВ 9К51 «Град», 1 152-мм САУ 2С19, 8 152-мм САУ 2С3, 8 122-мм САУ 2С1, 1 152-мм гаубицю 2А65, 1 152-мм гаубицю Д-20, 1 203-мм САУ 2С7, 1 120-мм САУ 2С9, 1 152-мм гармату 2А36, 5 120-мм мінометів 2С12).

26 травня 2006 р. новим Командувачем Сухопутних військ був призначений генерал-лейтенант В. Фролов.

Генерал-лейтенант Фролов Валерій Семенович

Народився в 1949 р. Після закінчення Казанського вищого танкового училища (1970 р.) призначений командиром танкового взводу у Південній групі військ в Угорщині. Займав посади командира танкової роти, начальника штабу батальйону. Після закінчення Академії бронетанкових військ (1978 р.) займав посади начальника штабу – заступника командира танкового полку, командира танкового полку, заступника командира мотострілецької дивізії. 1987 – 1989 рр. – радник командувача військами воєнного округу, радник командувача військами фронту в Анголі, заступник Вірменського республіканського військового комісаріату. 1994–2002 рр. – начальник військово-будівельного факультету при Кримському інституті природоохоронного та курортного будівництва, начальник штабу – перший заступник командира армійського корпусу, командир 32-го армійського корпусу. 2002 – 2003 рр. – перший заступник командувача військ Західного оперативного командування. Після закінчення факультету підготовки фахівців оперативно-стратегічного рівня Національної академії оборони України (2003 р.) – перший заступник командувача Сухопутних військ Збройних Сил України. З 26 травня 2006 р. по 25 червня 2007 р. – командувач Сухопутних військ Збройних Сил України.

2007 р. відбулась важлива подія: було започатковане створення окремого роду військ – **Сил спеціальних операцій** (ССО) з його новим керівним органом – Управлінням ССО. Усі формування спеціального призначення, які раніше знаходилися у складі Сухопутних військ (3-й та 8-й окремі полки СпП та інші частини), були передані до цього нового роду військ і перестали бути складовою Сухопутних військ.

25 червня 2007 р. Указом Президента України № 561 Сухопутні війська очолив генерал-полковник І. Свида.

Генерал-полковник Сvida Іван Юрійович

Народився в 1950 р. Закінчив 1972 р. Ужгородський державний університет. Офіцерську службу розпочав 1972 р. командиром мотострілецького взводу у Прикарпатському військовому окрузі. 1975 р. екстерном закінчив Орджонікідзівське вище загальновійськове командне училище. У 1974 – 1977 рр. – командир мотострілецької роти, начальник штабу батальйону, командир мотострілецького батальйону. Після закінчення Військової академії ім. М.В. Фрунзе (1980 р.), у період 1980 – 1990 рр. – заступник командира мотострілецького полку в Закавказькому військовому окрузі, начальник штабу – заступник командира мотострілецького полку, командир мотострілецького полку, заступник командира мотострілецької дивізії. Після закінчення Військової академії Генерального штабу Збройних Сил Російської Федерації (1992 р.) – командир танкової дивізії Одеського військового округу. 1994 – 2007 рр. займав посади начальника штабу армійського корпусу, командира армійського корпусу, першого заступника командувача військ Південного оперативного командування, командувача військ Південного оперативного командування. В період із 25 червня 2007 р. по 18 листопада 2009 р. – командувач Сухопутних військ Збройних Сил України. 18 листопада Указом Президента України № 937/2009 генерал-полковник І.Ю. Сvida призначений начальником Генерального штабу – Головнокомандувачем Збройних Сил України.

2007 р. розпочалось створення чергових територіальних управлінь – «Захід» (на базі управління Західного оперативного командування) та «Південь» (на базі управління Південного оперативного командування). На них покладалися функції організації територіальної оборони, обліку та формування мобілізаційних ресурсів, а також розформування військових частин, що не належали до перспективного складу Збройних Сил. Для цього було опрацьоване типові положення та уточнені функції цього командування з управління мобілізацією, а також з організації

і ведення територіальної оборони та забезпечення взаємодії з центральними та місцевими органами виконавчої влади.

18 грудня 2007 р. змінився Міністр оборони України. Замість А. Гриценка Указом Президента України № 1163/2007 був призначений Юрій Єхануров.

Ю. Єхануров

2008 р. став особливим у питаннях реформування Збройних Сил України. Президент України В. Ющенко, підбиваючи підсумки 2008 р., зазначав, що цей рік – *«важливий рік у справі створення в Україні високопрофесійних і мобільних Збройних Сил, які були б здатні вчасно і адекватно відповісти на будь-які загрози для національної безпеки, надійно захистити нашу землю і наші родини. Необхідність посилення цієї роботи недвозначно підкреслила кризова ситуація, яка виникла влітку минулого [2008 – авт.] року у сусідньому з нами Кавказькому регіоні. Відчутний дефіцит міжнародної безпеки, застосування силових методів для вирішення проблемних питань, активізація у світі тероризму та піратства, інші виклики вимагають від усіх нас відповідального підходу до формування військової політики»*. На жаль, багато в чому ці заклики залишилися лише словами. Російська армія в Грузії показала недостатню готовність до ведення сучасної війни навіть проти невеликої армії Грузії, і тому в ній почали кардинальну військову реформу з метою підвищення боєздатності. Україна при адекватній оцінці потенційної загрози з боку нашого агресивного сусіда мала час форсувати свої військові реформи, щоби підготуватися до неминучої російської агресії, яка ставала з кожним роком все більш актуальною. Але зроблено було недостатньо.

Основні зусилля 2008 р., проголошеного Роком Військово-Морських Сил та Сил спеціальних операцій, в інших видах Збройних Сил були спрямовані на удосконалення системи

управління військами шляхом продовження створення Єдиної автоматизованої системи управління Збройними Силами України (САСУ) для забезпечення стійкого і надійного управління військами (силами). З 2008 р. керівництво будь-яким застосуванням міжвидових угруповань Збройних Сил України (за участі з'єднань і військових частин Сухопутних військ) перейшло до створеного Об'єднаного оперативного командування.

У кадровій політиці основний наголос зробили на професіоналізацію армії шляхом набору особового складу служби за контрактом. Але фінансового забезпечення, яке могла б собі дозволити країна, явно бракувало. У цій програмі основна увага й далі була приділена створенню професійного сержантського корпусу, який мав стати головною рушійною силою подальшої професіоналізації Збройних Сил. Для цього у Харкові створили у складі Сухопутних військ **Центр підготовки сержантів Збройних Сил України**. Для заохочення вступу на службу за контрактом до Збройних Сил на базі обласних військових комісаріатів була розгорнута мережа **Територіальних центрів комплектування військовослужбовцями військової служби за контрактом**, яка налічувала 25 формувань. Але при цьому станом на кінець 2008 р. чисельність військовослужбовців служби за контрактом на посадах рядового, сержантського і старшинського складу становила лише 53% від штатної чисельності.

У системі військової освіти для підвищення рівня освіти офіцерів і генералів вищої ланки (в тому числі й Сухопутних військ) Національна академія оборони України Указом Президента України № 1217/2008 від 30 грудня 2008 р. була перетворена на **Національний університет оборони України**. В Сухопутних військах відновили навчання у створеному **Військовому інституті Одеського національного політехнічного університету** (інститут включав факультет підготовки студентів за програмою офіцерів запасу, факультет післядипломної підготовки військових фахівців, підрозділ вивчення військовослужбовцями іноземних мов, центр адаптації військовослужбовців, звільнених з військової служби, та членів їх сімей, Офіцерські курси Генерального штабу Збройних Сил України та Науковий центр бойового застосування Сухопутних військ).

Також повільно, але вирішувалися соціальні потреби особового складу, особливо у забезпеченні житлом, покращувалося медичне забезпечення. Для поліпшення організації виховної роботи відновлено органи виховної та соціально-психологічної роботи в частинах.

Для подальшого довгострокового та середньострокового планування розвитку Збройних Сил України була розпочата реалізація заходів другого оборонного огляду в Україні (перший відбувся у 2004 – 2005 рр.). На цій основі передбачалося підготувати проєкт Стратегічного оборонного бюлетеня на період до 2025 р. для внесення його наприкінці 2009 р. на розгляд Ради національної безпеки і оборони України.

У висновках щодо розвитку Збройних Сил України у 2008 р. зазначалося, що Збройні Сили за наявним бойовим складом військ (сил), рівнем їх бойової готовності спроможні адекватно реагувати на можливі загрози її суверенітету та територіальній цілісності. Але події наступних років показали, що ці висновки були недостатньо обґрунтованими.

Упродовж 2008 р. у Командуванні Сухопутних військ створили **Центральне управління підготовки військ** та сформували видову логістику. Продовжувалася розробка перспективної структури штабу Сухопутних військ, на яку Командування мало переходити. У складі Західного і Південного оперативних командувань, які поки що не розформовували, створили **Територіальні управління**. Органи управління армійських корпусів переводили на нові штати, наближені до стандартів НАТО.

У 2008 р. основна увага в Сухопутних військах приділялася нарощуванню бойової здатності з'єднань і військових частин. При цьому дещо посилювали угруповання військ в оперативній зоні на сході України (але, в основному, за рахунок засобів ППО). Військова загроза з боку Росії ще не сприймалась як реальна. Основна увага приділялася Об'єднаним силам швидкого реагування. На кінець 2008 р. загальна чисельність Збройних Сил України складала 200 тис. чоловік (у тому числі 149 тис. військовослужбовців). Сухопутні війська налічували 73 тис. чоловік особового складу, 735 танків, 2155 бойових броньованих машин, 72 бойових вертольоти та 913 артилерійських систем калібром понад 100 мм.

Були уточнені функції і завдання Західного і Південного оперативних командувань з урахуванням спланованих заходів із розформування арсеналів, баз і складів, які покладалися на них.

У процесі бойової підготовки Сухопутних військ у 2008 р. головним заходом стало проведення командно-штабного навчання «Рішуча дія-2008» з 8-им армійським корпусом СШР та Повітряним

командуванням «Захід», із проведенням тактичного навчання з 30-ю окремою гвардійською механізованою бригадою (укомплектованою контрактниками) з бойовою стрільбою на Житомирському полігоні. В ракетних військах і артилерії Сухопутних військ відновили практику проведення тактичних навчань з бойовими пусками ракет РСЗВ «Смерч», які знаходилися на озброєнні 15-го окремого гвардійського реактивного артилерійського полку та 107-го реактивного артилерійського полку. Однак назагал обмеженість матеріальних ресурсів не дозволила виконати завдання бойової підготовки у повному обсязі.

Пускова установка РСЗВ «Смерч»

2008 р. запам'ятався агресією Росії проти Грузії, після чого наявність військової загрози з боку Російської Федерації на чолі з В. Путіним стала реальністю. Наступною ймовірною жертвою мала стати саме України з її прагненням долучитися не до російського «євразійського» простору, новітньої російської імперії, яку активно почав будувати Путін, а до Європи. Але дієвих заходів вжито не було, українські політики і після агресії проти Грузії занадто сподівалися на допомогу європейських демократій та США, що було геополітичною помилкою.

18 листопада 2009 р. Командувачем Сухопутних військ Збройних Сил України став генерал-полковник Г. Воробйов (генерал-полковник І. Свіда був призначений на посаду начальника Генерального штабу Збройних Сил України). Під його керівництвом упродовж 2009 – 2013 рр. завершувався черговий етап реформування Сухопутних військ Збройних Сил України.

Генерал-полковник Воробійов Генадій Петрович

Народився в 1961 р. Після закінчення Київського вищого загально-військового командного училища (1982 р.) призначений командиром мотострілецького взводу. Згодом командував розвідувальною ротою, мотострілецькою ротою, був начальником штабу – заступником командира мотострілецького батальйону. Після закінчення Військової академії ім. М.В. Фрунзе проходив службу на посадах начальника штабу – заступника командира мотострілецького полку, командира 7-го механізованого полку, командира 15-ї окремої механізованої бригади, командира 128-ї механізованої дивізії, начальника штабу армійського корпусу. У 2004 – 2005 рр. – командувач 13-го армійського корпусу, 2005 – 2006 рр. – командир 13-го армійського корпусу. З 18 травня 2006 р. по 18 листопада 2009 р. – перший заступник начальника Генерального штабу Збройних Сил України. 18 листопада 2009 р Указом Президента України № 938/2009 призначений Командувачем Сухопутних військ Збройних Сил України.

4.4. Розвиток символіки Сухопутних військ

У цей період значно покращилася ситуація з військовою символікою в Сухопутних військах України, якій керівництво Збройних Сил України та Сухопутних військ стало приділяти суттєво більше уваги, ніж у попередні роки. Після створення у квітні 2001 р. Военно-геральдичної служби Генерального штабу Збройних Сил України процес нормалізації військової символіки набув нового поштовху.

У 2006 р. були, нарешті, розроблені і затверджені Указом Президента України № 551/2006 від 20 червня 2006 року «Про символіку, яка використовується у Збройних Силах України» офіційні символи Збройних Сил України та видів Збройних Сил. Емблемою Сухопутних військ Збройних Сил України став прямий рівносторонній хрест із розбіжними сторонами малинового

кольору, у центрі якого в круглому медальйоні синього кольору вміщено зображення Знаку Княжої Держави Володимира Великого. Медальйон накладено на зображення двох схрещених мечів вістрям угору. Висота медальйону становить $\frac{2}{5}$ висоти хреста. Пружки хреста і медальйона, зображення мечів – золоті. Прапором Сухопутних військ стало полотнище у співвідношенні сторін 2:3 малинового кольору з нанесеною посередині Емблемою Сухопутних військ Збройних Сил України. Командувач Сухопутних військ отримав особистий Штандарт Сухопутних військ як символ посади, яку він обіймає.

**Емблема Сухопутних військ
Збройних Сил України**

**Прапор Сухопутних військ
Збройних Сил України**

Штандарт Командувача Сухопутних військ Збройних Сил України

Указом Президента України № 550/2006 від 20 червня 2006 р. «Про опис і малюнок базового зразка Бойового Прапора військової частини (з'єднання) Збройних Сил України» був затверджений базовий зразок Бойового Прапора з'єднання та військової частини Збройних Сил України. З цього часу новий символ честі і мужності українського війська став вручатися всім військовим з'єднанням і військовим частинам з відповідною грамотою Президента України.

Базовий зразок Бойового Прапора ЗСУ

Військові з'єднання і частини стали отримувати офіційно затверджені начальником Генерального штабу – Головнокомандувачем Збройних Сил України нарукавні емблеми, першою з яких стала емблема 51-ї окремої гвардійської механізованої бригади.

Наказом Міністра оборони України № 376 від 5 липня 2005 р. був офіційно затверджений комплекс нагрудних знаків військової доблесті для військовослужбовців Сухопутних військ, розроблений фахівцями Воєнно-геральдичної служби Генерального штабу Збройних Сил України. Серед них були встановлені:

- нагрудний знак «Відмінник Збройних Сил України»;

Нагрудний знак «Відмінник Збройних Сил України»

- нагрудні знаки «Класний фахівець» для військовослужбовців офіцерського складу та прапорщиків Сухопутних військ («Майстер», фахівець 1 класу, 2 класу та 3 класу):

- нагрудні знаки «Класний фахівець» для військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом в Сухопутних військах («Майстер», фахівець 1 класу, 2 класу та 3 класу):

- нагрудні знаки «Класний фахівець» для військовослужбовців строкової служби Сухопутних військ (фахівець 1 класу та 2 класу):

- нагрудний знак «Воїн-спортсмен»;

- нагрудний знак «Гвардія».

Відзнака «Класний фахівець» вручалася військовослужбовцям Сухопутних військ Збройних Сил України, які виконали нормативи відповідної класної кваліфікації, передбачені їх військово-обліковою спеціальністю.

Була відзначена й важка і почесна служба еліти українського війська – десантників. В продовження вже існуючого на той час нагрудного знака «Десант», який дуже подобався військовослужбовцям аеромобільних військ, 16 січня 2007 р. Наказом Командувача Сухопутних військ Збройних Сил України № 15 були встановлені нові нагрудні знаки для десантників – «Купол», «Ніч», «Тайфун», «Бриз», «Ціль», «Смерч», «Межа» та «Сфера».

Але з них, на жаль, реально були виготовлені і застосовуються лише два: «Ніч», який вручається військовослужбовцям, що здійснили десантування парашутним способом з повітряних суден вночі та, «Тайфун», що вручають військовослужбовцям, які здійснили десантування парашутним способом з повітряних суден на воду у водозлазному спорядженні. Всі інші знаки залишилися лише проектами.

У 2009 р. була створена нова відзнака Командувача Сухопутних військ – медаль «За службу» (автор малюнка – М. Слободянюк). У проєкті вона мала наступний вигляд: основа відзнаки – сталевого (сірого) кольору, що символізує броньову складову, танкові війська, які є основою бойової могутності Сухопутних військ. Виготовляється зі сталі, срібла або томпаку (відповідно до наявності коштів). На основу накладені позолочені символи основних бойових родів військ Сухопутних військ: гренада, що палає, – механізовані війська; схрещені артилерійські стволи – ракетні війська і артилерія, а також частини ППО Сухопутних військ; крила – армійська авіація; парашут – аеромобільні війська; блискавки – частини РЕБ Сухопутних військ. Зображення символів родів військ покладені на золоте кільце з 16-ма зірками, що символізує всі роди військ та служб у складі Сухопутних військ. Стрічка – кольору Сухопутних військ (малинового) з сталевими (сірими) смужками по краях – символ броні, основи могутності Сухопутних військ. Схрещені золоті мечі на стрічці відзнаки додаються до нагороди у випадку нагородження за бойові заслуги або у бойовій обстановці. У разі надання відзнаки в мирний час та у не бойовій обстановці – мечі відсутні. Але при виготовленні відзнаки її вигляд дещо змінився.

4.5. Реорганізація Сухопутних військ у 2010 – 2013 рр.

Упродовж 2009 р. склад Сухопутних військ практично не змінився. Продовжували часткові реорганізації частин зі зміною їх штатів, але суттєвих змін у бойовому складі армійських корпусів не відбувалося. Вся увага була покладена на досягнення цими вже сформованими об'єднаннями того рівня боєздатності, який вимагало від них політичне керівництво України та прийнята Воєнна доктрина. Цей шлях був непростий через недотримання державою зобов'язань щодо фінансування цих заходів. Так, у 2007 р. було заплановано фінансування Збройних Сил України на рівні 10,3 млрд гривень, але війська отримали лише 8,1 млрд. У 2008 р. із запланованих 11,8 млрд гривень до Збройних Сил потрапили лише 9,5 млрд, а 2009 р., через світову економічну

кризу, взагалі, замість 13,1 млрд гривень за планом на утримання Збройних Сил виділили лише 8,3 млрд. 2010 р. ці показники дещо збільшилися, але, все одно, замість запланованих 14,1 млрд гривень Збройні Сили отримали реально лише 10,5 млрд. В результаті суттєвої модернізації озброєння і військової техніки Сухопутних військ не відбулося. Не було виконано плану підготовки резервістів. Із запланованих на 2010 р. 6300 осіб, їх кількість наприкінці року складала лише 1681 осіб (27% від плану).

У бойовій підготовці основна увага зверталася на спроможність підрозділів і частин діяти за призначенням. Для цього до 2010 р. проводилися тактичні навчання (з бойовою стрільбою) з ротами та з батальйонами. Підрозділи армійської авіації проводили практичні стрільби по наземних цілях. При цьому плани і програми зі стрільби зі штатного озброєння були виконані повністю, а їх інтенсивність до 2010 р. зросла удвічі. На 10% була підвищена інтенсивність підготовки аеромобільних військ, які склали основу боєздатних підрозділів і частин Сухопутних військ. Але плани підготовки водіїв та механіків-водіїв були виконані в середньому лише на 10% через брак ресурсного забезпечення (в першу чергу пального). Загалом рівень бойової підготовки Сухопутних військ виріс, при цьому суттєво підвищилася інтенсивність бойової підготовки.

Для підвищення якості підготовки офіцерського складу для Сухопутних військ 2009 р. Львівський інститут сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного Національного університету «Львівська політехніка» був перетворений на **Академію сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного** (начальник академії – генерал-лейтенант П. Ткачук).

Нарукавна емблема Академії сухопутних військ

Правильність прийнятих планів у реформуванні Сухопутних військ Збройних Сил України перевірялися на навчаннях «Реакція-2005», «Артерія-2007», «Рішуча дія-2008», на яких

відпрацьовували переміщення військ і військової техніки на відстань понад 800 км, повітряне десантування підрозділів аеромобільних військ, забезпечення військ матеріальними засобами в ході проведення навчань.

Станом на 2010 р. Сухопутні війська Збройних Сил України мали 17 бригад (2 танкові, 8 механізованих, 1 повітрянодесантну, 2 аеромобільні, 3 артилерійські, 1 ракетну), 14 окремих полків (1 механізований, 1 аеромобільний, 2 полки СПП, Полк Президента України, 3 реактивних артилерійських, 3 зенітних ракетних, 2 армійської авіації, 1 полк РЕБ), 9 полків бойового забезпечення (4 інженерних, 4 зв'язку та 1 РХБЗ) і 169-й навчальний центр Сухопутних військ. Структура Сухопутних військ була наступна:

- **Командування сухопутних військ** у Києві, з підпорядкованими йому 1004-м окремим батальйоном охорони і обслуговування, 30-м окремим Криворізьким орденом Богдана Хмельницького, Червоної Зірки та Захисту Вітчизни Румунської Народної Республіки лінійно-вузловим полком зв'язку;

- **8-й армійський ордена Червоного Прапора корпус Сил швидкого реагування** (управління у Житомирі, командувач до травня 2010 р. – генерал-лейтенант С. Островський): 72-га окрема гвардійська механізована Красноградсько-Київська ордена Червоного Прапора бригада, 30-та окрема гвардійська механізована Новоград-Волинська Рівненська орденом Червоного Прапора і Суворова бригада, 1-ша окрема гвардійська танкова Новгородська орденом Червоного Прапора, Кутузова, Богдана Хмельницького, Олександра Невського і Червоної Зірки бригада, 95-та окрема аеромобільна бригада, 26-та окрема артилерійська бригада, 27-й окремий реактивний артилерійський полк, 1129-й окремий зенітний ракетний полк, 3-й окремий полк армійської авіації, 12-й інженерний полк, 93-й окремий Яський ордена Червоної Зірки полк зв'язку, 54-й окремий гвардійський розвідувальний Прутсько-Померанський орденом Кутузова, Богдана Хмельницького і Олександра Невського батальйон, 54-й окремий радіотехнічний батальйон, 307-й окремий батальйон РЕБ, 144-й окремий батальйон РХБЗ, 347-й вузол зв'язку, 532-й вузол ФПЗ, 240-й навчальний центр та інші частини і підрозділи забезпечення;

- **13-й армійський ордена Червоного Прапора корпус** (управління в Рівному, командувач упродовж 2006 – 2011 рр. – генерал-лейтенант С. Горошніков): 24-та окрема механізована Самаро-Ульянівської Бердичівської Залізної ордена Жовтневої революції тричі орденом Червоного Прапора орденом Суворова і

Богдана Хмельницького бригада імені князя Данила Галицького, 51-ша окрема гвардійська механізована Перекопсько-Харківської Празько-Волинської ордену Леніна двічі орденів Червоного Прапора орденів Суворова і Кутузова бригада, 128-ма окрема гвардійська механізована Туркестансько-Закарпатської двічі орденів Червоного Прапора бригада, 300-й окремий гвардійський механізований полк, 80-й окремий аеромобільний ордену Червоної Зірки полк, 11-та окрема гвардійська артилерійська Київської орденів Червоного Прапора і Богдана Хмельницького бригада, 15-й окремий реактивний артилерійський Київського орденів Леніна, Червоного Прапора, Богдана Хмельницького і Олександра Невського полк, 59-й окремий зенітний ракетний полк, 7-й окремий Бреславльського полк армійської авіації, 703-й інженерний Вінницького орденів Червоного Прапора і Богдана Хмельницького полк, 55-й окремий Петроківського ордену Червоного Прапора полк зв'язку, 29-й окремий розвідувальний ордену Червоної Зірки батальйон, 53-й окремий радіотехнічний батальйон, 971-й окремий батальйон РЕБ, 704-й окремий полк РХБЗ, 346-й вузол зв'язку, 410-й вузол ФПЗ, 233-й навчальний центр та інші частини і підрозділи забезпечення;

- **6-й гвардійський армійський ордену Червоного Прапора корпус** (управління в Дніпропетровську, командувач протягом 2007 – 2012 років – генерал-лейтенант С. Бессараб) у складі 92-ї окремої механізованої Ропшинської орденів Жовтневої революції та Червоного Прапора бригади, 93-ї окремої гвардійської механізованої Харківської двічі орденів Червоного Прапора орденів Суворова і Кутузова бригади, 28-ї окремої гвардійської механізованої бригади, 17-ї окремої гвардійської танкової Криворізької орденів Червоного Прапора і Суворова бригади, 25-ї окремої повітрянодесантної бригади, 55-ї окремої артилерійська Будапештської орденів Червоного Прапора, Богдана Хмельницького і Олександра Невського бригади, 107-го окремого реактивного артилерійського полку, 1039-го окремого зенітного ракетного полку, 11-го окремого полку армійської авіації, 91-го інженерного полку, 121-го окремого гвардійського Фокшано-Мукденського орденів Олександра Невського і Червоної Зірки полку зв'язку, 74-й окремого розвідувального батальйону, 93-го окремого радіотехнічного батальйону, 368-го вузла зв'язку, 405-го вузла ФПЗ, 239-го навчального центру та інших частин і підрозділів забезпечення;

- **Західне ордену Червоного Прапора оперативне командування** (63-й вузол зв'язку, 315-й вузол ФПЗ, Територіальне

управління у складі Волинського, Рівненського, Львівського, Закарпатського, Івано-Франківського, Тернопільського, Хмельницького, Чернівецького, Вінницького обласних військових комісаріатів та інші підрозділи забезпечення);

- **Південне орден Червоного Прапора оперативне командування** (64-й вузол зв'язку, 316-й вузол ФПЗ, Територіальне управління у складі Одеського, Миколаївського, Херсонського, Кіровоградського, Запорізького, Харківського, Донецького та Луганського обласних та Кримського республіканського військових комісаріатів);

- **Територіальне орден Червоного Прапора управління «Північ»** (367-й вузол зв'язку, 400-й вузол ФПЗ, Чернігівський, Сумський, Полтавський, Київський, Черкаський та Житомирський обласні військові комісаріати і Київський міський військовий комісаріат);

- **частини безпосереднього підпорядкування:** 19-та ракетна бригада, 79-та окрема аеромобільна бригада, Окремий Новоросійсько-Київський орден Червоного Прапора полк Президента України, 169-й навчальний гвардійський Звенигородський орденів Червоного Прапора і Суворова центр, 11-й гвардійський інженерний Берлінський полк, 249-й окремих полк РЕБ та інші частини і підрозділи забезпечення;

- **військові навчальні заклади:** Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Військовий інститут Одеського національного політехнічного університету, факультет військової підготовки при Харківському національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут», Центр підготовки сержантів Збройних Сил України у Харкові та військові кафедри при інших цивільних навчальних закладах.

В ході реформування були ліквідовані зайві частини, бази, склади, військові містечка, але, на жаль, досягнути визначених показників не вдалося через політичні чвари в державі та світову економічну кризу.

Запровадження контрактної служби в Сухопутних військах не дало очікуваного ефекту. Станом на кінець 2010 р. на контрактну службу вдалося залучити лише 50% від потреби. При цьому керівництво Збройними Силами було змушене продовжувати набір військовослужбовців строкової служби відповідно до закону про походження військового обов'язку громадянами України. Але служба протягом лише одного року не давала можливостей солдатам-строковикам осягнути свою військову

професію в повному обсязі, що вкрай негативно позначилося на боєздатності частин Сухопутних військ. Тому для Сухопутних військ, які за планами повинні були мати 60 тис. чоловік особового складу (в т. ч. 52 тис. військовослужбовців), 2009 р. ці параметри зазнали змін у бік збільшення. Протягом всього вказаного періоду важливу увагу в Сухопутних військах приділяли створенню корпусу професійних сержантів – основи армійської структури в європейських арміях та в армії США. Для цього створювалися спеціальні навчальні заклади, де й проходило навчання цієї важливої категорії військовослужбовців.

Але продовження реалізації намічених планів з розбудови Збройних Сил України на основі інтеграції їх до євроатлантичного військового блоку НАТО не відбулося.

В черговий раз ми змушені констатувати, що події наступних років, політична боротьба за владу в країні, зміни політичного курсу України, економічна криза цілком зірвали реалізацію нових планів з реорганізації Збройних Сил України і Сухопутних військ. Адже війна (а в широкому сенсі – уся військова справа в державі), за висловом військового теоретика К. фон Клаузевіца – це лише продовження політики іншими засобами...

2009 р. в результаті виборів Президента України до влади прийшли проросійські налаштовані політичні сили, представлені в політичному житті України Партією регіонів. Новим Президентом України став лідер цих політичних сил В. Янукович.

Одразу ж було змінено керівництво Міністерства оборони України. Новим Міністром оборони призначили М. Єжеля, адмірала у відставці, а Генеральний штаб очолив генерал-полковник Г. Педченко. З приходом нової команди почалась робота щодо зміни попередніх планів реформування Збройних Сил України, а також внесення змін до Воєнної доктрини України. Але переробка планів потребувала певного часу, тому упродовж 2010 р. істотних змін у Збройних Силах (крім зміни керівного складу в Міністерстві оборони і Генеральному штабі, а також командирів багатьох військових об'єднань і з'єднань) не відбувалося. Питання подальшого реформування Збройних Сил України були проаналізовані на основі проведення 2010 р. комплексу навчань «Взаємодія-2010».

Завданням стало: «... створити сучасні, мобільні, добре озброєні Збройні Сили України – надійного гаранта недоторканності та суверенітету держави. Передбачається оновлення всього пакета документів, що визначають політику в оборонній сфері, перш за

все Стратегії національної безпеки і Воєнної доктрини, завершення оборонного огляду та розроблення Державної комплексної програми реформування і розвитку Збройних Сил України на 2011 – 2015 роки».

Епізоди навчань «Взаємодія-2010»

Головною подією 2010 р., яка безпосередньо вплинула на подальше реформування Збройних Сил України, стало оголошення Україною **позаблокового статусу** відповідно до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» № 2411-VI від 1 липня 2010 р. При цьому наголошувалося, що однією з основних засад зовнішньої політики є «... *неучасть України у військово-політичних союзах, пріоритетність участі в удосконаленні та розвитку європейської системи колективної безпеки, продовження конструктивного партнерства з Організацією Північноатлантичного договору та іншими військово-політичними блоками з усіх питань, що становлять взаємний інтерес*». Безумовно, під «іншими військово-політичними блоками» явно розумівся силовий блок під егідою Росії, з яким нова політична верхівка України збиралася тісно співпрацювати.

В результаті вектор розвитку Збройних Сил України кардинально змінився. Попередні програми створення невеликою, але сумісної з блоком НАТО, армією, яка б була інтегрована у безпекову політику цієї організації, були відкинута. Але не були відкинута намагання створити саме маленьку, хоча й більш-менш сучасну українську армію. Україна у безпековій сфері стала, так би мовити, «на розтяжку»: маленька армія без участі у потужному військовому блоці виконати всі завдання щодо забезпечення безпеки України не могла фізично, а для створення більш-менш потужних Збройних Сил України, які були б здатні виконувати ці обов'язки самостійно у повному обсязі, не було ані фінансових, ані економічних можливостей.

Основним пріоритетом розвитку Збройних Сил на 2010 р., поки нова адміністрація і керівництво Збройних Сил України відпрацьовували нові плани реформування і розвитку, стало збереження української армії на досягнутому рівні. Тому 2010 р. було проголошено Роком стабілізації ситуації у Збройних Силах України. Одночасно з розробкою нових програм для уточнення деяких моментів провели низку навчань: Стратегічну командно-штабну військову гру у травні 2010 р. та навчання «Взаємодія-2010».

Нова політична сила в Україні вважала своє панування довгостроковим, тому досягнення перспективного обриса Збройних Сил передбачалося здійснити протягом 2011 – 2025 рр. в три етапи:

- **на першому етапі (2011 – 2015 рр.)** – стабілізувати ситуацію у військах (силах), зберегти можливості для відновлення боєздатності Збройних Сил, підтримати мінімально необхідний рівень їх спроможностей для запобігання, локалізації та нейтралізації воєнного конфлікту, сприяння в ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій і участі у виконанні миротворчих завдань. Заходи першого етапу було опрацьовано в **Концепції подальшого реформування Збройних Сил України на період 2011 – 2015 рр.**, яка була схвалена Кабінетом Міністрів України та надіслана на розгляд РНБО України;

- **на другому етапі (2016 – 2020 рр.)** – відновити боєздатність Збройних Сил, розпочати їх сталий розвиток. На кінець цього етапу Збройні Сили мали бути готовими до виконання завдань за призначенням визначеним складом сил та засобів у взаємодії з іншими складовими Сил безпеки і оборони;

- **на третьому етапі (2021 – 2025 рр.)** – досягти основних якісних показників нового обриса Збройних Сил, оснастити їх сучасним озброєнням і військовою технікою (ОВТ), підвищити рівень підготовки військ (сил), створити запаси матеріально-технічних засобів.

Упродовж 2010 р. Сухопутні війська Збройних Сил України продовжували планову підготовку, при цьому їх структура практично не змінилася. Визнавши небезпеку на південно-східному напрямку, керівництво Збройних Сил України вирішило посилити тут угруповання військ, створивши нове з'єднання у складі Південного оперативного командування – **12-гу окрему механізовану бригаду** з розміщенням її у Болграді Одеської області.

2011 р. завершилося виконання другої Державної програми, яка регламентувала розвиток Збройних Сил України впродовж

останніх шести років. На заключному етапі її реалізації було остаточно закріплено позитивні тенденції 2010 р. у вирішенні проблемних питань діяльності військ (сил).

Водночас продовжувалося опрацювання ефективної, як здавалося новому військово-політичному керівництву України, **Державної комплексної програми реформування і розвитку Збройних Сил України на 2012 – 2017 роки**. При цьому для уникнення помилок підбили підсумки виконання попередньої програми на 2006 – 2011 рр. На жаль, заходи цієї програми були профінансовані лише на 75,6% від планових показників, що не давало можливості виконати їх у повному обсязі. Тож і результати були не такими, як передбачалося.

За цей час Збройні Сили були скорочені до 192 тис. осіб, у тому числі 144 тис. військовослужбовців. За час реформування скоротили 53 тис. осіб, у тому числі 36 тис. військовослужбовців. Була сформована нова структура Збройних Сил і Сухопутних військ, сформований Корпус швидкого реагування в Сухопутних військах, реформована військова освіта, кадрове та медичне забезпечення, розширено сферу діяльності міжнародного співробітництва.

Але при цьому було визначено, що темпи набуття нових якісних показників Збройних Сил з кожним роком виконання попередньої Програми все більше відставали від змін у сфері оборони, обумовлених розвитком європейського та регіональних систем колективної безпеки, сучасних інформаційних технологій, впливом економічної ситуації в країні.

Упродовж 2011 р. були проведені перші заходи нової влади, серед яких:

- призупинення переформування Командування видів у штаби видів Збройних Сил України, Командування сил підтримки в Об'єднання сил забезпечення та припинили розформування Західного і Південного оперативних командувань. У Сухопутних військах управління було знову покладене на **Командування Сухопутних військ, командування армійських корпусів та управління Західного і Південного оперативних командувань**;

- розформування Об'єднаного оперативного командування, пояснюючи це тим, що позаблоковий статус держави вимагав зосередження зусиль на обороні національної території власними силами;

- в ході відпрацювання нових елементів у структурі Сухопутних військ було прийняте рішення **про створення двох нових оперативних командувань («Південь» та «Захід») як міжвидових органів військового управління;**

- продовження заходів удосконалення організаційно-штатної структури окремих механізованих та окремих танкових бригад з тим, щоби вона передбачала варіанти створення бойових тактичних груп модульного батальйонного та бригадного типу.

Усі нові методи і задуми опрацьовували в ході проведення навчань «Взаємодія-2010», «Сприяння-2011» та упродовж 12–30 вересня 2011 р. – командно-штабного дослідницького навчання «Адекватне реагування-2011». На останніх навчаннях перевірялася діяльність у межах нових перспективних оперативних угруповань – оперативних командувань «Південь» та «Захід». Для цього залучили 9500 чоловік особового складу, 36 літаків, 16 вертольотів, 197 засобів ППО, 858 танків і бойових броньованих машин, 124 артилерійські системи, 32 кораблі і катери, 725 одиниць спецтехніки. За результатами навчання було підтверджено дієвість системи управління Збройними Силами та її спроможність функціонувати у ланці Генеральний штаб – оперативне командування (корпус негайного реагування) – бригади, напрацьовано перспективний бойовий склад Збройних Сил України і перевірено на практиці нові підходи до його застосування

У кадровій політиці продовжувався перехід Сухопутних військ на укомплектування військовослужбовцями служби за контрактом. Основну увагу приділили формуванню нового сержантського складу, для чого на Перших всеармійських зборах сержантського і старшинського складу Збройних Сил України був прийнятий «Кодекс сержанта Збройних Сил України» (затверджений Наказом начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройними Силами України № 40 від 3 березня 2011 р.). Приділялася увага й створенню корпусу резервістів, але на кінець 2011 р. його чисельність становила лише 1700 осіб (21% від запланованої кількості).

У Сухопутних військах в основному з політичних мотивів Військовий інститут Одеського Національного технічного університету постановою Кабінету міністрів України № 286 від 23 березня 2011 р. був перетворений на **Військову академію в Одесі.**

Тепер в Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного у Львові почали готувати командирів механізованих і танкових підрозділів, артилеристів, офіцерів виховної

роботи, автомобілістів, інженерів та військових диригентів, а у Військовій академії в Одесі – офіцерів розвідувальних і аеромобільних підрозділів, фахівців з речового та продовольчого забезпечення, фахівців фізичної підготовки та спорту. Третій навчальний заклад Сухопутних військ – факультет військової підготовки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» – готував офіцерів-інженерів танкових військ.

Основну увагу у 2011 р. було приділено підтриманню у бойовій готовності озброєння і військової техніки. Цей рік був оголошений Роком технічної готовності озброєння і військової техніки та підготовки професійного сержантського складу. На жаль, пріоритет був відданий Повітряним силам, частинам ППО та Військово-Морським Силам, а в Сухопутних військах із запланованих до оновлення 22% танків реально протягом 2006–2011 р. було оновлено лише 10%.

Продовжувалася бойова підготовка військ, але програма в Сухопутних військах була виконана лише на 75,3%. Проблеми з ресурсним забезпеченням не дозволили в черговий раз виконати план підготовки водіїв та механіків-водіїв більше ніж на 11 – 30%.

На кінець 2011 р. чисельність Збройних Сил України не змінилася порівняно з попередніми роками, Сухопутні війська налічували 68 тис. чоловік особового складу, 735 танків, 2155 бойових броньованих машин, 72 бойових вертольоти та 892 артилерійські системи калібром понад 100 мм.

Всі результати та недоліки, виявлені в ході проведення заходів у 2011 р., мали бути враховані в новій Державній комплексній програмі реформування і розвитку Збройних Сил України на 2012 – 2017 роки. 2012 рік оголосили Роком командира-лідера, фізичної підготовки і спорту – інших проблем для Збройних Сил України нове проросійське військове керівництво української армії вже не бачило.

У 2012 р. змінилося керівництво Збройними Силами України. Новим Міністром оборони України В. Янукович Указом від 8 лютого 2012 р. № 72/2012 призначив Д. Саламатіна, свого бізнес-партнера (громадянина Російської Федерації, який отримав українське громадянство лише 2004 р., після переїзду 1999 р. до України). Перед тим Саламатін очолював державну компанію «Укрспецекспорт» та державний концерн «Укроборонпром». Упродовж 2006 – 2011 рр. він був депутатом Верховної Ради України від Партії регіонів. Це суттєво вплинуло на підхід до

розбудови Збройних Сил України, які, з одного боку, не мали складати потенційних проблем для Росії, а з іншого – стати джерелом заробляння грошей на військовому майні. Про погляди цієї людини свідчить те, що у лютому 2014 р. після Революції Гідності в Україні і втечі В. Януковича з країни Саламатін швидко виїхав до Росії. У січні 2019 р. Генеральний прокурор Ю. Луценко пред'явив Саламатіну обвинувачення у «здійсненні державної зради в інтересах Російської Федерації» та у «підриві обороноздатності України». Шкода, завдана діяльністю Саламатіна Збройним Силам України, була оцінена Генеральною прокуратурою у 560 млн доларів.

Того ж 2012 р. керівництво Міністерства оборони України знову було змінене В. Януковичем через конфлікт президента та його найближчого оточення з Саламатіним. Замість Саламатіна Янукович Указом від 24 грудня 2012 р. № 740/2012 призначив такого ж прихильника «руського мира» П. Лебедева, в минулому військового фінансиста. Після звільнення у запас зі Збройних Сил України Лебедев зайнявся бізнесом, з 1999 р. став фінансовим директором хімічного підприємства «Титан» в Криму, з 2007 р. – членом Партії регіонів. Цю особу також пізніше заочно було постановлено взяти під варту Печерським судом Києва у справі про розстріл учасників Революції Гідності на Майдані. Саме він 19 лютого 2014 р. дав наказ відправити до Києва 25-ту повітряно-десантну бригаду для участі у придушенні повстання, але 21 лютого 2014 р. це було зупинено Міністром оборони США Чаком Хейгелом, який застеріг Лебедева від можливості розширення участі українських військових у конфлікті. Після Майдану у лютому 2014 р. Лебедев втік до Криму, де сприяв його окупації російськими військами. Нині живе у Севастополі і є членом правління Російського союзу промисловців і підприємців. В Україні оголошений у розшук і заочно заарештований за рішенням суду.

Новим начальником Генерального штабу – Головнокомандувачем Збройних Сил України став генерал-полковник В. Замана, призначений на посаду в лютому 2012 р.

У 2012 р. всі заплановані документи щодо нового реформування Збройних Сил України були готові. Указом Президента України № 390/2012 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» затвердили нову редакцію Воєнної доктрини України. З її тексту ретельно викреслили все, що було пов'язане з європейськими і євроатлантичними напрямками розвитку України.

Для перевірки планів реформування Збройних Сил України був проведений комплекс дослідницьких експериментальних командно-штабних навчань з органами військового управління та військами «Перспектива-2012», який включав експериментальне тактико-спеціальне навчання підрозділів Збройних Сил України на базі 8-го армійського корпусу СШР 21 вересня 2012 р., батальйонне тактичне навчання з використання системи MILES та десантування підрозділу 95-ї окремої аеромобільної бригади 3 жовтня 2012 р. та батальйонне тактичне навчання з бойовою стрільбою з підрозділом 30-ї окремої механізованої бригади 4 жовтня 2012 р. Також здійснювали десантування підрозділів 79-ї окремої аеромобільної та 25-ї окремої повітрянодесантної бригад, 80-го окремого аеромобільного полку 21 – 28 вересня 2012 р., навчання підрозділів 128-ї окремої механізованої бригади для вивчення гірської війни.

Підрозділи 128-ї ОМБр на навчаннях «Перспектива-2012»

Відповідно до нових поглядів вже 2012 р. розпочалося реформування частин Сухопутних військ. У складі нових оперативних командувань вирішили мати не полки армійської авіації, а бригади. Тому 3-й окремий полк армійської авіації 8-го армійського корпусу СШР перетворили на **16-ту окрему бригаду армійської авіації**, а 11-й окремий полк армійської авіації 6-го армійського корпусу – на **11-ту бригаду армійської авіації**. 7-й окремий полк армійської авіації поки що залишили у попередньому статусі.

Емблема 16-ї ОБрАА

Емблема 11-ї ОБрАА

Розформували 12-ту окрему механізовану бригаду, створення якої так і не встигли завершити. Але замість неї в Болграді створили **88-й окремий аеромобільний батальйон** у складі 79-ї окремої аеромобільної бригади.

Також були розформовані 11-й окремий гвардійський інженерний полк, 30-й окремий лінійно-вузловий полк зв'язку та 59-й зенітний ракетний полк 13-го армійського корпусу, які вважалися зайвими для нової структури оперативного командування «Захід».

2012 р. законом № 7330 Верховної Ради «Про внесення змін до деяких законів України з питань оборони» аеромобільні війська Сухопутних військ були перейменовані на **Високомобільні десантні війська**. Ця назва з'явилася завдяки ветеранам радянських Повітрянодесантних військ (російська аббревіатура – ВДВ). Вони дуже хотіли зберегти в Збройних Силах України цю аббревіатуру, яка видавалася їм престижною. Тож для цієї аббревіатури й вигадали більш-менш доречний зміст, і аеромобільні війська, після звернення цих осіб, підтриманих Саламатіним, до тогочасного Президента України В. Януковича, були перейменовані.

2013 р., після затвердження директивами Міністра оборони України і начальника Генерального штабу Збройних Сил України, активно розпочалися нові заплановані заходи реформування Сухопутних військ. Спочатку розформували Територіальне управління «Північ», утворивши **оперативні командування «Північ»** (управління і штаб у місті Рівному, від назви «Захід» відмовилися з політичних мотивів) та **«Південь»** (управління і штаб у місті Дніпропетровську) на базі управлінь відповідно 13-го та 6-го гвардійського армійських корпусів.

Знову була змінена організаційно-штатна структура окремих механізованих бригад. У Сухопутних військах створили з'єднання нового типу – гірсько-піхотну бригаду. Спочатку наказом Міністра оборони України 128-ма окрема механізована бригада була перетворена на **34-ту окрему гвардійську гірсько-піхотну Туркестансько-Закарпатську двічі орденів Червоного Прапора бригаду**, але після звернення ветеранів дивізії її перенумерували на **128-му окрему гірсько-піхотну бригаду**. Сформували **87-й окремий батальйон Високомобільних десантних військ** у Чернівцях (замість розформованого 300-го окремого гвардійського механізованого полку), який увійшов до складу перетвореного на бригаду 80-го окремого аеромобільного полку.

Емблема 128-ї ОГПБр

Високомобільні десантні війська були виведені з підпорядкування Командування Сухопутних військ і включені до складу військ, безпосередньо підпорядкованих Генеральному штабу Збройних Сил України.

Також упродовж року розформували 11-ту гвардійську артилерійську бригаду в Тернополі, 300-й окремий гвардійський механізований полк у Чернівцях та 29-й окремий розвідувальний батальйон колишнього 13-го армійського корпусу, 93-й окремий лінійно-вузловий полк та 307-й окремий батальйон РЕБ в Бердичеві 8-го армійського корпусу СШР.

До кінця 2013 р. стан укомплектованості Збройних Сил України військовослужбовцями служби за контрактом підвищився і склав 69,6%. При цьому Сухопутні війська були укомплектовані найгірше, всього на 58,4% в порівнянні з Військово-Морськими Силами (86,4%) та Повітряними силами (78,1%). В подальшому це, а також непродумана кадрова політика, коли до ВМС та частин ПС, розташованих в Криму, набирали виключно місцевих жителів, призвела до масової зради у цих видах Збройних Сил в Криму. Підготовку професійного сержантського складу проводили тепер у **Центрі підготовки сержантського складу** у смт Десна, а також у **Військовому коледжі** та **Навчальному центрі** Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

В ході бойової підготовки Сухопутних військ у 2013 р. кількість батальйонних тактичних навчань зросла в 1,3 раза порівняно з 2012 р., але кількість ротних тактичних навчань, бойових стрільб взводів та водіння бойових машин в 1,5 раза поступалося показникам 2012 р. В результаті на початок 2014 р. стан бойової готовності з'єднань і військових частин Сухопутних військ став критичним. Можливо, саме цього результату й добивалися проросійськи налаштоване керівництво як України (В. Янукович та М. Азаров), так і Збройних Сил (Д. Саламатін, П. Лебедев та В. Замана).

Після проведення двостороннього дослідницького командно-штабного навчання з оперативним командуванням «Північ» та «Південь» «Осінній циклон-2013», Указом Президента України № 479/2013 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2013 року «Про державну комплексну програму реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року», ця програма була офіційно прийнята. Того ж 2 вересня були затверджені **Положення про територіальну оборону України** (Указом Президента України № 471/2013) та затверджений новий військово-адміністративний поділ території України між новоутвореними оперативними командуваннями «Північ» та «Південь» (Указом Президента України № 498/2013). Таким чином, нова концепція реформування Збройних Сил України набрала чинності, але реалізовувалася вона зовсім недовго.

За результатами реформування Сухопутні війська Збройних Сил України наприкінці 2013 – на початку вікопомного і важкого для України 2014 р. склалися з:

- **Командування Сухопутних військ** у Києві з частинами забезпечення;

- **8-го армійського ордена Червоного Прапора корпусу Сил швидкого реагування** (управління у Житомирі, командувач упродовж 2012 – 2015 рр. – генерал-лейтенант П. Литвин): 72-га окрема гвардійська механізована Красноградсько-Київська ордена Червоного Прапора бригада, 30-та окрема гвардійська механізована Новоград-Волинська Рівненська орденів Червоного Прапора і Суворова бригада, 1-ша окрема гвардійська танкова Новгородська орденів Червоного Прапора, Кутузова, Богдана Хмельницького, Олександра Невського і Червоної Зірки бригада, 26-та окрема артилерійська бригада, 27-й окремий реактивний артилерійський полк, 1129-й окремий зенітний ракетний полк, 16-та бригада армійської авіації, 12-й інженерний полк, 54-й окремий гвардійський розвідувальний Прутсько-Померанський орденів Кутузова, Богдана Хмельницького і Олександра Невського батальйон, 347-й вузол зв'язку, 532-й вузол ФПЗ, 240-й навчальний центр та інші частини і підрозділи забезпечення;

- **оперативного командування «Північ»** (управління в Рівному, командувач упродовж листопада 2012 – 2015 рр. генерал-лейтенант І. Колесник) у складі 24-ї окремої механізованої Самаро-Ульяновської Бердичівської Залізної ордена Жовтневої революції тричі орденів Червоного Прапора орденів Суворова і Богдана Хмельницького бригади імені князя Данила Галицького, 51-ї окремої гвардійської механізованої Перекопсько-Харківської Празько-Волинської

ордена Леніна двічі орденів Червоного Прапора орденів Суворова і Кутузова бригади, 128-ї окремої гвардійської гірсько-піхотної Туркестансько-Закарпатської двічі орденів Червоного Прапора бригади, 15-го окремого реактивного артилерійського Київського орденів Леніна, Червоного Прапора, Богдана Хмельницького і Олександра Невського полку, 7-го окремого Бреславльського полку армійської авіації, 703-го інженерного Вінницького орденів Червоного Прапора і Богдана Хмельницького полку, 55-го окремого Петроківського орденів Червоного Прапора полку зв'язку, 704-го окремого полку РХБЗ, 346-го вузла зв'язку, 410-го вузла ФПЗ, 233-го загальновійськового полігону та інших частин і підрозділів забезпечення. Як бачимо, оперативне командування практично було позбавлене артилерійських частин, що значно знижувало бойові можливості цього об'єднання. В територіальному плані зона відповідальності нового оперативного командування поширювалася на 13 областей України (Волинську, Рівненську, Львівську, Закарпатську, Івано-Франківську, Тернопільську, Хмельницьку, Чернівецьку, Вінницьку, Житомирську, Київську, Чернігівську та Сумську області) та на місто Київ;

- **оперативного командування «Південь»** (управління в Дніпропетровську, командувач упродовж 2012 – 2016 рр. генерал-лейтенант Р. Хомчак) у складі 92-ї окремої механізованої Ропшинської орденів Жовтневої революції та Червоного Прапора бригади, 93-ї окремої гвардійської механізованої Харківської двічі орденів Червоного Прапора орденів Суворова і Кутузова бригади, 28-ї окремої гвардійської механізованої бригади, 17-ї окремої гвардійської танкової Криворізької орденів Червоного Прапора і Суворова бригади, 55-ї окремої артилерійської Будапештської орденів Червоного Прапора, Богдана Хмельницького і Олександра Невського бригади, 11-ї окремої бригади армійської авіації, 107-го окремого реактивного артилерійського полку, 1039-го окремого зенітного ракетного полку, 91-го інженерного полку, 121-го окремого гвардійського Фокшано-Мукденського орденів Олександра Невського і Червоної Зірки полку зв'язку, 74-й окремого розвідувального батальйону, 368-го вузла зв'язку, 405-го вузла ФПЗ та інших частин і підрозділів забезпечення. Зона відповідальності включала Одеську, Миколаївську, Херсонську, Кіровоградську, Черкаську, Запорізьку, Дніпропетровську, Донецьку та Луганську області²;

---

² Автономна Республіка Крим складала окрему зону, відповідальність у якій здійснювали Військово-Морські Сили Збройних Сил України.

- **Західного орден Червоного Прапора оперативного командування** (командувач (тимчасово виконувач обов'язків) у 2010 р. генерал-майор В. Ганущак, а у 2010 – 2012 рр. – генерал-лейтенант Ю. Думанський): 63-й вузол зв'язку, 315-й вузол ФПЗ, Територіальне управління та інші підрозділи забезпечення;

- **Південного орден Червоного Прапора оперативного командування** (командувач генерал-лейтенант А. Сиротенко): 64-й вузол зв'язку, 316-й вузол ФПЗ, Територіальне управління та інші підрозділи забезпечення;

- **частин безпосереднього підпорядкування**: 19-та ракетна бригада, Окремий Новоросійсько-Київський орден Червоного Прапора полк Президента України, 169-й навчальний гвардійський Звенигородський орденів Червоного Прапора і Суворова центр та інші частини і підрозділи забезпечення;

- **військово-навчальних закладів**: Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного у Львові, Військова академія в Одесі, факультет військової підготовки при Харківському національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» та інші навчальні частини і підрозділи без посереднього підпорядкування.

Наприкінці 2013 р. Сухопутні війська Збройних Сил України налічували 49100 чоловік особового складу, 683 танки, 1965 бойових броньованих машин, 72 бойових вертольоти та 379 артилерійських систем калібром понад 100 мм. Бойова здатність цих «реформованих» військ була мінімальна, що відразу дало взнаки, коли вони мали нарешті вступити у бій за державну незалежність, суверенітет та територіальну цілісність нашої Батьківщини.

4.6. Миротворча діяльність та міжнародне співробітництво Сухопутних військ у 2005 – 2013 рр.

У зазначений період міжнародне співробітництво Сухопутних військ залишалося важливим напрямом діяльності Сухопутних військ ЗС України. Його варто поділити на два етапи: 2005–2009 і 2010 – 2013 рр. Цей поділ зумовлений змінами зовнішньополітичного курсу України, ухваленими в 2010 р.

У 2005 – 2009 рр. помітно активізувалися закордонні контакти підрозділів Сухопутних військ ЗС України. Відчутними були здобутки ЗС України в розвитку відносин з НАТО та Європейським Союзом. Політика України ставала прозорішою і зрозумілішою для партнерів, новий формат відносин з НАТО відкривав реальні перспективи набуття Україною членства в Альянсі. Розвивалися контакти з країнами СНД та двосторонні

відносини із закордонними країнами. Активною була миротворча діяльність підрозділів Сухопутних військ ЗС України.

Одним з найважливіших напрямів міжнародного воєнного співробітництва цього періоду стала співпраця з НАТО, яка розвивалася у форматах взаємних візитів, консультацій зустрічей на рівні вищого військового керівництва; виконання Плану дій та Цільового плану Україна – НАТО; участі України у програмі НАТО «Партнерство заради миру» і Процесі планування та оцінки сил.

У квітні 2005 р. започатковано якісно новий етап відносин України з НАТО – інтенсифікований діалог з питань набуття членства. Значна увага приділялася участі Збройних Сил (у т.ч. підрозділів Сухопутних військ) у програмі НАТО «Партнерство заради миру» (ПЗМ), що передбачала, зокрема, заходи з підвищення можливостей Збройних Сил України, забезпечення сумісності військ (сил) країн-партнерів, навчання, мовної підготовки військовослужбовців та адаптації звільнених військових до цивільного життя. У 2005 р. із 298 запланованих Програмою заходів, близько 30% передбачали участь підрозділів Сухопутних військ ЗС України у багатонаціональних військових навчаннях.

У складі Місії України при НАТО 2006 р. створено оборонну секцію, що розширювало можливості в реалізації завдань державної політики євроатлантичної інтеграції. Складовою співпраці стала Індивідуальна програма партнерства між Україною і НАТО. Цього ж року завершився третій етап Процесу планування та оцінки сил (ППОС). Для Сухопутних військ ЗС України його головною метою стала підготовка визначених сил і засобів до взаємодії зі збройними силами держав – членів НАТО в миротворчих, пошуково-рятувальних і гуманітарних операціях. Цієї мети було успішно досягнуто. Від Сухопутних військ до Переліку сил і засобів ЗС України, визначених для участі у Процесі планування та оцінки сил внесено аеромобільну бригаду; два механізовані батальйони; ескадрилью армійської авіації; інженерно-саперний та інженерно-дорожній батальйони; роту РХБ захисту та роту підвозу боєприпасів.

Співробітництво з НАТО та державами – членами Альянсу мало у 2007 р. для України пріоритетний характер: у цій сфері упродовж року виконано 1002 заходи (безпосередньо зі структурами НАТО – 301), що складало 81% загальної кількості міжнародних заходів та в 1,4 раза перевищувало показник 2006 р. Виконання близько 100 заходів Цільового плану Україна – НАТО

на 2007 р. спрямовано на реалізацію пріоритетних завдань Державної програми розвитку Збройних Сил України (2006 – 2011 рр.), що торкалися підрозділів Сухопутних військ: підвищення їх оперативних можливостей, вдосконалення системи управління, розвиток Об'єднаного оперативного командування, а також досягнення сумісності визначених підрозділів з метою забезпечення їх спроможності брати участь в операціях НАТО з підтримання миру.

Підрозділи Сухопутних військ брали участь в реалізації Цілей партнерства, головними завданнями яких стали: завершення впровадження у Збройних Силах України ефективної і прозорої системи оборонного планування; забезпечення гарантованого фінансування потреб оборони на середньострокову перспективу; удосконалення системи управління Збройними Силами України, підвищення здатності органів військового управління здійснювати обмін інформацією зі штабами НАТО; удосконалення системи підготовки Збройних Сил України та наближення її до євроатлантичних стандартів, впровадження і розвиток нової системи підготовки сержантського складу Збройних Сил України; покращення індивідуальної підготовки військовослужбовців, у т.ч. рівня їх польового вишколу, мовної підготовки, опанування штабних процедур НАТО, здатності до спільної роботи в багатонаціональних штабах; підвищення здатності військових частин і підрозділів до автономних дій під час виконання завдань у міжнародних миротворчих операціях; впровадження стандартів НАТО в усі сфери діяльності органів військового управління Збройних Сил України, адаптація національних нормативно-правових документів; проведення робіт з пріоритетної модернізації озброєнь і військової техніки з метою забезпечення сучасних потреб військ (сил); проведення стратегічного оборонного огляду; забезпечення готовності Збройних Сил до оборони держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності кордонів, внеску до миротворчих операцій під проводом НАТО, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру та боротьби з тероризмом; підвищення рівня взаємосумісності та готовності до виконання завдань за призначенням військових частин і підрозділів, які залучалися до участі в Процесі планування та оцінки сил.

На Бухарестському саміті НАТО, який відбувся 2 – 4 квітня 2008 р. глави держав та урядів НАТО підтримали прагнення України щодо членства в НАТО та одногolosно прийняли політичне рішення стосовно інтеграції України до Організації

Північноатлантичного договору. У грудні 2008 р. на засіданні міністрів закордонних справ країн НАТО у Брюсселі наголошено на підтримці України в імплементації реформ, необхідних для забезпечення майбутнього її членства в НАТО, які будуть реалізовуватися через річну Національну програму. Цільовий план Україна – НАТО вже з 2006 р. мав структуру, максимально наближену до Плану дій щодо членства в НАТО. Індивідуальна програма партнерства між Україною та НАТО стала одним із практичних механізмів обміну досвідом між арміями держав – членів Альянсу та країн-партнерів щодо реалізації завдань безпеки і оборони. Основну увагу було зосереджено на питаннях співробітництва за напрямками: військової освіти та підготовки; управління, зв'язку та інформаційних систем; стандартизації, сумісності і логістики. У 2008 р. Північноатлантичною Радою підтримана ініціатива України щодо залучення військових активів до участі в Силах реагування НАТО.

Уся співпраця з НАТО мала системний характер. У 2009 р. вона вперше реалізовувалася в рамках першої Річної національної програми з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору (РНП), виконання якої спрямовувалось на активізацію внутрішньодержавних реформ у всьому спектрі діяльності нашої держави. За своєю структурою та змістовим наповненням РНП максимально була наближена до Плану дій щодо членства в НАТО.

Підрозділи Сухопутних військ брали участь у воєнному співробітництві з Європейським Союзом, що відбувалося в рамках Плану дій Україна-ЄС. З 2004 р. Міністерство оборони України було представлено в Європейському Союзі офіцером взаємодії з Військовим штабом ЄС. Під час Дев'ятого саміту Україна – ЄС (грудень 2005 р., Київ), на зустрічі Міністра оборони України з Високим представником ЄС з питань Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Х. Соланою заявлено про підтримку Євросоюзом участі України в колективній системі європейської безпеки. У 2005 р. між Україною та ЄС укладено угоди про процедури забезпечення безпеки обміну інформацією з обмеженим доступом, а також про визначення загальної схеми участі України в операціях ЄС із врегулювання криз.

Свідченням поглиблення відносин між Україною та ЄС було підписання Робочого плану співробітництва Збройних Сил та Секретаріату Ради Європейського Союзу на 2009 р., який став першим документом у практиці Військового комітету ЄС з країною,

що не є членом Євросоюзу. Актуальним напрямом співпраці між Україною та ЄС залишалася участь України в реалізації заходів Європейської політики безпеки і оборони з урахуванням положень Європейської стратегії безпеки. Іншими перспективними напрямами стало залучення української транспортної авіації до здійснення перевезень в інтересах місій та операцій ЄС, а також участь підрозділів Сухопутних військ ЗС України у створенні Бойових тактичних груп ЄС з країнами Вишеградської четвірки або Бойової тактичної групи HELBROC (Греція, Болгарія, Румунія, Кіпр).

У рамках співробітництва з державами – учасницями Організації за демократію та економічний розвиток – ГУАМ, з метою формування навколо України зони стабільності і взаємної довіри, створено Робочу групу з воєнно-політичного співробітництва та розроблялися документи стосовно структури та завдань миротворчого підрозділу ГУАМ – спільного миротворчого батальйону, який може застосовуватися в миротворчих операціях під егідою ООН та ОБСЄ. Активно розвивалося співробітництво з країнами Вишеградської четвірки (Польща, Словаччина, Угорщина, Чехія), які надавали підтримку Україні на шляху інтеграції до європейських та євроатлантичних структур безпеки. Підтримана пропозиція української сторони з розширення формату спільних антитерористичних і миротворчих навчань. Крім того, від імені держав – членів Вишеградської четвірки висловлювалася пропозиція про приєднання української сторони до ініціативи створення в рамках ЄС спільного бойового підрозділу (групи) чисельністю 1500–2000 військовослужбовців.

Співробітництво з країнами СНД здійснювалося переважно у двосторонньому форматі і стосувалося передусім військово-технічної сфери. Простежувалася тенденція до згортання співробітництва з РФ.

У вказаний період Україна була єдиною з країн-партнерів, яка брала участь у всіх операціях під проводом НАТО: KFOR (Косово), Міжнародні сили сприяння безпеці в Афганістані (ISAF); Багато-національні сили і Тренувальна місія в Іраку. Підрозділи Сухопутних військ ЗС України брали активну участь у створенні та діяльності багатонаціональних підрозділів. Українські військовослужбовці виконували завдання в операції KFOR у складі спільного українсько-польського батальйону УКРПОЛБАТ. Українські миротворці продовжували виконувати свої завдання в Лівані, Ліверії, Іраку.

1 травня 2010 р. закінчився термін дії Угоди, на підставі якої діяв УКРПОЛБАТ. Однак на цей момент переговори щодо

створення нового підрозділу тривали вже майже три роки. У червні 2007 р. на зустрічі міністрів оборони країн Європейського Союзу представники Литви, Польщі та України домовились про створення тристоронньої міжнародної частини. Восени 2008 р. сторони узгодили, що це буде частина бригадного рівня. 16 листопада 2009 р. у Брюсселі було підписано лист про наміри щодо створення литовсько-польсько-української бригади (ЛИТПОЛУКРБРИГ). Бригада мала досягнути бойової готовності вже 2011 р. одна через відсутність зацікавленості з боку тодішньої української влади упродовж кількох років лишалась тільки на папері.

У рамках удосконалення нормативно-правової бази у червні 2009 р. Президент України затвердив Стратегію міжнародної миротворчої діяльності України, де визначено основні завдання, механізми реалізації національних інтересів та пріоритетні цілі участі нашої держави у міжнародній миротворчій діяльності.

Підрозділи Сухопутних військ у зазначений період щороку брали активну участь у багатонаціональних навчаннях. Як приклад розглянемо цикл таких заходів у 2005 р., коли Сухопутні війська взяли участь у восьми навчаннях як в Україні, так і за її межами. 3–26 травня 2005 р. відбулося навчання підрозділів зв'язку «Centrifugal Force» (Ауленбах, Німеччина), де виконувалися завдання взаємосумісності засобів (техніки) зв'язку та управління військами під час миротворчої операції; розвиток власних сучасних систем зв'язку та управління військами. Від України в них брав участь підрозділ зв'язку (20 військово-службовців) зі штатним оснащенням. У навчаннях задіяно представників 43 країн, у тому числі Австрії, Азербайджану, Ірландії, Казахстану, Македонії, Молдови, Німеччини, США, Узбекистану, Хорватії, Швейцарії, Швеції та ін.

Тактичне навчання батальйонного рівня «Cooperative Best Effort» відбулося 19 – 30 червня 2005 р. на Яворівському полігоні в Україні. Його метою стало практичне виконання завдань за стандартними процедурами НАТО під час миротворчої (анти-терористичної) операції. Від України було задіяно 540 військово-службовців Збройних Сил. Представники 25 країн (Азербайджану, Білорусі, Болгарії, Боснії і Герцеговини; Вірменії, Великої Британії, Греції, Грузії, Єгипту, Ізраїлю, Іспанії, Казахстану, Канади, Катару, Кувейту, Литви, Македонії, Молдови, Польщі, Сербії і Чорногорії, США, Туреччини, Угорщини, Хорватії, Швейцарії) взяли участь у цих навчаннях.

Командно-штабне навчання батальйонного рівня «Commonwealth 2005» проходило 20 – 24 червня 2005 р. Його перша фаза відбувалася на полігоні Нова Демба (Польща), а друга фаза – на Яворівському полігоні (Україна). Головним завданням стала підготовка підрозділів та штабу батальйону Західного оперативного командування Збройних Сил України до виконання завдань у складі сил KFOR Від України задіяно було 13 штабних офіцерів УКРПОЛБАТу.

11–25 липня 2005 р. відбулося командно-штабне навчання «Peace Shield 2005» рівня дивізії (комп'ютерне) із залученням військ (тактичне навчання батальйонного рівня). Виконувалися завдання спільних дій під час планування та проведення багатонаціональної миротворчої операції, організація взаємодії між сухопутними та військово-морськими силами. У них задіяно близько 350 військовослужбовців, у тому числі від України – 100.

У Земплінській Шираві (Словаччина) 19 – 23 вересня 2005 р. відбулося командно-штабне навчання із залученням військ з питань ліквідації наслідків стихійного лиха «Light Avalanche 2005». Його мета – тренування штабу спільного україно-румуну-угорсько-словацького інженерного батальйону «Тиса» з питань проведення операції з ліквідації наслідків стихійного лиха. У ньому брали участь офіцери батальйону «Тиса», в т.ч. від України – 20 штабних офіцерів Сухопутних військ.

Вивчення принципів планування, підготовки та проведення протидиверсійних та антитерористичних операцій за стандартами НАТО відпрацьовувалося на командно-штабному навчанні «ASSISTEX–2» із залученням військ (підрозділів) 10 – 15 жовтня 2005 р. на Яворівському полігоні. Від України в ньому задіяно 17 одиниць техніки, підрозділ Військової служби правопорядку, рота радіаційного, хімічного та бактеріологічного захисту Західного оперативного командування. У навчанні брали участь близько 500 військових іноземних підрозділів із штатним оснащенням.

14–26 листопада 2005 р. у м. Скоп'є (Македонія) відбулося командно-штабне навчання сухопутних військ з використанням комп'ютерів «Cooperative Associated», головною метою якого стало вдосконалення взаємосумісності між сухопутним та повітряним компонентами під час планування операцій з урегулювання криз. Від України в ньому задіяно п'ять штабних офіцерів Сухопутних військ. У навчанні брали участь 230 представників від 12 країн НАТО та партнерів.

Нарешті, в період 5 – 16 грудня 2005 р. у містах Кунсенген (Швеція) і Київ (Україна) відбулось командно-штабне комп'ютерне навчання бригадного рівня «Viking 2005». 52 штабних офіцери Сухопутних військ ЗС України виконували завдання підготовки офіцерів управління до дій у складі штабів багатонаціональних бригад спільно з 50 офіцерами з 16 країн НАТО.

З 2006 р. у рамках Програми ПЗМ, відповідно до «Планів проведення в рамках військового співробітництва багатонаціональних навчань на території України за участю підрозділів ЗСУ та їх участі у навчаннях поза межами України на поточний рік», затверджених відповідними Указами Президента України, щорічно (за виключенням 2009 р.) в Україні відбуваються багатонаціональні військові навчання «Швидкий тризуб» («Rapid Trident»). Вони стали продовженням багатонаціональних військових навчань «Щит миру», які розпочалися у 1994 р. У 2006 – 2007 рр. військові навчання «Швидкий тризуб» включали лише командно-штабну фазу комп'ютерного навчання бригадного рівня. Вони проводилися у Києві на базі Центру імітаційного моделювання (ЦІМ) Національної академії оборони України. У навчаннях «Швидкий тризуб-2006» взяли участь 248 військовослужбовців. З 2008 р. відбулися суттєві зрушення у навчаннях, вони, окрім командно-штабної фази, включають і польову фазу на базі Яворівського полігону (тепер МЦМБ НАСВ) із залученням різних зразків озброєння та військової техніки.

У 2009 р., з огляду на відсутність правових підстав щодо допуску підрозділів збройних сил іноземних держав на територію України для участі в багатонаціональних маневрах, було прийнято рішення переформатувати українсько-американські командно-штабні навчання «Швидкий тризуб-2009» у вишкіл під кодовою назвою «Оцінка-2009» і залучити до них лише підрозділи ЗСУ з проведенням їх оцінювання у рамках Концепції оперативних можливостей НАТО. До 2013 р. метою «Швидкого тризубу» ставилась підготовка до спільних дій у складі багатонаціональних сил підрозділів країн – членів НАТО та їх партнерів під час коаліційних операцій. Тому основна тематика навчань цього періоду пов'язана з підготовкою до участі військовослужбовців країн-учасниць до злагоджених дій у міжнародних миротворчих операціях зі встановлення миру під егідою ООН. Завдання, які ставилися перед учасниками навчань того періоду: відпрацювання досвіду попередніх американо-українських вишколів шляхом

створення для командирів і штабів умов, які наближені до реальних, при практичному відпрацюванні ними питань з організації, управління та забезпечення операцій з підтримки миру.

У 2010 – 2013 рр. міжнародне співробітництво здійснювалося в рамках переглянутого зовнішньополітичного курсу держави, який визначався Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» і спрямовувався на реалізацію позаблокового статусу України. Головні акценти стосувалися зміцнення та поглиблення відносин з провідними міжнародними організаціями та країнами світу, налагодження з ними конструктивного військово-політичного, військово-технічного і військового співробітництва на взаємовигідних умовах, а також на розвитку добросусідського співробітництва з Російською Федерацією та іншими країнами-сусідами для створення навколо України атмосфери довіри, зони стабільності і безпеки.

Головним пріоритетом зовнішньої політики держави декларувалось забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий та безпековий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі. Тому військове співробітництво з ЄС розглядалося як важливий напрям реалізації оновленої оборонної політики України. Партнерство з НАТО, за запевненнями українських політиків, продовжувало залишатися одним із пріоритетних напрямів реалізації воєнної політики України. Співпраця з Організацією Північноатлантичного договору в оборонній сфері здійснювалася в рамках програми «Партнерство заради миру» в межах виконання заходів Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО, Індивідуальної програми партнерства, а також дворічного Робочого плану Військового комітету Україна – НАТО та інших спільних ініціатив. Однак кількість заходів міжнародного співробітництва у 2010 – 2013 рр. істотно зменшилася.

Епізоди навчань «Rapid Trident-2011»

Зміни у зовнішньополітичному курсі вплинули на участь підрозділів Сухопутних військ ЗС України в багатонаціональних навчаннях. З одного боку, у 2010 – 2013 рр. традиційно продовжувалися започатковані раніше навчання «Rapid Trident», «Світла Лавина», «Кленова Арка» тощо. З іншого – суттєво інтенсифікується проведення українсько-російських та українсько-білоруських навчань. Зокрема, 20 – 24 жовтня 2010 р. у Міжнародному центрі миротворчості та безпеки ЗС України (м. Яворів) відбулося двостороннє українсько-білоруське тактичне навчання механізованих підрозділів. Його метою було удосконалення тактичної взаємодії під час виконання бойових завдань. Від України задіяли 34 військовослужбовці зі штатним озброєнням та військовою технікою, від Республіки Білорусь – 38 військовослужбовців зі штатним озброєнням.

Тристороннє українсько-білорусько-російське тактичне навчання механізованих підрозділів відбулося 3 – 8 жовтня 2011 р. на полігоні СВ «Широколанівський» (Миколаївська обл.). Його головним завданням стало вдосконалення тактичної взаємодії під час виконання бойових завдань механізованими підрозділами. Від України в ньому брали участь 90 військовослужбовців, від Республіки Білорусь – 32 військовослужбовці, від Російської Федерації – 74 військовослужбовці. З 2012 р. воно відбувалося під назвою «Слов'янська співдружність». У 2013 р. воно відбулося на території РФ.

Підрозділи Сухопутних військ продовжували брати участь у миротворчих операціях під егідою ООН. Зокрема, упродовж 2010 р. проведено комплекс заходів щодо переходу національного миротворчого контингенту в Косові на нову організаційно-штатну структуру (маневрена рота загальною чисельністю 134 особи). Український миротворчий контингент виконував завдання як частина маневреного батальйону у складі багатонаціональної бойової групи «Схід» з підтримання безпеки населення, законності, гарантування прав людини та охорони важливих об'єктів. Українські миротворці патрулювали в зоні відповідальності, охороняли важливі об'єкти, супроводжували гуманітарні вантажі, несення служби на блокпостах та спостережних постах.

У Міжнародних силах сприяння безпеці в Афганістані (ISAF) був задіяний український особовий склад – 17 осіб. Вони виконували завдання налагодження і підтримання взаємодії з урядовими структурами Афганістану, планування та виконання заходів

цивільно-військового співробітництва, надання медичної допомоги представникам Міжнародних сил сприяння безпеці та місцевому населенню, дорадчої допомоги лікарям місцевих лікарень, інженерної розвідки місцевості та знешкодження вибухо-небезпечних предметів у зоні відповідальності. Дуже активно і результативно працював у Ліберії та Кот-д'Івуар 56-й окремих вертолітний загін.

Попри мінливі зовнішньо- і внутрішньополітичні чинники у 2005 – 2013 рр. реалізація заходів міжнародного співробітництва Сухопутними військами ЗС України сприяла розвитку партнерських відносин з оборонними відомствами та збройними силами інших держав, виконання взятих Україною міжнародних зобов'язань у сфері міжнародної безпеки та міждержавних відносин.

4.7. Проблеми оновлення озброєння та військової техніки Сухопутних військ

Період з 2005 до 2013 р. у плані переозброєння Сухопутних військ характеризується двома основними рисами. З одного боку, продовжувалось здійснення НДіДКР зі створення нових взірців озброєння та військової техніки. Вони проходили випробування і навіть офіційно брались на озброєння Сухопутних військ. З іншого боку, через хронічний брак коштів закупівлі нових взірців практично не здійснювались. Армія змушена була експлуатувати морально застарілі взірці. Дедалі гострішою ставала проблема фізичного старіння озброєння і військової техніки.

Основний бойовий танк БМ «Оплот»

Типовим прикладом може слугувати ситуація з бронетанковою технікою. ХКБМ продовжувало удосконалювати танк Т-84У. 2009 р. на озброєння взяли танк БМ «Оплот» – глибоку модернізацію. Т-84У з новим прицільним обладнанням, вбудованим динамічним захистом «Дуплет», комплексною системою управління рухом та низкою інших нововведень. Однак через нестачу коштів замовлена партія з десяти БМ «Оплот» так і не була виготовлена. Натомість пріоритетною визнали програму модернізації танків Т-64БВ, яка дозволяла меншим коштом отримати більшу кількість сучасних танків. До 2014 р. Сухопутні війська отримали 85 модернізованих танків Т-64БМ «Булат».

В галузі колісної бронетехніки продовжувалось виробництво бронетранспортерів БТР-3, але тільки на експорт. Більш сучасний бронетранспортер БТР-4Е в липні 2012 р. взяли на озброєння Сухопутних військ, однак закупівлі практично не здійснювались, і ці машини теж випускались для закордонних замовників. Натомість у 2011 – 2012 рр. Сухопутні війська отримали 13 бронетранспортерів БТР-70Ді – модернізованого варіанта БТР-70 з заміною карбюраторних двигунів дизельними. БТР-70Ді взяли на озброєння в серпні 2012 р.

Ще у 2004 р. ХКБМ представило легкий двовісний броневий автомобіль «Дозор-Б», але лише у 2013 р. було ухвалене рішення про передачу однієї такої машини до Військової академії м. Одеса. Того ж 2013 р. ліцензію на виробництво «Дозор-Б» продали в Польщу.

Певні зусилля робились щодо оновлення автомобільної техніки. Зокрема, 2006 р. на озброєння взяли тривісний вантажний автомобіль КрАЗ-6322 «Солдат» вантажністю 10 тонн, а у 2008 р. Сухопутні війська отримали першу партію таких машин (15 екземплярів). Того ж року пройшов сертифікацію і був допущений до експлуатації в Збройних Силах України сідловий тягач КрАЗ-6446. Традиційно Кременчуцький автозавод виготовляв тривісні важкі автомобілі підвищеної прохідності. Однак нові економічні умови змусили підприємство подбати про розширення виробничої програми. З 1995 р. завод виготовляє двовісні вантажні автомобілі. В серпні 2011 р. на озброєння ЗС України взяли двовісний автомобіль КрАЗ-5233 «Спецназ» вантажністю 6 тонн. Він мав замінити вантажівки радянського виробництва, однак закупівлі обмежувались невеликими партіями.

Взяття на озброєння нових армійських автомобілів стимулювало роботу зі створення машин на їх базі. Державне підприємство «Шепетівський ремонтний завод» зайнялось модернізацією наявних РСЗВ шляхом перестановки їх артилерійських частин на шасі автомобіля КраЗ-6322. У 2008 – 2010 рр. з'явилися РСЗВ «Бастіон-01» і «Бастіон-02» (з артилерійською частиною БМ-21 «Град») і «Бастіон-03» (з артилерійською частиною БМ-27 «Ураган»). Однак випуск їх обмежився одиничними екземплярами.

РСЗВ «Бастіон-02»

Потенційно величезне значення для обороноздатності України могло мати створення вітчизняного оперативно-тактичного ракетного комплексу (ОТРК), спроможного стати ефективним засобом неядерного стримування. Створенням його зайнялось конструкторське бюро «Південне», яке в радянські часи було одним з основних проєктувальників стратегічних ракетних комплексів та космічних ракет-носіїв. У 1994 – 2003 рр. у ньому розроблявся ОТРК «Борисфен», однак роботи над цим комплексом були припинені. У 2006 р. рішенням РНБО України робота зі створення ОТРК відновилась. Майбутній комплекс отримав назву «Сапсан». Очікувалось, що вже в 2011 р. ОТРК надійде на озброєння Сухопутних військ, але через брак фінансування створення комплексу зтягувалось. Зрештою, в червні 2013 р. міністр оборони П. Лебедев оголосив про припинення розробки «Сапсана» під приводом «неефективного витрачання коштів».

Іншим класом ракетних комплексів, який інтенсивно (і успішно) розвивався в Україні у вказаний період, стали протитанкові ракетні комплекси (ПТРК). Створенням їх займалось Державне київське конструкторське бюро (ДККБ) «Луч». 2006 р. на озброєння Сухопутних військ взяли протитанкову керовану ракету (ПТКР) «Стугна», призначену для пуску зі стволів танкових і протитанкових гармат калібру 100 мм. ПТКР має напівавтоматичну лазерну систему наведення і дальність пуску 5000 м. Того ж року на озброєння взяли ПТКР «Комбат», призначену для пуску зі стволів танкових гармат калібру 125 мм. До кінця 2007 р. для Сухопутних військ закупили першу партію з 50 ракет «Комбат». У квітні 2011 р. на озброєння взяли переносний ПТРК «Стугна-П», а наступного року – ПТРК «Бар'єр» у двох варіантах – вертолітному («Бар'єр-В») і для встановлення на бойових машинах.

В галузі армійської авіації ключовою була програма модернізації ударних вертольотів Мі-24П. З 2007 р. її реалізували Конотопський авіаремонтний завод, АТ «Мотор-Січ» та низка інших українських підприємств. Модернізація передбачає встановлення нових двигунів ТВ3-117ВМА-СБМ1В, оновлення бортового прицільно-навігаційного обладнання, встановлення нових радіостанцій та засобів захисту. Склад озброєння розширений за рахунок ПТКР «Бар'єр-В». В травні 2012 р. модернізований вертоліт Мі-24ПУ1 взятий на озброєння Сухопутних військ України. Однак, знову ж таки, через брак коштів повномасштабна модернізація вертольотів так і не була реалізована.

Розділ 5

СУХОПУТНІ ВІЙСЬКА НА ЗАХИСТІ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ

У лютому 2014 р. Російська Федерація (РФ) розпочала неоголошену війну проти України. У березні цього ж року вона окупувала Автономну Республіку Крим (АРК), а в квітні – озброєні групи проросійських активістів почали захоплювати адмінбудівлі та відділки міліції у містах Донбасу. Серйозні проблеми виникли в усьому південно-східному поясі: Харків; Донецьк, Луганськ, Миколаїв, Херсон, Одеса, Дніпропетровськ, Запоріжжя. Для відсічі агресії східного сусіда українська влада обирає правовий режим антитерористичної операції (через термінову потребу провести вибори президента і парламенту, адже на той момент Верховна Рада України усунула четвертого Президента України В. Януковича з посади).

З метою військового планування у зоні Антитерористичної операції (АТО) у квітні 2014 р. були виокремлені оперативні райони дій Збройних Сил України: сектори «А», «Б», «С», «Д» та «М». 24 серпня 2014 р. Сектор «Д» рішенням Штабу АТО розформований. 4 січня 2016 р. поділ на сектори у зоні АТО скасовано, а натомість введено поділ на три Оперативно-тактичні угруповання: «Маріуполь», «Луганськ», «Донецьк». У листопаді 2017 р. останнє із перелічених було ліквідовано.

У часовому вимірі зона Антитерористичної операції почала існувати з 7 квітня 2014 р. На територію Харківської області вона розповсюджувалась до 14 вересня 2014 р., а на території Донецької та Луганської областей існувала до 30 квітня 2018 р., коли розпочалася операція Об'єднаних сил (ООС).

Увесь цей час Сухопутні війська залишаються особливою гордістю України. У надзвичайно важких умовах бойової обстановки російсько-української війни військові формування Сухопутних військ демонструють вірність Військовій присязі, високу відповідальність і зразкове виконання військового обов'язку.

5.1. Реорганізація Сухопутних військ після початку російської агресії

Агресія Росії проти України, активна фаза якої розпочалася після Революції гідності та втечі В. Януковича з України за допомогою російських спецслужб у лютому 2014 р., стала викликом

для України та її Збройних Сил. В країні розпочалися процеси зміцнення обороноздатності, посилення Збройних Сил України, в першу чергу Сухопутних військ, які стали єдиною перешкодою вторгненню величезної російської армії на нашу територію.

Одночасно в Україні розпочалася дерадянїзація українського суспільства та української армії. Новітня російська імперія Путіна оголосила себе спадкоємцем комуністичної імперії СРСР. Ідеєю-фікс новоявленого російського президента-царя стало відновлення Радянського Союзу. Усвідомлення цього швидко поширилося в українському суспільстві і в армії, яку з лютого 2014 р. значною мірою стали складати громадяни України, призвані у її лави за мобілізацією, патріоти, які й ставили опір російській агресії. Першими до дерадянїзації приступили військово-службовці Сухопутних військ. Бійці 28-ї ОМБр відмовилися у своїй нарукавній емблемі від стрічок радянських нагород та так званої «гвардійської» стрічки, свідчення належності бригади до радянської гвардії часів Другої світової війни. В Росії завдяки імперським пропагандистам ця стрічка, названа «георгіївською», стала символом агресії, «русского мира» та сепаратизму. Далі приклад 28-ї бригади підхопили вояки інших частин Сухопутних військ. Відмовилися від радянських символів 30-та, 72-га, 92-га, 93-тя окремі механізовані бригади, 1-ша та 17-та окремі танкові бригади, інші частини та підрозділи.

Указом Президента України П. Порошенка № 646/2015 від 18 листопада 2015 р. у почесні назви з'єднань і військових частин Сухопутних військ Збройних Сил України були внесені зміни. Цим указом були скасовані радянські нагороди, які мали частини Збройних Сил України, а також скасували всі почесні найменування міст та інших географічних назв, які частини отримали за відзначення в ході Другої світової війни, якщо вони не були пов'язані з територією України.

Наступним Указом Президента України № 344/2016 від 22 серпня 2016 р. було впорядковане присвоєння почесних найменувань військовим частинам, установам, військово-навчальним закладам, організаціям та підрозділам Збройних Сил України. В ньому зазначалося, що тепер гвардійське звання можуть мати лише частини Національної Гвардії України, а усі з'єднання і військові частини Збройних Сил України, які отримали гвардійське звання в роки Другої світової війни, позбавляються його. Також

цим указом була виправлена помилка, яку допустили чиновники адміністрації президента стосовно почесної назви 72-ї окремої механізованої бригади: замість помилкового «Червоноградсько-Київська», відновили справжнє почесне найменування «Красноградсько-Київська».

Російська агресія, яка тривала з лютого 2014 р., показала, що наявних частин Сухопутних військ в Україні явно недостатньо для ефективного захисту території України від армії агресора та його посіпак-сепаратистів. Армія України з 2001 р. реформувалася в першу чергу як частина військового організму блоку НАТО, куди Україна намагалася вступити якомога скоріше. Однак завдяки проросійській політиці Партії регіонів, В. Януковича та його підручних у Збройних Силах України, українське військо було зменшене і знекровлене до мінімуму, а шлях до Європейського Союзу та НАТО був закритий. В результаті Україна та її Збройні Сили залишилися сам на сам з могутнім ворогом, який прагнув до повного знищення України як суверенної держави.

Тому 2014 р. керівництво України та Збройних Сил було змушене використовувати всі наявні резерви для організації опору агресії. Перша допомога прийшла від добровольчих батальйонів, волонтерів, патріотів України. Крім того, було вирішене відмобілізувати батальйони територіальної оборони (обТрО), які мали створюватися у разі воєнної загрози Україні у кожній області (зоні територіальної оборони). Ці батальйони не призначалися для ведення регулярних бойових дій з частинами російської армії, тому вони мали на озброєнні лише легку стрілецьку зброю і невелику кількість мінометів. Однак безвихідна ситуація, яка склалася на фронті, змусила військово керівництво України розгорнути їх і кинути у бій проти частин російської регулярної армії і загонів сепаратистів, добре озброєних Росією, поповнених і очолених професійними російськими офіцерами.

В цей час у складі Сухопутних військ були сформовані **1-й окремий батальйон Територіальної оборони (обТрО) «Волинь»** у Волинській області, **2-й обТрО «Горинь»** у Рівненській, **3-й обТрО «Воля»** у Львівській, **4-й обТрО «Закарпаття»** у Закарпатській, **5-й обТрО «Прикарпаття»** в Івано-Франківській, **6-й обТрО «Збруч»** у Тернопільській, **7-й обТрО** у Хмельницькій, **8-й обТрО «Поділля»** у Чернівецькій, **9-й обТрО «Вінниця»** у Вінницькій, **10-й обТрО «Полісся»** у Житомирській, **11-й обТрО**

«Київська Русь» у Київській, **12-й обТрО «Київ»** у місті Києві, **13-й обТрО «Чернігів-1»** у Чернігівській області, **14-й обТрО «Черкаси»** у Черкаській, **15-й обТрО «Суми»** у Сумській, **16-й обТрО «Лтава»** у Полтавській, **17-й обТрО «Кіровоград»** у Кіровоградській, **18-й обТрО «Одеса»** в Одеській, **19-й обТрО** у Миколаївській, **20-й обТрО «Дніпропетровськ»** у Дніпропетровській, **21-й об ТрО «Сармат»** у Херсонській, **22-й обТрО «Харків»** у Харківській та **23-й обТрО «Хортиця»** у Запорізькій області. Батальйони ТрО у Донецькій та Луганській областях не розгорталися через захоплення значної частини території цих областей російськими спецслужбами та сепаратистами з числа місцевих жителів. Але українські патріоти з Луганської області створили власний добровольчий батальйон «Айдар», який був включений до складу Сухопутних військ як **24-й окремий штурмовий батальйон «Айдар»**. Також додатково у Київській області створили **25-й обТрО**, який теж отримав назву **«Київська Русь»**.

Згодом з ініціативи добровольців, керівництва областей та військового керівництва були сформовані додаткові батальйони ТрО: **34-й обТрО «Кіровоград-2»**, **37-й обТрО «Запоріжжя»**, **39-й обТрО**, **40-й обТрО «Кривбас»** (обидва – у Дніпропетровській області), **41-й обТрО «Чернігів-2»**, **42-й обТрО «Рух опору»** (у Кіровоградській області), **43-й обТрО «Патріот»** (у Дніпропетровській області) та **44-й обТрО** (у Харківській області).

Ці слабо озброєні, але добре вмотивовані підрозділи на фронті стали використовувати для підтримки регулярних бригад Сухопутних військ. Так вони могли бути застосовані більш ефективно і зазнавати менших втрат у боях з добре озброєним ворогом.

З консолідацією політичної влади в Україні, вибором Президентом України Петра Порошенка і призначенням нового керівництва Міністерства оборони України (генерала Степана Полторака) стало можливими провести реформу Сухопутних військ, пристосувавши її структуру до завдань, які повстали перед Україною та її Збройними Силами у цій війні. Сухопутні війська у цей непростий час очолювали протягом 2014 – 2016 рр. генерал-полковник Анатолій Пушняков, далі тимчасово виконувачем обов'язків командувача став генерал-лейтенант Руслан Хомчак, упродовж 2016 – 2019 рр. цю посаду займав генерал-полковник Сергій Попко, а з 2019 р. Сухопутні війська Збройних Сил України очолює генерал-полковник Олександр Сирський.

Генерал-полковник Анатолій Савватійович Пушняков

Народився 3 березня 1954 р. у смт Кодима Одеської області. Закінчив Харківське гвардійське вище танкове училище у 1975 році, Військову академію бронетанкових військ у 1987 р. та Національну академію оборони України у 2000 р. Проходив службу на посадах командира танкового взводу, танкової роти, начальника штабу танкового батальйону, брав участь у бойових діях в Афганістані. Далі обіймав посади командира танкового батальйону, начальника штабу танкового полку, командира танкового полку, начальника штабу та командира 93-ї механізованої дивізії. Після закінчення Національної академії оборони України – начальник штабу – перший заступник командувача армійського корпусу, з 2002 року – командувач армійського корпусу, з 2005 р. – командир українського контингенту в Іраку. Далі після служби у Генеральному штабі Збройних Сил України, з 2007 р. – заступник командувача Сухопутними військами з бойової підготовки – начальник управління бойової підготовки, з 2009 р. – перший заступник командувача Сухопутними військами, а протягом 2014 – 2016 рр. – командувач Сухопутними військами Збройних Сил України.

**Емблема Сухопутних військ
Збройних Сил України**

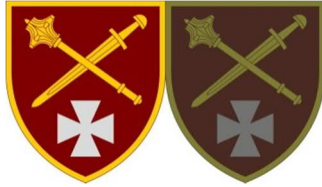

**Емблема Командування
Сухопутних військ ЗС України**

Насамперед змінили організаційна структура Сухопутних військ. Замість двох оперативних командувань («Північ» та «Південь») утворили чотири:

- **Оперативне командування «Захід»** (управління у м. Рівному) перейняло більшість військ та адміністративної території від

колишнього ОК «Північ» (Волинська, Рівненська, Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська, Хмельницька та Чернівецька області);

Емблема ОК «Захід»

- **Оперативне командування «Південь»** (II формування; управління у м. Одеса), зоною відповідальності якого визначили Вінницьку, Кіровоградську, Одеську, Миколаївську та Херсонську області;

Емблема ОК «Південь»

- **Оперативне командування «Схід»** було утворене на базі колишнього ОК «Південь» (управління у Дніпропетровську, нині м. Дніпро). Зона його відповідальності включає Дніпропетровську, Запорізьку, Харківську, а також Донецьку та Луганську області (дві останні в повному обсязі увійдуть до складу ОК «Схід» після звільнення захоплених російськими військами і сепаратистами територій);

Емблема ОК «Схід»

- **Оперативне командування «Північ»** на базі розформованого управління 8-го армійського корпусу (управління у м. Чернігів). Нове оперативне командування розповсюдило відповідальність

на Житомирську, Київську, Черкаську, Чернігівську, Сумську та Полтавську області і на місто Київ.

Емблема ОК «Північ»

Для безпосереднього ведення бойових дій проти російських військ і сепаратистів у межах Антитерористичної операції (АТО) утворили окреме **командування сил АТО**, яке згодом було перетворене на **командування сил операції Об'єднаних сил** (ООС) на Сході України.

Емблема командування ООС

Кількість з'єднань і військових частин Сухопутних військ не відповідала завданням у російсько-українській війні, тому ухвалили рішення про формування нових бригад.

У складі **оперативного командування «Схід»** сформували:

- **53-тю ОМБр** у містах Северодонецьку та Лисичанську у Луганській області, звільнених від окупантів. Указом Президента України № 168/2020 від 6 травня 2020 р. бригаді присвоїли ім'я князя **Володимира Мономаха**;

Емблема 53-ї ОМБр

- **54-ту ОМБр** у м. Бахмуті (раніше Артемівську) у Донецькій області після звільнення його від військ агресора і сепаратистів. Указом Президента України № 168/2020 від 6 травня 2020 р. бригаді присвоїли ім'я **гетьмана Івана Мазепи**.

Емблема 54-ї ОМБр

Також до складу військ Оперативного командування «Схід» увійшли:

- **17-та ОТБр** у Кривому Розі, якій Указом Президента України № 618/2019 від 22 серпня 2019 р. було присвоєне ім'я **Костянтина Пестушка**, героя перших Визвольних змагань України за свою незалежність у 1917 – 1921 роках;

Емблема 17-ї ОТБр

- **92-га ОМБр** у селі Башкирівка біля Чугуєва у Харківській області, якій Указом Президента України № 618/2019 від 22 серпня 2019 р. бригаді присвоєне ім'я **кошового отамана Івана Сірка**;

Емблема 92-ї ОМБр

- **93-тя ОМБр** у селищі Черкаське Дніпропетровської області. Указом Президента України № 232/2018 від 24 серпня 2018 р. бригаді присвоєне почесне найменування «Холодний Яр» на честь героїв повстанського руху в Україні проти влади більшовиків;

Емблема 93-ї ОМБр

- **55-та ОАБр** у Запоріжжі, якій Указом Президента України № 232/2018 від 24 серпня 2019 р. присвоєне почесне найменування «Запорізька Січ»;

Емблема 55-ї ОАБр

- частини і підрозділи забезпечення, серед яких **1039-й окремий зенітний ракетний полк, 74-й окремий розвідувальний батальйон, 121-й окремий полк зв'язку, 91-й окремий полк оперативного забезпечення** (Указом Президента України № 410/2021 від 23 серпня 2021 р. полку присвоєне почесне найменування «Охтирський»), **502-й окремий батальйон РЕБ, 532-й окремий ремонтно-відновлювальний полк, 133-й окремий батальйон охорони і обслуговування** та ін.

Війська оперативного командування «Захід» спочатку склалися зі старих кадрових бригад Сухопутних військ. До них відносяться:

- **24-та ОМБр** у м. Яворові Львівської області, якій Указом Президента України № 234/2017 від 23 серпня 2017 р. було присвоєне ім'я **короля Данила**;

Емблема 24-ї ОМБр

- **128-ма окрема гірсько-піхотна бригада** (згодом перейменована на гірсько-штурмову бригаду, ОГШБр) у Закарпатті (міста Мукачево, Ужгород та Виноградове). Указом Президента України № 232/2018 від 24 серпня 2018 р. за бригадою було залишене раніше надане почесне найменування «**Закарпатська**»;

Емблема 128-ї ОГШБр

- **14-та ОБр** у Володимирі-Волинському Волинської області, утворена на базі розформованої **51-ї ОБр**. Указом Президента України № 753/2019 від 15 жовтня 2019 р. бригаді було присвоєне ім'я князя **Романа Великого**.

Емблема 14-ї ОБр

Додатково у складі ОК «Захід» сформували:

- **10-ту ОГШБр** у Коломиї, Делятині та Чернівцях;

Емблема 10-ї ОГШБр

- **44-ту ОБр** у Тернополі (на базі Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного). Указом Президента України № 548/2020 від 5 грудня 2020 р. бригаді було присвоєне ім'я гетьмана **Данила Апостола**;

Перша емблема 44-ї ОАБр

Нова емблема 44-ї ОАБр

Також до складу військ ОК «Захід» увійшли частини і підрозділи забезпечення: **39-й окремий зенітний ракетний полк, 130-й окремий розвідувальний батальйон, 55-й окремий полк зв'язку, 703-й окремий полк оперативного забезпечення, 146-й окремий ремонтно-відновлювальний полк, 201-ша окрема рота РЕБ** та інші.

Війська оперативного командування «Південь» спочатку включали лише одну стару кадрову бригаду Сухопутних військ. Нею була **28-ма ОМБр** у селищі Чорноморське біля Одеси, якій Указом Президента України № 618/2019 від 22 серпня 2019 р. було присвоєне почесне найменування «**імені Лицарів Зимового походу**» на честь героїв Перших Визвольних змагань за державність України у 1917–1921 роках.

Емблема 28-ї ОМБр

Додатково у складі ОК «Південь» були утворені три нові бригади. Але для формування нових механізованих бригад вже не вистачало важкої техніки, насамперед бойових машин піхоти та бронетранспортерів. Тому вирішили формувати окремі мото-піхотні бригади (ОМПБр), особовий склад яких мав пересуватися на автомобілях. Таким чином, сформували:

- **56-ту ОМПБр** у Маріуполі, який українські бійці відстояли від захоплення російськими агресорами і сепаратистами. Указом Президента України № 232/2018 від 24 серпня 2018 р. бригаді присвоїли почесне найменування «**Маріупольська**»;

Емблема 56-ї ОМПБр

- **57-му ОМПБр** у Кропивницькому (раніше – Кіровограді). Указом Президента України № 192/2019 від 6 травня 2019 р. бригаді було присвоєне ім'я знаменитого козацького ватажка **отамана Костя Гордієнка**;

Емблема 57-ї ОМПБр

- **59-ту ОМПБр** у м. Гайсин Вінницької області. Указом Президента України № 168/2020 від 6 травня 2020 р. бригаді присвоїли ім'я **Якова Гандзюка**, українського генерала, який боронив незалежність України і загинув від рук більшовиків у 1918 році;

Емблема 59-ї ОМПБр

- **40-ву ОАБр** у Первомайську Миколаївського області. Указом Президента України № 343/2020 від 23 серпня 2020 р. бригаді було присвоєне ім'я **Великого князя Вітовта**.

Емблема 40-ї ОАБр

Також до складу військ ОК «Південь» увійшла низка частин і підрозділів забезпечення: **38-й окремий зенітний ракетний полк** (Указом Президента України № 411/2021 від 23 серпня 2021 р. полку присвоєне ім'я **генерал-хорунжого Юрія Тютюнника**), **131-й окремий розвідувальний батальйон**, **7-й окремий полк**

зв'язку, **16-й окремий полк оперативного забезпечення, 31-й окремий ремонтно-відновлювальний полк** та інші.

До складу новоутвореного оперативного командування «Північ» увійшли «успадковані» війська колишнього 8-го армійського корпусу, а саме:

- **1-ша ОТБр** у селищі Гончарівське Чернігівської області, якій Указом Президента України № 234/2017 від 23 серпня 2017 р. було присвоєне почесне найменування «**Сіверська**»;

Емблема 1-ї ОТБр

- **30-та ОМБр** у Новограді-Волинському, якій Указом Президента України № 232/2018 від 24 серпня 2018 р. присвоєне ім'я переможця над московитами у битві під Оршею **князя Костянтина Острозького**;

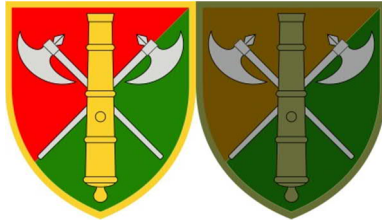
Емблема 30-ї ОМБр

- **72-га ОМБр** у Білій Церкві. Указом Президента України № 234/2017 від 23 серпня 2017 р. бригаді присвоєне почесне найменування «**імені Чорних Запорозжців**» на честь героїв козацького кінного полку Чорних запорожців у роки Визвольних змагань 1917 – 1921 років;

Емблема 72-ї ОМБр

- **26-та ОАБр** у Бердичеві, якій Указом Президента України № 192/2019 від 6 травня 2019 р. присвоєне ім'я видатного артилериста часів боротьби за незалежність України у 1917 – 1921 роках **генерал-хорунжого Романа Дашкевича**;

Емблема 26-ї ОАБр

- частини і підрозділи забезпечення, серед яких **1129-й окремий зенітний ракетний полк, 54-й окремий розвідувальний батальйон** (Указом Президента України № 419/2021 від 23 серпня 2021 р. батальйону присвоєне ім'я **Михайла Тиші**), **5-й окремий полк зв'язку, 12-й окремий полк оперативного забезпечення, 20-й окремий батальйон РЕБ, 50-й окремий ремонтно-відновлювальний полк, 134-й окремий батальйон охорони і обслуговування** та інші.

Додатково у складі ОК «Північ» сформували **58-му ОМПБр** у Конотопі. Указом Президента України № 192/2019 від 6 травня 2019 р. бригаді було присвоєне ім'я **гетьмана Івана Виговського**.

Емблема 58-ї ОМПБр

При створенні нових бригад колишні окремі батальйони територіальної оборони були переформовані в окремі мотопіхотні батальйони, а далі включені до складу бригад. Досвід бойових дій на Сході показав, що й артилерійські бригади повинні були мати мотопіхотні підрозділи для захисту артилерії від дій диверсійно-розвідувальних груп та окремих мобільних загонів ворога, які проривалися у тил наших військ. Тому до артилерійських бригад також включили по одному мотопіхотному батальйону. В ході

бойових дій були створені додаткові підрозділи цього роду військ: **45-й окремий мотопіхотний батальйон**, який перетворили з 5-го батальйону охорони Повітряних Сил у Чугуєві, та **46-й окремий батальйон спеціального призначення «Донбас-Україна»**, який був утворений з частини добровольчого батальйону «Донбас» (друга частина батальйону увійшла до складу Національної гвардії України).

Таким чином, в ОК «Захід» 8-й окремий мотопіхотний батальйон (омпб) включили до складу 10-ї ОГШБр, де його перетворили на **8-й окремий гірсько-штурмовий батальйон**; 3-й омпб включили до 24-ї ОМБр; 4-й омпб став частиною 128-ї ОГШБр; 6-й омпб передали до складу 44-ї ОАБр.

В ОК «Схід» 40-й омпб став частиною 17-ї окремої танкової бригади; **24-й окремий штурмовий батальйон** та 43-й омпб увійшли до складу 53-ї ОМБр (Указом Президента України № 343/2020 від 23 серпня 2020 року 24-у окремому штурмовому батальйону офіційно присвоїли почесне найменування «Айдар»); 25-й омпб та **46-й окремий штурмовий батальйон** (Указом Президента України № 882/2019 від 5 грудня 2019 року 46-му окремому штурмовому батальйону було присвоєне почесне найменування «Донбас») включили до 54-ї ОМБр; 22-й омпб включили до 92-ї ОМБр, а 14-й омпб став частиною 55-ї ОАБр.

В ОК «Північ» 41-й омпб включили до складу 1-ї ОТБр, 2-й омпб – до 30-ї ОМБр, 13-й, 15-й та 16-й омпб стали частинами 58-ї ОМПБр, а 12-й омпб увійшов до складу 72-ї ОМБр. Нарешті, в ОК «Південь» 18-й омпб передали спочатку до 28-ї ОМБр, але згодом його виключили з Сухопутних військ і передали до Військово-Морських Сил, де він став **18-им окремим батальйоном морської піхоти** у новоутвореній 35-й окремій бригаді морської піхоти. Дев'ять батальйонів склали кістяк нових окремих мотопіхотних бригад: 21-й, 23-й та 37-й омпб – 56-ї, 17-й, 34-й та 42-й омпб – 57-ї, а 9-й, 10-й та 11-й омпб – 59-ї. Останній, 19-й омпб, став частиною 40-ї ОАБр.

У безпосередньому підпорядкуванні командувача Сухопутних військ залишилась низка з'єднань і військові частин, зокрема **Окремий президентський полк** у Києві, якому Указом Президента України № 419/2017 від 15 грудня 2017 р. присвоїли ім'я гетьмана Богдана Хмельницького, а також частини ракетних військ і артилерії:

- **19-та ракетна бригада** у Хмельницькому, разом з переданим до її складу **7-м омпб**. Указом Президента України № 883/2019 від 5 грудня 2019 р. бригаді присвоїли почесне найменування «Свята Варвара»;

Емблема 19-ї РБРр

- новосформована **43-тя ОАБр** у Переяславі (селище Дівички), до якої передали **45-й омпб.** Указом Президента України № 432/2020 від 14 жовтня 2020 р. бригаді присвоїли ім'я гетьмана Тараса Трясила. Також там був створений **209-й окремий проти-танковий дивізіон**, озброєний ракетними протитанковими комплексами «Джавелін»;

- **15-й окремий реактивний артилерійський полк** у Дрогобичі;
- **27-ма окрема реактивна артилерійська бригада** в Сумах, якій Указом Президента України № 546/2020 від 5 грудня 2020 р. присвоїли ім'я отамана Петра Калнишевського;

Емблема 27-ї РеАБр

- **107-й окремий реактивний артилерійський полк** у Кременчуці.

Були реорганізовані частини **армійської авіації**, які передали у безпосереднє підпорядкування командуванню Сухопутних військ через створене управління армійської авіації. Ці частини тепер включають:

- **8-й командний пункт** у Чернігові;
- **11-та ОБрАА** у с. Чорнобаївка біля Херсона. Указом Президента України № 753/2019 від 15 жовтня 2019 р. бригаді присвоїли почесне найменування «Херсон»;

Емблема 11-ї ОБрАА

- **12-та ОБрАА** у смт Новий Калинів Львівської області. Указом Президента України № 545/2020 від 5 грудня 2020 р. бригаді присвоїли ім'я генерал-хорунжого Віктора Павленка;

Емблема 12-ї ОБрАА

- **16-та ОБрАА** у Бродях. Указом Президента України № 234/2017 від 23 серпня 2017 р. бригаді присвоїли почесне найменування «Броди»;

Емблема 16-ї ОБрАА

- новосформована **18-та ОБрАА** в Полтаві. Указом Президента України № 547/2020 від 5 грудня 2020 р. бригаді присвоїли ім'я видатного українського авіаційного конструктора Ігоря Сікорського;

Емблема 18-ї ОБрАА

- **57-ма авіаційна база (регламенту, ремонту, зберігання та утилізації)** у Бродях.

Серед навчальних закладів і частин Сухопутних військ основними є:

- **Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного** у Львові;

- **Військова академія в Одесі;**

Емблема Військової академії в Одесі

- новоутворений **Військовий інститут танкових військ** у Харкові;

Емблема Військового інституту танкових військ

- **169-й навчальний центр Сухопутних військ**, відомий під назвою «Десна». Указом Президента України № 549/2020 від 5 грудня 2020 р. навчальному центру присвоїли ім'я князя Ярослава Мудрого.

До 2021 р. у складі Сухопутних військ також знаходилися й **органи та частини Територіальної оборони України**, які включали бригади та батальйони територіальної оборони (по одній бригаді у кожній області України).

Для збереження і удосконалення навичок резервістів у Сухопутних військах був створений **Корпус Резерву**, який налічує декілька окремих танкових, мотопіхотних та артилерійських бригад. Є у його складі й єдина в Сухопутних військах 61-ша окрема піхотна егерська бригада у Чернігові, призначена для дій у лісистій та болотистій місцевості на кордоні з агресивною Росією.

5.2. Особливості бойового застосування механізованих і танкових військ

Механізовані і танкові частини та підрозділи в перші місяці Антитерористичної операції на Сході України взяли на себе основний тягар ведення бойових дій. Саме вони склали основу угруповання сил АТО на території Донецької та Луганської областей. Тоді, для виконання завдань з штатних з'єднань, частин

і підрозділів створювали тимчасові формування (тактичні групи, загони тощо), які характеризувалися мобільністю, автономністю дій, гнучкістю та здатністю застосовувати різні форми та способи дій в залежності від завдань, що вирішувалися. Механізовані і танкові підрозділи ЗСУ були основою цих тактичних груп (ТГр).

Під час АТО цими ТГр виконувалися завдання зі здійснення пересування на великі відстані, прикриття ділянок державного кордону. В подальшому тактичні групи застосовувалися для ведення ударно-пошукових дій, ізоляції та зачищення від незаконних збройних формувань (НЗФ) населених пунктів, рейдові дії, встановлення контролю на лінії розмежування відповідно до Мінських домовленостей. Внаслідок активних дій влітку 2014 р. периметр району збройної боротьби зменшився втричі, було звільнено понад 100 населених пунктів.

Механізовані частини та підрозділи з початком агресії Російської Федерації проти нашої держави стали основною потужною силою у бойових діях. Саме піхотинці у взаємодії з іншими родами військ брали активну участь в усіх найбільш важливих боях зі звільнення нашої окупованої території від ворога. Вони воювали під Іловайськом, Донецьким та Луганським аеропортами, Савур-Могилою, Ізвариним, Дебальцевим, Мар'їнкою, Авдіївкою та в інших гарячих точках цієї війни. На сьогодні механізовані війська складають майже 90% усього угруповання операції Об'єднаних сил.

Найбільш характерними способами застосування механізованих частин та підрозділів в АТО/ООС були наступальні, оборонні, ізоляційні, рейдові, охоронні, пошукові, штурмові та інші дії.

На початковому етапі механізовані підрозділи виконували завдання з пересування у визначені райони, здійснення стабілізаційних дій (прикриття ділянки державного кордону, ізоляція визначених районів).

Після початку активної фази АТО переважно застосовувалися наступальні дії. Для прикладу, станом на 6 липня 2014 р. українськими військовими з початку Антитерористичної операції було звільнено від сепаратистів 17 населених пунктів. Загалом під контролем урядових сил знаходилось 23 з 36 районів Донецької та Луганської областей. Наступ вівся з широким застосуванням охоплення, обходів і проведенням атак у фланг і в тил противника з використанням особливостей місцевості для швидкого виходу на фланги та в тил противнику.

З прийняттям рішення про перекриття кордону з Російською Федерацією, де відбувалось постачання важкої військової техніки, артилерійських установок, боєприпасів і так званих добровольців з Росії, наступальні дії велися з півдня Амвросіївки, повз Савур-Могилу і на півночі – з боку Станиці Луганської. Незважаючи на опір, українські війська майже виконали поставлене завдання, і перекрили кордон, залишивши неконтрольованою ділянку в 80 км.

У вищезазначених бойових діях, які згодом отримали назву «Операція з відновлення державного кордону», або «Битва у секторі «Д» (12 червня – 7 серпня 2014 р.), на різних етапах та напрямках брали участь 24-та, 28-ма, 30-та, 51-ша, 72-га окремі механізовані бригади СВ ЗСУ.

Підрозділ однієї з механізованих бригад у секторі «Д»

Одночасно рішучий наступ на широкому фронті сили АТО здійснили у ході операції з розсічення бойовиків так званих «донецької та луганської народних республік». Станом на кінець липня 2014 р. сили АТО взяли під контроль Дебальцеве на Донеччині, найбільший залізничний вузол в Україні, Савур-Могилу, з якої терористи постійно обстрілювали позиції українських силовиків, Шахтарськ та Торез на Донеччині та Лутугине в Луганській області. Таким чином, кільце довкола Донецька та Горлівки замикалось. У цих та інших бойових діях героїчно проявили себе підрозділи механізованих військ, які пліч-о-пліч з представниками інших родів військ та воєнізованих формувань закріплювались на околицях населених пунктів і просувались вглиб та вели бої на вулицях міст та сіл задля звільнення української землі від проросійських сепаратистів.

З ухваленням рішення про розмежування сторін виникла так звана «сіра зона», а з нею й такий різновид наступального бою,

який у засобах масової інформації отримав назву «повзучий наступ». Такий наступ проводився невеликими силами, він обмежений певною територією і має на меті встановлення контролю над місцевістю, яку не захопив противник, або покликаний змусити противника відійти із займаних опорних пунктів (вузлів оборони). Як приклад, можна навести просування підрозділів ЗСУ в районі Авдіївки в Донецькій області взимку 2016 р. Саме тоді українські військові вперше закріпилися в промзоні на східній околиці населеного пункту. Раніше ця територія була «сірою територією», що дозволяло бойовикам безперешкодно наблизитися до міста і відкривати вогонь по позиціях військових. На початку 2017 р., після чергового загострення, українським військовим вдалося зайняти нові позиції і впритул наблизитися до Ясинуватської розв'язки. Це унеможливило використання дороги Горлівка-Донецьк – важливої транспортної артерії, по якій раніше бойовики могли перевозити особовий склад, військову техніку та вантажі.

З 2017 по 2019 рр. ЗСУ понад десять разів повідомляли про те, що повернули контроль над невеликими населеними пунктами в «сірій зоні». За даними штабу ООС, тільки за рік проведення операції українські військові зайняли 24 квадратних кілометрів території на передовій. Під час «повзучого наступу» просування ЗСУ відбувалося і поза населеними пунктами. Таким способом найбільше територій військовим вдалося відвоювати на приазовському напрямку. Тут під повний контроль взяли Широкине і змістили лінію фронту далі на схід від Водяного, Пищевика і Павлополя.

Для захоплення об'єктів, будівель, укріплених вогневих точок в ході АТО широко використовувалися **штурмові дії**, особливістю яких були: ведення дій проти противника, що знаходився в добре підготовлених до тривалої оборони опорних пунктах і об'єктах, які розташовувалися в населених пунктах та промислових зонах; широке застосування противником саморобних мінно-вибухових пристроїв. Яскравим прикладом штурмових дій були атаки підрозділами ЗСУ на важливу в стратегічному відношенні висоту Савур-Могила. Значення цього кургану було надзвичайно великим. З нього контролювався і прострілювався весь коридор південніше російського кордону. Він прикривав з півдня лінію оборони самопроголошених республік, яка проходила через міста східніше Донецька. За Савур-Могилою знаходиться місто Сніжне, західніше від нього – висота дозволяла контролювати дорогу, що

веде на Торез. Українські підрозділи здійснили чотири штурми висоти Савур-Могила, в яких у різні періоди брали участь підрозділи зі складу 30-ї, 72-ї 51-ї омбр. В результаті українські війська на Савур-Могили здобули перемогу (9 серпня), а потім з честю вийшли з-під шквального вогню ворога (25 серпня).

Вдалим прикладом ведення штурмових дій була операція з блокування та звільнення від бойовиків населеного пункту Миколаївка в червні-липні 2014 р. Збройними Силами України тоді було знешкоджено близько 200 проросійських бойовиків, знищено їх опорні пункти і склади боєприпасів у цьому населеному пункті, взято під контроль саме місто й автодорогу Е40 М03 в східній околиці Слов'янська. В операції брали участь штурмові загони зі складу механізованих, високомобільних десантних військ та підрозділів Національної гвардії України, за підтримки артилерії та авіації. Результати її проведення створили сприятливі умови для подальших дій щодо блокування Слов'янська, Краматорська і Сіверська та просування наших підрозділів в глибину кризового району. Втрати, які були завдані противнику, повністю його деморалізували, що в свою чергу призвело до здачі ним цих населених пунктів.

В ході бойових дій активно використовувались нові прийоми та способи ведення бойових дій. Так у штурмі блокпоста на західній околиці м. Ямпіль (червень 2014 р.), у якому серед інших підрозділів брали участь й бійці 24-ї ОМБр, застосовувалась тактика «карусель», яка й в подальшому практикувалась під час штурму опорних пунктів, блокпостів, укріплених оборонних позицій.

З метою знищення важливих об'єктів противника, дезорганізації його систем управління, технічного забезпечення і тилу; скоювання резервів; блокування важливих шляхів висування і відходу; відволікання сил і засобів противника від виконання головних завдань, а також здійснення психологічного впливу на його особовий склад планувались та проводилися рейдові дії. Одним з найбільш відомих прикладів рейду є дії, які отримали назву «Рейд 95-ї бригади», або «Рейд Забродського». Разом з підрозділами 95-ї ОАемБр, на різних етапах рейду взаємодіяли підрозділи 25-ї ОПДБр, 30-ї ОМБр і 51-ї ОМБр. В ході рейду було пройдено близько 470 км (у напрямку Лисичанськ, Савур-Могила, Красний Луч), з яких 170 км тилами ворога. У ході його ведення нашими військовослужбовцями було знищено близько 400 бойовиків та понад 70 одиниць озброєння і військової

техніки. Проте найважливішим досягненням стало розблокування та створення коридору для виходу з оточення підрозділів на кордоні. Завдяки вмілим діям десантників і піхотинців з оточення вийшло 3 тисячі осіб та понад 250 одиниць техніки.

Колонна одного з підрозділів 95-ї ОАемБр

Особливістю оборонних дій початкового етапу російсько-української війни була відсутність суцільної лінії зіткнення, а в подальшому (при ухваленні лінії розмежування) ведення оборони на широкому фронті. Яскравими прикладами ведення оборонних дій є оборона Маріуполя у 2014 р. (наприклад, перший механізований батальйон 72-ї ОМБр під командуванням І. Войтенка утримував Маріупольський аеропорт) та оборона нашими підрозділами Донецького аеропорту з травня 2014 по січень 2015 рр. (поряд із іншими підрозділами там воювали, наприклад, 72-га ОМБр, 28-ма ОМБр).

Досвід ведення оборони показав, що ефективнішим способом ведення оборони залишається маневрена оборона. Це підтверджує досвід ведення бою за населений пункт Піски. 24 липня 2014 р. бійці 93-ї окремої механізованої бригади, спільно з силами батальйонів «Дніпро-1», ДУК «Правий сектор», «Донбас» та «Шахтарськ», звільнили від бойовиків Піски, взявши під контроль трасу Дніпропетровськ-Донецьк. Таким чином, створено головний шлях постачання для українських бійців, які обороняли Донецький аеропорт. Там бригада обороняла смугу шириною 30 км і глибиною 45 км та утримувала рубіж поблизу північно-західної околиці міста Донецьк. Також у липні 2014 р. підрозділи 93-ї ОМБр були залучені до оборони танконебезпечного напрямку в районі м. Дебальцеве.

Показовим прикладом способів застосування військ під час ведення оборонних бойових дій був оборонний бій 2-ї батальйонної тактичної групи (БТГр) 28-ї ОМБр в районі населеного пункту Мар'їнка влітку 2015 р. Це містечко на околицях Донецька постійно перебувало під прицілом російських окупантів. 3 червня по позиціях сил АТО було проведено інтенсивний артилерійський обстріл та вогневий наліт із використанням реактивних систем «Град». Прорвати нашу оборону противник намагався на вузькій ділянці, куди спрямував значні сили піхоти і бронетехніки. Підтримку атаки здійснювали танкові підрозділи. Щоб уникнути нищівного вогню, українські захисники були змушені залишити деякі позиції. Для відбиття ворожого наступу сили АТО задіяли артилерійські підрозділи. З використанням резервів проведена контратака. Наступ противника було зупинено, положення українських військ відновлено, рештки бойовиків втекли в напрямку Донецька.

Із завершенням Дебальцевської операції (27 січня – 18 лютого 2015 р.) на Донбасі розпочалося хитке перемир'я. Результати зимової кампанії 2014 – 2015 рр. значно вплинули на подальший розвиток воєнно-політичної та воєнно-стратегічної обстановки в зоні проведення Антитерористичної операції. У зв'язку з переходом бойових дій у позиційну оборону з обох сторін постала нагальна потреба у створенні надійної лінії оборони території держави. І вже станом на 2015 р. у зоні АТО силовики побудували фортифікаційні споруди (три смуги оборони) загальною протяжністю близько 600 км. Перша лінія контролюється ЗСУ, друга та третя охороняються частинами Нацгвардії.

Танкові підрозділи в АТО. У 2014 р. Україна мала дві повноцінні танкові бригади – 1-шу та 17-ту ОТБр. На озброєнні у першої з них були модернізовані танки Т-64БМ «Булат» з новим динамічним захистом, а в другій – старі моделі танків Т-64БВ (а також Т-64Б/Б1).

На початку АТО 1-ша ОТБр (разом з 27-м РеАП) прикривали небезпечний напрямок для ймовірної атаки росіян – Сумську область. Згодом до них приєднався і батальйон 24-ї ОМБр. Танки 17-ї ОТБр були тими, хто разом з 25-ю ОПДБр першими зустрівся з противником та агресивно налаштованим населенням у другій половині квітня 2014 р. Танки 17-ї бригади відіграли важливу роль в боях навколо Слов'янська, де, крім наступальних операцій, брали участь в супроводженні колон ЗСУ. Після звільнення міста бригада до другої декади липня поповнювалася

та відновлювалась. На початку травня цього ж року бійців з інженерно-саперної та розвідувальних рот 1-ї ОТБр перекинули літаком Іл-76 до Луганського аеропорту. 13 липня 2014 р. командування ЗСУ в Луганській області вирішило пробити коридор до оточеного Луганського аеропорту. Була сформована велика колона, до якої увійшли й танки 1-ї ОТБр, що рухалися в авангарді.

Танковий підрозділ в зоні АТО. Літо 2014 р.

Першим бойовим застосуванням танків стали бої 3 червня біля Семенівки та Красного Лиману, де танкісти 17-ї ОТБр разом з бійцями 79-ї ОАемБр, 25-ї ОПДБр, 95-ї ОАемБр та частинами Національної гвардії України (НГУ) розгорнули наступальні дії, щоб звільнити населені пункти та створити плацдарм.

13 серпня 1-ша ОТБр разом з іншими бригадами пішли на штурм Новосвітлівки та Хрящуватого, а в Донецькій області разом з 25-ю ОПДБр та НГУ 17-та бригада звільняла Вуглегірськ, Жданівку та Комунар, де перебувала до середини вересня. Паралельно розвивався наступ на Іловайськ, в якому активно брала участь 17-та ОТБр разом з бійцями механізованого батальйону.

З початком бойових дій на базі 17-ї ОТБр був створений новий танковий батальйон, а з його складу – БТГр, яку спочатку відправили в район Маріуполя, де її поділили на дві групи і одну з них терміново скерували під Донецьк. Там вона оперативно брала участь в наступальних діях. Танкова рота 1-ї ОТБр впродовж осені-зими 2014 – 2015 рр. долучилася до боїв за Донецький аеропорт, а наприкінці січня виступала в ролі резерву, який був введений в дію 22 січня 2015 р. під час бою за опорний пункт «Зеніт».

У боях в зимовій кампанії на Дебальцевському виступі 17-та ОТБр відіграла одну з ключових ролей на першому етапі і саме її танки першими вступали в бій з атакуючими підрозділами противника. Коли росіяни змогли перекрити стратегічну трасу Артемівськ-Дебальцеве, українське командування спробувало всіма силами встановити контроль над трасою і в масштабному бою 12 лютого застосували 3 танки Т-64БМ 1-ї ОТБр.

Активно використовувались танки і під час рейдових дій. Прикладом може бути рейд «вовків» 1-ї окремої танкової бригади з Гончарівського через Спартак до Путилівського мосту (епізод боїв в районі Донецького аеропорту в січні 2015 року з проривом на околиці Донецька і підривом мосту). Яскравим прикладом є відчайдушний рейд 1 лютого 2015 р. на ділянці під Попасною танка «Єгер» під командою молодшого сержанта О. Осташевського. Під час рейду танк пройшов близько 20 кілометрів тилами противника, дійшовши до Стаханова. Дорогою він нищив живу силу і техніку противника. Танки також додавалися аеромобільним підрозділам (вже згаданий вище рейд 95-ї бригади) та підтримували дії в якості штурмового вогневого засобу для руйнування укріплених споруд та пророблення проходів у загородженнях, підготовлених з інженерного погляду. Під час звільнення Сіверська (10 липня 2014 р.) підрозділами 116-го батальйону ТрО у взаємодії з механізованими підрозділами БТГр 24-ї ОМБр були застосовані танки, які забезпечили безперешкодний вхід цих підрозділів у місто. В ході боїв танкам відводилась основна у руйнуванні укріплених позицій бойовиків та знищенні їх озброєння та військової техніки.

На початковому етапі АТО у зв'язку з відсутністю сил та засобів танки використовували для посилення дій механізованих підрозділів та батальйонів ТрО на блокпостах на лінії бойового зіткнення. Додані на окремі блокпости танки часто повністю змінювали обстановку (бій на опорному пункті «Сергій» (важкі втрати «групи Вагнера»), утримання висоти на виступі біля Слов'яносербська (загибель «комбата ЛНР»), або контратака силами двох машин 17-ї танкової бригади під взводним опорним пунктом «Саша» (знищення взводу бойовиків)). Широкого значення набуло використання танків для проведення засадних дій (наприклад, у боях під Дебальцевим, на Світлодарській дузі). Також високоефективним виявилось застосування танків як кочівного вогневого засобу (наприклад, в ході боїв під Маріуполем у 2014 р., Дебальцевим та за Донецький аеропорт).

Танк Т-64БВ на блокпосту

Особливістю початку російсько-української війни (а саме 2014 – 2015 рр.) було те, що танкові підрозділи застосовувались чисельністю не більше танкового взводу, пари машин чи одиночних засобів. Після ухвалення рішення про відведення визначених озброєнь від лінії розмежування, танкові підрозділи застосовуються у складі взводів, рот та батальйонів як загальновійськові резерви, бронегрупи.

5.3. Бойове застосування ракетних військ і артилерії

Угруповання ракетних військ і артилерії (РВіА) в Анти-терористичній операції, на відміну від класичного підходу (створити одразу в остаточному вигляді), створювалося поступово у міру набуття цими підрозділами готовності до виконання завдань за призначенням та їх виведення в район АТО/ООС.

У 2014 – на початку 2015 рр. обидві сторони застосовували реактивну та ствольну артилерії як основний засіб ураження (адже піхота не скрізь могла дістати противника вогнем). У цей час застосування частин і підрозділів в районі проведення АТО (утому числі РВіА) базувалося передусім на Мінських домовленостях, укладених 19 вересня 2014 р.

Структурно вогневе ураження противника ракетними військами і артилерією в зоні проведення АТО було «класичним», а саме розподілялось на: загальне вогневе ураження ворога, яке проводиться в усій смузі (зоні) в інтересах операції в цілому та безпосереднє вогневе ураження противника в зонах відповідальності секторів, тактичних груп (бригад) та інших підрозділів в інтересах виконання окремих тактичних завдань.

САУ 2С19 «Мста» 26-ї ОАБр на вогневій позиції

На початку АТО артилерія здебільшого вела бойові дії відповідно до керівних документів щодо застосування РВіА. Згодом прийшло усвідомлення, що це не завжди ефективно, і почали вносити певні корективи. Наприклад, батарея після кожного вогневого нальоту одразу змінювала позиції. Це робилось для того, щоб оперативно вийти з-під ударів, які може завдати противник. Якщо 2014 р. артилеристи могли стояти на одній вогневій позиції кілька годин, то згодом в їхньому розпорядженні були чотири-п'ять хвилин, після яких противник здійснював удар у відповідь. Також артилеристи почали розгортати батарею з ходу, без підготовки. Ще одне нововведення періоду АТО – «кочівна» гармата, яка мала головне завдання – відволікти на себе головний удар артилерії противника й дати змогу основним силам батареї розгорнутися й завдати потужного удару по визначеній цілі. Впроваджувався один з способів вогневого ураження противника – «вогневий мішок». Характерною ознакою зазначеного способу вогневого ураження противника є створення суцільної вогневої зони по зупиненому (блокованому, втягнутому противнику у вигідному напрямку місцевості на певну глибину нашої оборони), із залученням необхідної (максимальної) кількості підрозділів артилерії оперативно-тактичного угруповання військ (сил) з метою нанесення йому раптового та одночасного вогневого ураження по визначених рубежах відкриття вогню.

Тягач МТ-ЛБ з протитанковою гарматою МТ-12

Відповідно до Мінських угод від лютого 2015 р. з другої половини лютого – початку березня цього ж року Збройні Сили, інші військові формування та правоохоронні органи України здійснили планове відведення артилерійських систем калібру більше 100 мм на визначені відстані. У цей період основні зусилля українського командування були зосереджені на: удосконаленні системи управління створеними угрупованнями військ; фортифікаційному обладнанні оборонних рубежів і позицій вздовж лінії розмежування; здійсненні планової ротації підрозділів та відновленні їх боєздатності; ремонті озброєння та військової техніки.

Зауважимо, що бойовий досвід 2014 р., значне підвищення ефективності управління, планування і координації підрозділів, а також поступове відведення артилерії від лінії зіткнення восени 2015 р. дозволили суттєво зменшити втрати в артилерії.

Застосування артилерії в Антитерористичній операції спонукало до трансформації бойового порядку підрозділів ракетних військ і артилерії. Так, для дивізіонів (батареї) визначаються не вогневі позиції, а райони вогневих позицій. Право визначення їх місць, прийняття рішення, з якої позиції виконувати завдання, надається командирі батареї. Такий підхід дає більшу самостійність артилерійським командирам при прийнятті рішень та забезпечує підвищення живучості.

Для виконання окремих завдань призначаються (або вказуються безпосередньо перед виконанням завдання) райони тимчасових вогневих позицій, які займаються вогневими підрозділами перед стрільбою та залишаються одразу після її завершення.

Управління підрозділами здійснюється, як правило, з командних пунктів, розташованих в глибині (в районі стартових позицій), а для ведення розвідки та коригування вогню розгортаються спостережні пункти та використовуються окремі спостерігачі-розвідники та офіцери-коректувальники артилерійського вогню.

Особливістю застосування окремих підрозділів, перш за все великої потужності, є їх кочування уздовж лінії зіткнення та виконання визначених завдань з тимчасових позицій, розташованих на значній відстані одна від одної, що забезпечує раптовість нанесення вогневих нальотів, вводить противника в оману відносно кількості та місця розташування артилерійських підрозділів.

Недостатня кількість артилерії, а також прагнення до відведення районів вогневих позицій від лінії бойового зіткнення для зменшення вогневого впливу противника змушує вести вогонь на максимальних зарядах та використовувати активно-реактивні снаряди. Це призводить до зменшення ефективності вогню через збільшення технічного розсіювання та впливу похибок підготовки стрільби, та перевитрати окремих номенклатур боєприпасів, а також швидкої витрати ресурсу стволів та пришвидшення виходу з ладу зразків озброєння.

Не менш вагомою особливістю, що суттєво впливає на застосування РВіА, є наявність значної кількості обмежень дозволеного вогню через ведення бойових дій у густонаселених районах та необхідності уникнення втрат серед мирного населення, руйнування цивільних будівель, важливих об'єктів інфраструктури тощо.

Для запобігання небажаних наслідків вогневого ураження, під час розподілу вогневих засобів для ведення вогню по цілях, які знаходяться поблизу жилих кварталів, враховується розсіювання снарядів при стрільбі з систем, з яких планується вогневе ураження даних цілей. Так, при знаходженні цивільних об'єктів в межах чотирьох значень серединних відхилень від цілі, її ураження даною системою не проводиться, або, по можливості, для ураження залучається інша артилерійська система, параметри розсіювання снарядів якої забезпечують можливість уникнути руйнування цивільних об'єктів.

Сьогодні упевнено можна говорити, що ракетні війська і артилерія виходять на новий етап розвитку. Він передбачає збільшення вогневого потенціалу, кращу підготовку фахівців, відкриття низки дослідно-конструкторської розробки нових зразків техніки та озброєння і модернізації наявних. Суттєвий прорив маємо і в організації виробництва боєприпасів.

Війська протиповітряної оборони Сухопутних військ.

Після розпаду СРСР Україна успадкувала досить серйозну систему ППО – 132 зенітно-ракетних дивізіони (зауважимо, що стільки ж було на озброєнні Російської Федерації станом на 2015 р.). При цьому згідно з радянськими статутами, були позиції зенітно-ракетних комплексів військ ППО країни (переважно стаціонарні), які прикривали в основному стратегічно важливі промислові та адміністративні центри (наприклад, міста Київ, Дніпро, Харків, Миколаїв, Одесу та Кримський півострів) та ППО родів військ, основною задачею яких було прикриття військових формувань в районах розташування, на марші та під час ведення бою.

З початком російської агресії проти нашої держави для виконання бойових завдань в АТО були створені військові формування ППО СВ, яким визначені такі завдання: ведення повітряної розвідки, збирання й узагальнення даних про повітряну обстановку; забезпечення розвідувальною та бойовою інформацією про дії авіації агресора для ПУ ППО механізованих (танкових) ВФ, КП зенітних частин і підрозділів, військ та об'єктів, які прикриваються; несення бойового чергування силами і засобами ППО СВ для відбиття можливих раптових ударів засобів повітряного нападу по ВФ та об'єктах у районах їх розташування; безпосереднє прикриття у взаємодії з підрозділами зенітних ракетних військ (ЗРВ), радіотехнічних військ (РТВ), радіоелектронної боротьби (РЕБ) і винищувальної авіації Повітряних Сил важливих державних об'єктів, базових таборів, маршрутів висунання ВФ і найімовірніших напрямків завдання раптових ударів від можливих терористичних атак з повітря; прикриття державного кордону України та лінії розмежування в повітряному просторі на загрозливих напрямках на гранично малих, малих і середніх висотах.

Для виконання бойових завдань були застосовані різноманітні способи дій: використання автоматизованої підсистеми збирання, обробки, відображення й аналізу інформації про повітряну обстановку «Віраж-планшет» для отримання інформації про дії авіації та БПЛА зенітними маневреними вогневими групами, підрозділами, що діяли із засідок або кочуючи; застосування підрозділів ППО СВ як маневрених вогневих груп; демонстраційні дії зенітних підрозділів для забезпечення виходу БПЛА на засідки вогневих груп.

Наразі війська протиповітряної оборони Сухопутних мають на озброєнні комплекси ЗРК «Оса-АКМ», «Стріла-10», ЗСУ-23-4 «Шилка», ЗРГК 2С6 «Тунгуска», а також численні 23-мм спарені зенітні установки ЗУ-23-2 та ПЗРК «Ігла».

Сьогодні війська протиповітряної оборони є важливим стримуючим фактором від застосування противником засобів повітряного нападу. Особовий склад військ боронить повітряний простір України, знищуючи авіаційну техніку на малих висотах та безпілотні літальні апарати противника, а також поряд з іншими військовослужбовцями зі зброєю в руках захищає нашу землю від російсько-терористичних військ.

5.4. Особливості застосування армійської авіації

3 липня 1994 р. армійська авіація (АА) увійшла до складу Сухопутних військ України як їх рід і за відносно короткий час свого існування перетворилася з допоміжного в один із основних і перспективних засобів збройної боротьби.

Вона використовувалась одразу від початку АТО на Сході України (щоправда, спочатку без застосування зброї). Особливості ведення бойових дій авіації Сухопутних військ у ході проведення Антитерористичної операції визначались наступними обставинами:

- бойові дії велися на своїй території, що надавало НЗФ можливість маскуватися під місцевих мешканців та обмежувало застосування різних авіаційних засобів ураження в умовах безпеки цивільного населення;

- бойові дії авіації Сухопутних військ велися у вкрай несприятливих метеорологічних умовах при високих температурах повітря влітку, що не дозволяло використовувати тактико-технічні можливості вертольотів у повному обсязі;

- бойові дії авіації Сухопутних військ велися на місцевості з наявністю значної кількості великих населених пунктів, ліній електропередач і вугільних териконів, що дозволяло виконувати польоти на висотах 5 – 10 м, здійснювати бойове маневрування у повітрі для завдання авіаційних ударів, використовувати тактичні прийоми для подолання ППО противника, визначати своє місцеположення;

- екіпажі вертольотів Мі-8 виконували спеціальні бойові польоти з великою бойовою напругою, що вказувало на необхідність наявності у складі авіації Сухопутних військ вертольотів інших класів – важких Мі-26 та легких Мі-2;

- бойові дії авіації Сухопутних військ велися з втратами льотного складу та авіаційної техніки, що вимагає оснащення вертольотів сучасними засобами захисту від ПЗРК та наявності у складі авіації Сухопутних військ вертольотів радіоелектронної боротьба (Мі-8ППА, Мі-8СМВ) та оснащення авіаційних навідників новітніми засобами зв'язку.

В Антитерористичній операції для авіаційної підтримки наземних військ було створено авіаційне угруповання авіації Сухопутних військ з базуванням на оперативних аеродромах Дніпропетровськ, Мелітополь, Чугуїв. В подальшому додатково використовувався аеродром Краматорськ, як основний майданчик базування авіації Сухопутних військ. Крім того, в кожному секторі проведення Антитерористичної операції було розгорнуто по два майданчики підскоку із засобами аеродромно-технічного забезпечення.

Для централізованого управління зазначеним угрупованням в районі базування штабу АТО був створений відділ армійської авіації штабу Антитерористичної операції.

Характерна особливість управління авіацією Сухопутних військ в ході проведення Антитерористичної операції АТО полягала в тому то, що екіпажі вертольотів діяли на гранично малих висотах переважно при польотах над своєю територією. На цих же районах і напрямках виконували польоти екіпажі вертольотів та літаків авіації Повітряних Сил, Національної гвардії, Прикордонної служби, що створювало складну повітряну обстановку для управління авіацією.

Система управління авіацією Сухопутних військ була складовою частиною системи управління авіацією та ППО. Пункти управління авіації Сухопутних військ були розгорнуті в районі базового табору штабу АТО – КП АА, в штабах секторів – сумісний командний пункт ППО і авіації, в окремих механізованих (танкових) бригадах – група бойового управління авіації, яка була призначена від ОBrAA, в механізованих батальйонах – передовий авіаційний навідник.

Під час бойових дій авіації Сухопутних військ виникло проблемне питання управління підрозділами авіації Сухопутних військ, яке було пов'язане з відсутністю радіозв'язку авіаційного навідника з екіпажами вертольотів на гранично малих висотах польоту. Для вирішення цього питання ефективно застосовувалися повітряні пункти управління та літаки ретранслятори.

Авіації Сухопутних військ у ході проведення АТО були визначені такі завдання:

- завдання ударів по опорних пунктах, вогневих позиціях, базах підготовки та місцях скупчення живої сили й техніки бойовиків;

- авіаційна підтримка угруповань військ (сил);
- ізоляція району АТО та недопущення (блокування) руху постачання резервів НЗФ;
- ведення повітряної розвідки;
- повітряні перевезення військ, озброєння, бойової техніки й інших матеріальних засобів;
- евакуація поранених і хворих;
- десантування повітряних десантів, ОВТ і майна;
- виконання заходів пошуково-рятувального забезпечення;
- виконання заходів територіальної оборони (демонстраційних дій); інші спеціальні завдання відповідно до повноважень командування АТО.

Прикладами успішних дій АА СВ ЗС України є: висадка десанту для деблокування Донецького аеропорту (24 – 26 травня 2014 р.); забезпечення ізоляції та зачищення Красного Лиману (6-7 червня 2014 р.); забезпечення прикриття державного кордону військовими частинами (підрозділами) та звуження внутрішнього кола блокування поблизу населених пунктів Амвросіївка, Старобешеве, Докучаєвськ (12-13 червня 2014 р.); забезпечення прикриття державного кордону військовими частинами (підрозділами) на загрозованих ділянках поблизу населених пунктів Червонопартизанськ та Ізварине (16 – 21 червня 2014 р.); забезпечення зачищення населених пунктів Ямпіль, Закітне від НЗФ і ДРС противника (18-19 червня 2014 р.); забезпечення зачищення міста Щастя та району Весела Гора, а також розширення контрольованої зони навколо аеропорту «Луганськ» (20-21 червня 2014 р.); забезпечення ізоляції військовими частинами (підрозділами) м. Миколаївка (1 – 4 липня 2014 р.).

**Помітне місце серед завдань армійської авіації
посідає евакуація поранених**

Загалом до середини жовтня 2014 р. АА виконала понад 8000 бойових вильотів із загальним нальотом близько 8000 годин. Зниження інтенсивності бойової роботи простежується тільки з вересня – після підписання Мінських угод.

За досвідом бойових дій армійської авіації у ході Анти-терористичної операції були визначені найбільш раціональні способи дій авіації Сухопутних військ, а саме:

- при ураженні наземних цілей основними способами бойових дій авіації Сухопутних військ були авіаційні удари пар (ланок) із застосуванням всього комплексу авіаційного озброєння вертольотів під управлінням авіаційних навідників по заздалегідь заданих об'єктах противника у визначений час із положення чергування на землі;

- при виконанні десантно-транспортних завдань, медичної евакуації поранених основними способами дій авіації Сухопутних військ були послідовні польоти за викликом вдень та вночі одиночними екіпажами з положення чергування на землі з посадкою на самостійно обраний з повітря майданчик або заздалегідь підготовлений посадковий майданчик.

Досвід дій авіації Сухопутних військ в АТО/ООС показав, що ефективність бойового застосування військових частин авіації Сухопутних військ значною мірою залежить від протидії силам і засобам ППО противника в смузі прольоту (районі дій) підрозділів авіації Сухопутних військ. Завдання ураження засобів ППО НЗФ в смузі прольоту (районі дій) підрозділів авіації Сухопутних військ є досить складним.

З аналізу досвіду ведення бойових дій авіацією Сухопутних військ у початковій період Анти-терористичної операції були зроблені висновки щодо недоцільності застосування бойових вертольотів для авіаційного супроводження підрозділів наземних військ при маневруванні та невеликої кількості транспортно-бойових вертольотів Мі-8 у зв'язку з ефективним застосуванням НЗФ сучасних ПЗРК та стрілецької зброї на висотах польоту вертольотів 5 – 10 м.

Найважливішою умовою забезпечення взаємної безпеки військ і авіації було створення єдиного порядку взаємного розпізнавання, що встановлювався для військ і авіації, а саме основні і запасні сигнали (коди) розпізнавання, час і порядок змін сигналів (кодів) або їх заміни на випадок розголошення.

Розпізнавали авіацію за сигналами «Я свій літак», який подавався з борту вертольотів у встановленому порядку. Цей сигнал позначався піротехнічними, світлотехнічними сигнальними засобами

та еволюціями вертольотів. Візуальний сигнал «Я свій літак» подавався на призначених рубежах при підході до лінії бойового зіткнення або до зони ураження зенітними засобами та засобами ППО своїх військ.

Авіація розпізнавала свої війська за сигналами «Тут лінія фронту» і «Ми свої війська», які змінювалися за часом та способом подачі відповідного сигналу. Сигнал «Тут лінія фронту» подавався для позначення переднього краю з метою виключення ураження наземних військ своєю авіацією. Сигнал «Ми свої війська» подавався для розпізнавання на марші, у районах зосередження і при діях на окремих напрямках у відриві від головних сил.

Для позначення своїх військ у військових частинах і підрозділах Сухопутних військ призначалися екіпажі (розрахунки) танків, бронетранспортерів, які оснащені апаратурою системи розпізнавання і сигнальними засобами.

Радіотехнічні засоби військ ППО розпізнавали вертольоти авіації Сухопутних військ за допомогою системи розпізнавання «Свій-чужий».

Останні роки активно проводяться навчання з удосконалення майстерності особового складу підрозділів армійської авіації. Так, в середині листопада 2017 р. на військовому летовищі поблизу міста Броди відбувались всеармійські збори на конкурс кращої вертолітної ланки серед бригад армійської авіації Сухопутних військ Збройних Сил України. Протягом двох тижнів військові авіатори брали участь у різноманітних змаганнях, за підсумками яких визначили кращу вертолітну ланку. В травні 2018 р. у рамках проведення ООС вперше проведено навчання передових авіаційних навідників з наведення екіпажів Мі-24 на наземні цілі. В травні 2019 р. на Рівненському військовому полігоні вперше за роки незалежності були проведені льотно-тактичні навчання в складі вертолітної ескадрильї (16 вертольотів), які виконували завдання вночі.

5.5. Застосування спеціальних військ в АТО/ООС

Спеціальні війська призначені для забезпечення бойової діяльності Сухопутних військ Збройних Сил України. Вони мають у своєму складі розвідувальні, інженерні, топографічні частини та підрозділи, військові частини зв'язку, радіаційного, хімічного та бактеріологічного захисту та радіоелектронної боротьби.

Як свідчить досвід організації і ведення бойових дій у ході проведення операції Об'єднання сил на Сході України, успішне виконання завдань оборонного та наступального бою неможливо без залучення **інженерних підрозділів**. У ході інтенсивних бойових дій на них покладалась завдання з: утримання об'єктів, підготовлених до руйнування; обладнання переправ через водні перешкоди за допомогою комплектів механізованих мостів ТММ-3 та ланок понтонно-мостового парку для забезпечення мобільності своїх військ (сил); забезпечення протимінного захисту техніки під час руху в колонах; розмінування місцевості (об'єктів), виявлення, знешкодження та знищення саморобних вибухових пристроїв; утримання рухомих загонів загородження та їх підготовка до застосування за призначенням; забезпечення засобами інженерного озброєння (ЗІО) підрозділів, які виконують завдання за призначенням; ремонт та обслуговування ОіВТ в оперативних тактичних угрупованнях (ОТУ), підготовка та утримання шляхів руху, маневру, розгортання, підвозу, евакуації та перегрупування військ (сил); пророблення і утримання проходів в інженерних загородженнях та руйнуваннях; улаштування переходів через перешкоди; обладнання та утримання переправ через водні перешкоди; електропостачання бойових дій військ; добування і очищення води, обладнання і утримання пунктів водопостачання.

Під час оголошення режиму перемир'я: нарощування системи інженерних загороджень в районах розміщення підрозділів ЗС України та між опорними пунктами на лінії зіткнення; утримання об'єктів, підготовлених до руйнування; удосконалення фортифікаційного обладнання (дообладнання) позицій розміщення підрозділів ЗС України, проведення заходів з маскуванню; організація фортобладнання опорних пунктів силами обласних державних адміністрацій на смугах операційних районів; забезпечення протимінного захисту техніки під час руху в колонах; утримання рухомих загонів загородження та їх підготовка до застосування за призначенням; забезпечення ЗІО підрозділів, які виконують завдання за призначенням; ремонт та обслуговування ОіВТ в ОТУ.

Упродовж перших місяців проведення Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей незаконними збройними формуваннями було знищено значну кількість залізничних, автомобільних і пішохідних мостів та ділянки залізничної колії, що суттєво впливало на мобільність українських військ. Для усунення цих пошкоджень силами інженерних підрозділів

ЗСУ влаштувалися мостові переходи та понтонні переправи. Наприклад, Сіверський Донець на окремих ділянках має ширину до 150 метрів, створюючи проблеми у просуванні підрозділів. У таких випадках понтонники в стислі терміни обладнували й утримували переправи. Інший відомий приклад: переправа через річку Міус (серпень 2014 р.) в ході найбільшого в історії рейду Забродського (19 липня – 10 серпня 2014 р.).

Поряд із забезпеченням мобільності власних військ, важливим завданням були заходи щодо контрмобільності противника. Вони включали влаштування інженерних загороджень на ймовірних шляхах руху противника: мінно-вибухові, невибухові, тетраедри, протитанкові рови, рогатки, «їжаки». На початку бойових дій особливістю зі створення інженерних загороджень було створення вогневих засідок (мішків) на основі раптових, локальних мінно-вибухових загороджень. Були створені відповідні рухомі групи загороджень, у тому числі на морському узбережжі.

Здійснювалось руйнування інфраструктури з метою обмеження дій противника. Наприклад, руйнування злітної смуги Донецького аеропорту у 2014 р. До виконання цього завдання в умовах неможливості застосування авіаційних засобів ураження, ненавченості артилерійських розрахунків та відсутності спеціальних боєприпасів і відповідних таблиць щодо застосування артилерійських засобів залучили інженерно-саперні підрозділи. Одночасно проводилось дистанційне мінування Путилівського мосту та підходів до шахти «Путилівська» (на в'їзді в Донецьк), що значно ускладнило підвезення боєприпасів та підхід військової техніки ворога. Після прийняття рішення про виведення військ з Дебальцевського плацдарму у 2015 р. інженерні підрозділи були залучені до знищення залізничної інфраструктури. Вони замінували та підірвали залізничні колії, технічні приміщення та об'єкти, які забезпечували функціонування залізничного вузла.

На сьогодні силами інженерних військ або за їх активної участі у зоні АТО/ООС побудовано три лінії оборони, які складаються зі взводних та ротних опорних пунктів. Менш ніж за два роки військові інженери разом з обласними державними адміністраціями побудували в районі АТО на трьох лініях оборони понад 270 захисних споруд. Обладнуються рубежі оборони й на інших напрямках, які виходять за межі Луганської та Донецької областей. Наголосимо, що жодна країна світу не має досвіду подібного будівництва в післявоєнний період. Україна ж

зуміла звести чимало оборонних об'єктів, дбаючи про свою безпеку, менш як за пів року. І все це – в умовах складної фінансово-економічної ситуації в країні та ведення бойових дій на своїй території.

З метою виконання завдань з підвищення живучості та безпеки військ і об'єктів здійснювалось інженерне обладнання опорних пунктів та оборонних рубежів, відривання окопів, перекритих щілин та бліндажів для особового складу і техніки. Зокрема тільки на першій смузі оборони станом на осінь 2016 р. для забезпечення укриття особового складу встановлено 345 контейнерів та майже 330 модульних металевих захисних споруд.

Інженерні підрозділи організовували та здійснювали: розчищення під'їзних доріг, майданчиків для розташування особового складу та техніки, секторів спостереження навколо табору, облаштування найбільш небезпечних напрямків мінно-вибухових та невибухових загороджень, сигнальних мін, обвалування (обладнання) периметра табору, надають допомогу у створенні захисних масок від спостереження та прямого вогню противника, проводять видобуток та очищення води.

Слід відмітити й актуальність інженерних заходів маскування. Якщо на початковому етапі війни приховування своїх сил здійснювалось з підручних засобів та маскувальних сіток ручного виготовлення, то згодом це питання почалося вирішуватися за рахунок промислових виробів (маскувальних комплектів, хибних об'єктів та споруд, макетів техніки).

Окремим питанням під час аналізу досвіду застосування інженерних підрозділів Сухопутних військ Збройних Сил України відмічається стан протимінної боротьби у зоні проведення АТО/ООС. Про масштаб «мінної війни» можливо судити за наступною статистикою. Тільки за 2018 р. з загальної кількості загиблих військовослужбовців (133 чол.) 20% (27 чол.) загинули від мінних пристроїв.

За попередньою оцінкою, площа районів, що містять забрудненні мінами та вибухонебезпечними залишками війни ділянки, станом на 2020 р. становила майже 7 тис. км² на підконтрольній території та орієнтовно 14 тис. км² на окупованих територіях Донецької, Луганської областей та АР Крим.

При цьому основні зусилля саперів були спрямовані на розмінування систем життєзабезпечення на території Донецької й Луганської областей, зокрема ліній електропередач, газо- і водопроводів, теплоцентралей, а також сільськогосподарських земель, автодоріг та залізничних колій.

Окрім цього, інженерні частини беруть активну участь у відновленні зруйнованої інфраструктури на підконтрольній Україні території. Адже терористи залишають після себе суцільні руїни.

Антитерористична операція та операція Об'єднаних сил у східних областях України ще раз визначили роль, місце та значущість інженерного забезпечення як одного з основних видів бойового забезпечення у діяльності військ, що сприяє максимальному використанню можливостей озброєння та бойової техніки військ, підвищує живучість створених угруповань, їх маневреність і у цілому позитивно впливає на ефективність ведення бойових дій. Отже, на сьогодні покладені завдання інженерні підрозділи ЗСУ здатні виконувати якісно та ефективно, постійно триває їх розвиток та вдосконалення.

Топографічні частини. Топогеодезичне та навігаційне забезпечення Збройних Сил України є одним з видів оперативного (бойового) забезпечення військ (сил). Топогеодезична та навігаційна інформація є гарантом оперативності та точності виконання підрозділами СВ завдань у ході проведення АТО/ООС.

Висока динаміка та інтенсивність бойових дій, необхідність мобільного реагування на зміни обстановки висунули нові вимоги до топогеодезичного та навігаційного забезпечення, а саме: використання геоінформаційних технологій та засобів для вирішення завдань аналізу місцевості, обстановки та прийняття рішень; підвищення ролі оперативного виготовлення в польових умовах необхідних видів документів про місцевість; забезпечення військ (сил) великомасштабними топографічними картами.

В рамках проведення АТО на Сході України основними завданнями та способами дій підрозділів топогеодезичного та навігаційного забезпечення були: забезпечення топографічними картами; виготовлення фотодокументів про місцевість та спеціальних карт; забезпечення військ астрономо-геодезичними даними; оновлення цифрових карт на Луганську та Донецьку області; ведення топографічної розвідки.

В умовах швидкоплинності зміни обстановки при підготовці та веденні бойових дій в зоні проведення Антитерористичної операції топографічні частини забезпечували оперативне отримання різномірної інформації про місцевість штабами і військами всіх рівнів, з метою детального вивчення місцевості, прийняття обґрунтованих управлінських рішень, вирішення розрахункових задач. Відповідно в зоні проведення АТО/ООС, коли підрозділи

Сухопутних військ виконували завдання у різних секторах, діяли групи для виконання завдань обробки, створення та плотерного розмноження карт з рухомими складами топокарт. На них також покладались завдання із забезпечення топогеодезичною і навігаційною інформацією.

Топогеодезичними частинами створювалися спеціальні карти і фотодокументи про місцевість за матеріалами аерокосмічного знімання, основними з яких були: фотосхеми масштабу на населені пункти, окремі ділянки місцевості, райони блокпостів, ділянок інженерного обладнання; карти змін місцевості.

З метою ретельної підготовки маршрутів висування колон, вивчення ділянок обладнання переправ тощо, з урахуванням особливостей місцевості, створювалася 3D-модель місцевості, здійснювалася підготовка фізико-географічних описів відповідних маршрутів, ділянок місцевості.

Організація зв'язку й автоматизації управління військами. На початок АТО ситуація із забезпечення військ надійним, стійким та захищеним зв'язком була вкрай важкою. Це було спричинено: відсутністю єдиного інформаційно-телекомунікаційного простору та дієвої інтегрованої системи захисту інформації і кібернетичної безпеки, функціонування в частинах та підрозділах застарілих засобів зв'язку, розбалансованість телекомунікаційної мережі загального користування країни та системи зв'язку й автоматизації управління військами. Досвід початку проведення Анти-терористичної операції показав неспроможність застарілих аналогових засобів забезпечити стійке, безперервне та приховане управління військами. Проблемним питанням виявилось й обмеження можливостей вітчизняної промисловості в цьому секторі виробництва. Це змушувало військових керівників застосовувати стільниковий зв'язок у процесі бойової діяльності військ.

Щоб привести систему зв'язку й АУВ в АТО/ООС в належний стан, були здійснені такі заходи:

- в усі підрозділи та військові частини в районі бойових дій, аж до взводних опорних пунктів та деяких блокпостів, запроваджено засоби супутникового зв'язку. Через відсутність національного супутникового зв'язку, станцій супутникового зв'язку та портативних терміналів супутникового зв'язку військового призначення було прийнято рішення на використання станцій супутникового зв'язку комерційного призначення. В результаті була розгорнута повноцінна підсистема супутникового зв'язку,

яка була доведена до окремих батальйонних та ротних тактичних груп (РТГр), ротних та окремих взводних опорних пунктів;

- у військових частинах і підрозділах угруповання військ АТО/ООС створено мережі транкінгового зв'язку з можливістю (у разі потреби) доведення зв'язку до кожного солдата. Система транкінгового зв'язку організована по каналах зв'язку, утворених радіо- та супутниковими засобами з використанням наземних та, за необхідності, повітряних ретрансляторів. В системі транкінгового зв'язку передбачено можливість безпосереднього управління визначеними військовими частинами та підрозділами шляхом включення відповідних абонентів у глобальний канал транкінгового зв'язку або входження старшого начальника в мережі транкінгового зв'язку угруповань військ (секторів). Для забезпечення взаємодії між військовими частинами та підрозділами у кожному підрозділі до ротної тактичної групи включно передбачено автомобільні радіостанції транкінгового зв'язку, налаштовані для роботи через повітряний ретранслятор;

- у бойових машинах піхоти, танках, командно-штабних машинах, машинах бойового управління радіостанцій замінено застарілий парк на радіостанції короткохвильового й ультракороткохвильового діапазонів, які працюють на цифрових технологіях;

- централізовано виготовлено та направлено у війська комплексні апаратні зв'язку інформаційно-телекомунікаційних вузлів пунктів управління, оснащені супутниковим обладнанням, сучасними засобами радіо- й радіорелейного зв'язку, апаратурою комутації та захисту інформації;

- сформовано єдину телекомунікаційну мережу спеціального призначення із застосуванням сучасної апаратури захисту інформації та кібербезпеки, впроваджено систему електронного документообігу;

- заміна апаратури засекреченого зв'язку виробництва колишнього СРСР на сучасну апаратуру IP-шифрування вітчизняного виробництва;

- розгортання з використанням супутникових каналів зв'язку на польових пунктах управління, окремих ротних опорних пунктах АРМ АСУ «Дніпро». У переважній більшості АСУ «Дніпро» використовується для обміну відкритими документальними повідомленнями з використанням електронної пошти. Для обміну інформацією великих об'ємів (розміром у десятки та сотні мегабайтів) розгорнуто ftp-сервер.

Своєчасне впровадження цих організаційно-технічних заходів у війська дало змогу у стислі терміни привести систему зв'язку й АУВ у належний стан, забезпечити якісне управління угрупованнями військ в АТО. Власне з кінця 2015 – початку 2016 рр. розпочалось поступове впровадження сучасних засобів зв'язку та цифрових технологій (здебільшого цивільного виробництва). А вже станом на 2017 р. у ЗСУ активно використовуються сучасні цифрові засоби зв'язку іноземного виробництва: транкінгового обладнання «Motorola», супутникових терміналів «Тоoway», радіозасобів військового призначення фірм «Harris» (Harris Falcon II та Falcon III, які зарекомендували себе як надійні та стабільні засоби зв'язку, сумісні між собою) та «Aselsan» (Aselsan Elektronik Sanayi, які перекривають HF/VHF/UHF діапазони частот, виготовлені відповідно до вимог сухопутних, морських і військово-повітряних сил). Це дозволило опанувати цифрові технології та об'єднати в короткі терміни достатньо велику кількість вузлів різного рангу в єдину мережу. Упродовж 2017–2018 рр. у ЗС України було проведено низку заходів щодо переоснащення польової (мобільної) компоненти автоматизованої системи управління, зв'язку, розвідки та спостереження, що відповідає стандартам НАТО.

У районі проведення бойових дій на Сході України **підрозділи РХБ захисту** виконують завдання з початку проведення Антитерористичної операції. І це за умови, що станом на початок 2014 р. ще тривало їх реформування, деяке озброєння та засоби РХБ захисту були морально і фізично застарілими. Найвні проблеми розв'язувались уже в ході збройного протистояння: були введені підрозділи РХБ захисту до всіх бригад, посилені вогнеметними підрозділами, збільшено чисельність особового складу полку РХБ захисту та сформовані нові частини РХБ захисту, відновлено постачання відсутнього озброєння й засобів РХБ захисту.

Загалом підрозділи РХБ захисту ведуть РХБ розвідку та РХ спостереження, збирають та обробляють інформацію про РХБ обстановку та проводять лабораторні аналізи води. Такі заходи здійснюються, як правило, в базових таборах та на маршрутах висування наших військ. Для цього розгорнуто спостережні пости та залучено спеціальну техніку.

До основних завдань, які виконуються військами РХБ захисту в АТО/ООС, належать:

- виявлення та оцінювання РХБ обстановки. Під час виконання цього завдання ведеться РХБ розвідка на маршрутах висування (переміщення) та у призначених районах; РХ спостереження у базових таборах та на деяких блокпостах; здійснюється збір,

обробка та аналіз інформації про РХБ обстановку, проводяться лабораторні аналізи. На даний час в зоні ООС розгорнуто пости РХ спостереження та залучено машини РХБ розвідки;

- підтримання живучості підрозділів в умовах РХБ зараження досягається вчасним та вмілим застосуванням засобів індивідуального та колективного захисту, а також своєчасним оповіщенням про РХБ обстановку. Оповіщення організовано в єдиній системі виявлення та інформування про надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру, можливе застосування ЗМУ;

- ліквідація РХБ зараження. Ситуація із загрозами, на які повинні реагувати війська РХБ захисту, на Донбасі вкрай нестабільна. Адже там багато підприємств важкої промисловості, хіткомбінатів тощо; відмічалось застосування противником бойових токсичних хімічних речовин, реактивних піхотних вогнеметів; можливі загрози інфекційних заражень (у тому числі штучно створених) тощо. Зокрема, в зоні проведення АТО/ООС знаходиться 66 небезпечних об'єктів хімічної промисловості, з них 7 об'єктів – особливо небезпечних.

З метою мінімізації впливу на особовий склад наслідків РХБ зараження, що може утворитися внаслідок зруйнування промислових та інших потенційно небезпечних об'єктів або застосування бойових токсичних хімічних речовин у найбільш небезпечних районах, сплановані та відрегогносцировані пункти спеціальної обробки. Для цього сформований загін ліквідації наслідків із складу полку РХБ захисту. Як приклад можна навести Донецьку область, де існує загроза забруднення відходами фенольного заводу, сховище якого розташоване в Новгородському в безпосередній близькості до лінії розмежування. Воно затиснуте між позиціями сторін лише за 400 метрів одна від одної.

З початком епідемії коронавірусу (COVID-19) на підрозділи РХБ захисту були покладені не специфічні завдання. Зокрема, з метою недопущення розповсюдження коронавірусу здійснюється періодична дезінфекція важливих доріг та ділянок місцевості з використанням АРС-14 із відповідними дезінфікуючими розчинами та рецептурами. На частині блокпостів обладнані пости для проведення дезінфекції, а у базових таборах пункти для проведення дезінфекції.

Зокрема всього в Донецькій і Луганській областях було розгорнуто понад 50 пунктів спеціальної обробки автотранспорту. Військовослужбовці підрозділів радіаційного, хімічного та

біологічного захисту ЗСУ несуть чергування на ключових блок-постах, у місцях в'їзду-виїзду на адміністративних межах областей і найбільш жвавого трафіку. Бійці РХБЗ проводять дезінфекцію як військового, так і цивільного транспорту з допомогою спеціальних хлоромістких розчинів. Аналогічні заходи проводяться у місцях дислокації підрозділів Об'єднаних сил.

Маскування дій військ та об'єктів із застосуванням аерозолів. Підрозділи військ РХБ захисту виконують завдання щодо аерозольного маскування вогневих позицій артилерійських підрозділів; дійсних та хибних взводних опорних пунктів; районів наведення переправ через водні перешкоди; злітно-посадкових смуг на аеродромах; позицій військ від безпілотних літальних апаратів; районів виконання робіт з облаштування опорних пунктів; окремих елементів пунктів управління.

У зоні проведення АТО/ООС виконують завдання з постановки маскуючих, екрануючих та хибних аерозольних завіс групи аерозольного маскування на спеціальних машинах ТДА-2М(К). Для прикладу, один із димових підрозділів здійснював аерозольне прикриття понтонерів, які наводили переправу через Сіверський Донець. Також наші бійці упродовж січня-лютого 2015 р. часто здійснювали аерозольне маскування вогневих позицій ракетних військ та артилерії. Такі дії дозволили виконати завдання зі знищення противника та уникнути втрат.

Підрозділи РХБ захисту залучаються до тренувань, що відбуваються в межах території, де проводиться ООС. Наприклад, у липні 2019 р. на одному із полігонів Донеччини відбувались тренування з органами військового управління та підрозділами бойових бригад. Тоді з метою замаскування переміщення техніки через водну перешкоду від умовного противника, завдання із постановки аерозольного маскування виконав спеціалізований підрозділ РХБ захисту.

Посилення вогневого ураження противника досягалось застосуванням вогнеметів. Для вогневої підтримки механізованих та аеромобільних підрозділів в зоні проведення АТО залучені вогнеметні підрозділи аеромобільних, механізованих бригад та мотопіхотних батальйонів. Їх застосування в аеропортах Луганська та Донецька, а також під час ведення оборони Дебальцевого показало високу ефективність ураження противника на відстані до 600 метрів, а максимальний ефект досягався при потраплянні пострілу вогнемета всередину споруди (будинку), а також при розриві боеприпасу поблизу незагерметизованого рухомого об'єкта.

Супутніми заходами, що виконують підрозділи РХБ захисту в зоні ООС є: пилопридушення на ґрунтових дорогах у районах розташування базових таборів та вертолітних майданчиків та підвезення технічної води до базових таборів.

Отже, досвід АТО/ООС довів, що підрозділів РХБ захисту залучались до виконання комплексних завдань оперативного забезпечення на різних напрямках операції. Фахівці з радіаційного, хімічного, біологічного захисту набули чималого досвіду в реальних бойових умовах, який постійно вдосконалюють на навчаннях (наприклад, «Літня гроза» та «Південний вітер») та змаганнях (наприклад, 9 листопада 2017 р., на базі Міжнародного центру миротворчості та безпеки Національної академії Сухопутних військ відбувся конкурс на звання кращого взводу аерозольного маскування).

Радіоелектронна боротьба. Сучасні збройні протистояння (у тому числі АТО/ООС) складно уявити без широкого використання комп'ютерної техніки як для управління військами, так і в системі наведення високоточної зброї. Тому важливим елементом бойової ефективності армії є її можливість вести радіоелектронну боротьбу (РЕБ) і розвідку (РЕР). Ми бачимо, що у сучасних війнах роль військ радіоелектронної боротьби неухильно зростає. Розробка і прийняття на озброєння багатьох держав найсучаснішої високоточної і високотехнологічної зброї спричиняє появу нових об'єктів радіоелектронного впливу. Застосування протирадіолокаційних ракет значно знижує живучість сучасних радіоелектронних засобів (РЛС, комплексів ППО), побудованих на базі активних засобів радіолокації. Широке застосування супутникових систем розвідки й навігації викликає необхідність їх нейтралізації, зокрема шляхом радіоелектронного придушення.

На початок АТО військові частини (підрозділи) радіоелектронної боротьби ще не завершили запланованих заходів реформування. Відсутність штатних підрозділів РЕБ у складі бригад спричинила значне зниження бойових можливостей із дезорганізації управління противника в тактичній ланці. На озброєнні військових частин РЕБ не було комплексів, здатних виявляти та придушувати сигнали цифрового і транкінгового радіозв'язку та радіоліній управління БПЛА. Крім того, більшість одиниць техніки (засобів) у військових частинах (підрозділах) РЕБ потребували проведення ремонту. Територіально підприємства національної економіки, що розробляли, виробляли, модернізували та ремонтували техніку РЕБ, у переважній

більшості були розміщені в районі проведення АТО (м. Донецьк, смт Кринична), що ускладнило розвиток і підтримання техніки РЕБ у працездатному стані.

Попри певну неготовність частин РЕБ станом на початок АТО і упродовж ООС перед ними ставились життєво важливі завдання, а саме:

- дезорганізація функціонування радіоелектронних засобів систем управління противника шляхом радіоелектронного придушення найбільш важливих ліній радіозв'язку і радіоелектронних засобів систем управління авіації, ППО, ракетних частин і артилерії, розвідувально-ударних і розвідувально-вогневих комплексів, частин розвідки і РЕБ, командних пунктів противника;

- радіоелектронне прикриття підрозділів від повітряної радіолокаційної розвідки з метою зниження ефективності прицільних ударів з повітря по пунктах управління, районах зосередження механізованих, танкових військ, частинах ракетних військ і артилерії, аеродромах ударної авіації та інших об'єктах;

- радіоелектронне прикриття підрозділів від артилерійських снарядів і мін противника з радіопідривателями та радіокерованих фугасів на маршрутах висування підрозділів для виконання бойових завдань;

- радіоелектронний захист радіоелектронних засобів своїх військ від радіоелектронної розвідки і радіоелектронних завад противника, від їх ураження самонавідною на випромінювання зброєю та від взаємних перешкод.

Гарним прикладом ефективності РЕБ в районі ООС є протидія ворожим БПЛА. При цьому принцип роботи полягає у створенні перешкод для безпілота. Наприклад, здійснюється налаштування на радіочастоту, яку використовують для управління БПЛА. Крім того, комплекси РЕБ можуть заглушити навігацію, тобто сигнал від супутників. Найпопулярніші канали – це американський GPS і російський «Глонасс». Тільки за два тижні лютого 2019 р. комплекси радіоелектронної боротьби в зоні бойових дій запобігли роботі півтора десятка безпілота – як правило, останні вимушено поверталися до місця запуску.

Як приклад можна навести наступні події: 21 січня 2021 р. неподалік населених пунктів Мар'їнка та Красногорівка українські захисники виявили проліт ворожих квадрокоптерів, що перетнули лінію розмежування. Обидва БПЛА були придушені нашими засобами РЕБ. 2 березня того ж року поблизу селища Жовте

(неподалік міста Щастя) було зафіксовано проліт БПЛА противника з перетином лінії розмежування, який українські захисники вчасно зупинили також засобами РЕБ. 5 травня 2021 р. у районі населених пунктів Новолуганське, Зайцеве, Шуми, Південне, Залізне, Кримське, Торецьк та Новгородське був помічений проліт ворожого БПЛА типу «Орлан-10» з перетином лінії розмежування. Безпілотник був своєчасно придушений засобами РЕБ.

Отже, підрозділи радіоелектронної боротьби – це перспективні війська, без яких сьогодні не можливо уявити проведення будь-якої наземної, повітряної та морської операції. РЕБ стала обов'язковим компонентом системи ведення бойових дій. Сьогодні акцент РЕБ активно зміщується: в інформаційно-інтелектуальну сферу; сферу підготовки та прийняття рішень; планування операції (бою) та керівництва ними; перехід від виконання окремих оперативних (бойових) завдань військами до всебічного багатofункціонального ведення РЕБ в інтересах угруповання військ чи Збройних Сил у цілому.

Командування логістики є структурним підрозділом Командування Сухопутних військ Збройних Сил України. Його завданнями визначено: організацію логістичного забезпечення повсякденної діяльності, заходів підготовки, відмобілізуванню і оперативного розгортання, відновлення боєздатності Сухопутних військ Збройних Сил України, підготовки та ведення територіальної оборони в межах сухопутної території держави, управління військовими частинами та підрозділами логістичного забезпечення Сухопутних військ Збройних Сил України під час виконання визначених завдань. Військові частини та підрозділи логістичного забезпечення Сухопутних військ Збройних Сил України вирішують завдання щодо організації експлуатації озброєння та військової техніки, забезпечення військ озброєнням та військовою технікою, матеріально-технічними засобами, харчування, лазне-прального обслуговування, розквартирування військ, експлуатацію об'єктів військової інфраструктури.

У роки, що передували АТО/ООС, відбувались організаційні заходи спрямовані на систематичне скорочення чисельності фахівців тилу та військових частин тилового забезпечення, що призвело до неспроможності в повному обсязі виконувати весь комплекс заходів тилового забезпечення. Особливо це стало помітно на початку збройної агресії РФ на території Донецької та Луганської областей. На це вплинули також наступні чинники: обмеження повноважень Тилу як органу військового управління з

планування та організації тилового забезпечення Збройних Сил України; ускладнення організації взаємодії з питань тилового забезпечення між структурними підрозділами сил оборони України; руйнування цілісності замкнутого циклу забезпечення матеріальними засобами; розформування підрозділів тилу, що призвело до руйнування системи управління тиловим забезпеченням; відсутність оперативних запасів та основних предметів захисту військовослужбовців; розформування автомобільних підрозділів підвозу матеріальних засобів на рівні оперативних командувань; не відповідність організаційно-штатних структур об'єднаних центрів (центрів) забезпечення та військових частин тилового забезпечення їх завданням та функціям. Усе це висунуло перед фахівцями з логістичного забезпечення нові виклики, які вони у міру можливості наполегливо вирішували та долали.

Продовольче забезпечення організується і здійснюється для своєчасного забезпечення підрозділів необхідною кількістю продовольства, техніки та майна, а також організації харчування особового складу, забезпечення питною водою. Харчування військовослужбовців, які беруть участь в АТО/ООС, організовано за територіальним принципом через суб'єкти господарювання. Базова військова частина з урахуванням прикріплених підрозділів на продовольче забезпечення замовляє у суб'єкта господарювання необхідну кількість продуктів харчування (на 7 – 10 діб залежно від умов виконання завдань), а суб'єкт господарювання здійснює закупівлю продуктів згідно з заявкою та доставляє їх до базового табору (БТГр, РТГр). В залежності від району виконання завдань продовольство доставляється транспортом окремого центру забезпечення (авторефрижератори, автофургони, фургони-причепи тощо), в якому створюються запас продовольства за рахунок суб'єкта господарювання на 10–20 діб.

У базових таборах приготування їжі здійснюється штатними військовими кухарями на польових технічних засобах. Харчування військовослужбовців у таборах відбувається за двома варіантами: кухарями суб'єктів господарювання із розгортанням силами військових частин продовольчих пунктів та використанням польових технічних засобів; штатними кухарями військових частин.

У таборах харчування військовослужбовців організовується із польових кухонь. Підрозділи, що не мають власних засобів для приготування їжі, прикріплюються на постачання до підрозділів, які мають ці засоби.

На продовольчому пункті базового табору обладнуються: польові кухні; продовольчий склад; приміщення для холодної обробки риби та м'яса; приміщення для чищення картоплі і овочів; приміщення для зберігання і нарізання хліба, порціонування масла коров'ячого і цукру; пункт приготування чаю; мийка кухонного посуду та інвентарю, столового посуду; польовий обідній зал зі столами і лавками для рядового і сержантського складу; польовий обідній зал для офіцерів; намет для відпочинку особового складу продовольчого пункту, що знаходиться в наряді; місце для зберігання запасів палива і води.

Забезпечення табору водою господарсько-питного призначення проводиться, як правило, з систем централізованого водопостачання населених пунктів, а за їх відсутності – з власних водозабірних свердловин (підземних вододжерел), шахтних криниць або джерел. Найкращим є обладнання власної розвідної мережі водопостачання з підключенням до магістралі централізованого водопостачання. В інших випадках передбачається постачання табору привізною водою з розгортанням водорозбірних пунктів (бутильованої води). На території табору встановлюються ємності для зберігання 2-3-добового запасу питної води.

До блокпостів готова їжа доставляється в термосах. Якщо відстань до блокпоста велика, то приготування їжі здійснюється безпосередньо на блокпосту. Для цього кожний блокпост укомплектований малолітражними кухнями, цистернами для води, наметами для зберігання продуктів. З базового табору продукти доставляються до блокпоста, а приготування їжі здійснюється (штатними) позаштатними кухарями. В разі неможливості приготувати гарячу їжу створюються запаси сухого пайка на 3 – 5 діб.

Забезпечення продовольством заблокованих підрозділів здійснюється повітряним або наземним транспортом за рішенням штабу АТО/ООС.

Забезпечення пально-мастильними матеріалами військових частин (підрозділів), які залучаються до АТО/ООС, організується у загальній системі тилового забезпечення Збройних Сил України за територіальним принципом через стаціонарні центри забезпечення, бази, склади пального.

Для утримання встановлених військових запасів пально-мастильних матеріалів (ПММ) у базових таборах розгортаються польові склади пального. Район розгортання польового складу пального визначається заступником командира БТГр з тилу.

Польові склади ПММ з запасами пального в автоцистернах, автопаливозаправниках, резервуарах та бочках, які встановлені на бортових автомобілях та причепах, розташовуються так, щоб бути в постійній готовності до переміщення та своєчасного забезпечення підрозділів паливом.

Автоцистерни, автопаливозаправники і вантажні автомобілі з ПММ в тарі розташовуються з урахуванням умов маскування. Для розміщення складів пального, для укриття особового складу, запасів пального і техніки максимально використовуються природні та штучні укриття (яри, канави).

На складах пального у таборах обладнуються: для укриття особового складу – щілини, бліндажі; для укриття пального, масел, спеціальних рідин, технічних засобів і автомобільної техніки – траншеї, котловани.

У базовому таборі машини заправляються паливом, як правило, штатно-табельними засобами підрозділів.

Пальне до місця заправлення техніки подається в автоцистернах, автопаливозаправниках і, як виняток, у резервуарах та бочках (каністрах), встановлених на бортових автомобілях та бронетранспортерах. За необхідністю пальне підрозділам може подаватися до районів заправлення вертольотами.

Квартирно-експлуатаційне забезпечення організується і здійснюється: при підготовці та в ході бойових дій – з метою забезпечення підрозділів БТГр похідними меблями, сейфами, освітлювальним та опалювальним приладдям, пожежним інвентарем, твердим паливом для приготування їжі й обігріву особового складу, пиломатеріалами та для обладнання місць розташування; приміщеннях для тимчасового розміщення – з метою надання підрозділам казарменно-житлового фонду, комунальних споруд та всіх видів комунальних послуг.

Досвід проведення АТО та ООС на Сході України показав, що рівень функціонування системи логістичного забезпечення (особливо що стосується озброєння та військової техніки) був недосконалим. Сухопутні війська Збройних Сил України мають на озброєнні танки, бойові машини піхоти, бронетранспортери, артилерію різної потужності та призначення, протитанкові ракетні комплекси, зенітні ракетні комплекси, засоби управління, автоматичну стрілецьку зброю. Здебільшого це ОіВТ ще радянського виробництва. Крім представлених зразків озброєння Україна має значну кількість вже застарілої і знятої з озброєння зброї. Здебільшого це було наслідком цілеспрямованого руйнування армії у 2010 – на початку 2014 рр.

Це призвело до того, що за активний період АТО (з 2014 по першу половину 2016 рр.) бойові пошкодження отримали 2 576 одиниць бронетанкового озброєння та техніки. З них 391 одиниця не підлягала відновленню та була втрачена. Мова йде про танки, БМП, бронетранспортери та інші броньовані машини. Найпоширенішою причиною пошкоджень: вогонь реактивних систем залпового вогню, артилерійських систем та мінометів.

Водночас аналіз виконання завдань технічного забезпечення бойових військових частин (підрозділів) під час проведення АТО показав, що система технічного забезпечення ЗС України не була у повному обсязі готова до виконання покладених на неї завдань і не змогла адаптуватися до завдань, які потребували оперативного вирішення. Наявний на той час склад ремонтно-відновлювальних органів не давав змоги охопити в повному обсязі поточний і середній ремонт, повноцінно розгорнути збірні пункти пошкоджених машин, раціонально їх розподілити й ешелонувати у відповідні зони (смуги, райони) відповідальності. Отож через неналежний технічний стан ОіВТ виникали проблеми із приведенням військових частин (підрозділів) у бойову готовність.

Крім того, безпосереднє вторгнення російських військ унеможливило евакуацію, ремонт та повернення до війська певної частини пошкодженої техніки, що спричинило її фактичну втрату.

Водночас досвід боїв максимально прискорив модернізацію бронетехніки. Українські бронемашини, в першу чергу танки, почали удосконалювати. Так, наприклад, Т-64, а згодом Т-80 та Т-72 отримали новий динамічний захист, приціли та прилади спостереження для дій уночі, системи навігації та цифровий захищений зв'язок. Для захисту легкої бронетехніки було впроваджено додатковий захист від великокаліберних куль, а також спеціальні шини з урахуванням технології «Run Flat», які дозволяють виходити з-під вогню навіть після пробиття колеса. А у відповідь на загрози «фугасної війни» українська армія починає отримувати сучасні броньовані автомобілі, які обладнуються протимінним захистом. Також активізується оснащення підрозділів спеціальними засобами для протидії радіокерованим фугасам та мінам. У цій ситуації процеси з якісного та кількісного оновлення бронетанкової техніки, а також встановлення на ній додаткових систем захисту, зв'язку, навігації та спостереження, має значно підвищити боєздатність та ефективність підрозділів української армії.

Упродовж 2014 – 2021 років була проведена значна робота щодо відновлення боєздатності військової техніки як за рахунок ремонту, так і за рахунок постачання нового модернізованого озброєння. І вже станом на 2019 р. укомплектованість ЗС України основними зразками озброєння та військової техніки становить близько 85%, а військових частин, які задіяні в проведенні операції Об'єднаних сил, – 99%. Чималу допомогу протягом АТО/ООС надали Україні західні партнери. Зокрема, йдеться про проти-танкові ракетні комплекси, радіолокаційні станції контр-батареїної боротьби, безпілотні авіаційні комплекси, автомобілі підвищеної прохідності, у тому числі броньовані та санітарні, радіостанції різних модифікацій, тепловізійні та нічні прилади, антиснайперські системи тощо. Основними постачальниками стали Туреччина, США, Великобританія, Польща та Болгарія. Також у відкритих джерелах фігурує чимало контрактів на поставку боєприпасів з Болгарії, Польщі, Литви, Чорногорії.

Наприклад, з липня 2014 по липень 2017 рр. ЗСУ отримали від підприємств Державного концерну «Укроборонпрому» 5281 одиницю нової та модернізованої техніки, 7164 одиниці відновленої техніки, 3458 одиниць запасних частин, вузлів та агрегатів. 6764 одиниці нового і модернізованого озброєння, техніки та виробів спеціального призначення було отримано у 2018 р. і 7436 одиниць – у 2019 р.

Відновлення техніки та майна, які втрачені внаслідок впливу противника, здійснюється шляхом подачі установами Тилу Збройних Сил України своїм транспортом, до військових частин в райони виконання завдань або у визначені місця передачі, за рахунок стратегічних запасів.

5.6. Територіальна оборона та її участь в АТО/ООС

Командування територіальної оборони було утворене 2020 р. як структурний підрозділ Командування Сухопутних військ ЗС України. Воно призначалось для планування, застосування та керівництва територіальною обороною в межах сухопутної території України, організації розвитку системи територіальної оборони, підготовки військових частин (підрозділів) територіальної оборони та забезпечення їх готовності до виконання завдань.

В Україні територіальна оборона існувала ще до АТО, про що свідчать положення Закону України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р. та Положення «Про територіальну оборону України» (затверджене Указом Президента України від 2 вересня

2013 р. № 471/2013). Для виконання завдань територіальної оборони у складі Збройних Сил України, до ускладнення ситуації на Сході України, передбачалося формувати в особливий період по одному батальйону територіальної оборони у кожній області. У зв'язку з тим, що планами застосування Збройних Сил України основною формою ведення операцій передбачалась операція з локалізації (нейтралізації) збройного конфлікту на державному кордоні, батальйони територіальної оборони мали виконувати завдання за лінією бойового зіткнення та в областях (зонах територіальної оборони) поза смугою (зоною) ведення бойових дій. Враховуючи ці погляди, організаційно-штатна структура батальйонів територіальної оборони включала стрілецьку роту, дві роти охорони, а також підрозділи забезпечення. На озброєнні батальйонів знаходилась лише легка стрілецька зброя. Кількість особового складу в батальйонах визначалася штатами та залежно від особливостей їх бойового призначення мала становити від 400 до 550 чоловік.

Проте з початком окупації Криму у лютому-березні 2014 р., потім заворушеннями на Сході нашої держави у березні-квітні того ж року та початок АТО наочно продемонстрували, що наявна законодавча база на практиці себе не виправдала.

19 березня 2014 р. Рада національної безпеки і оборони України ухвалила рішення про створення оперативних штабів при обласних державних адміністраціях прикордонних областей України, а 30 квітня 2014 р. керівникам ОДА було доручено розпочати створення батальйонів територіальної оборони в кожній області України. Все відбувалось в рамках часткової мобілізації (Закон «Про затвердження Указу Президента України «Про часткову мобілізацію» від 17 березня 2014 р. №1126-VII). Батальйони територіальної оборони були створені частково й з числа добровольців, частково – в результаті мобілізації (хоча були і повністю добровольчі батальйони територіальної оборони, як, наприклад, 11-й бТрО «Київська Русь»). Також до складу батальйонів увійшли і активісти Самооборони Майдану (наприклад, 20-й бТрО «Дніпро»). Кандидатів для проходження військової служби в батальйонах територіальної оборони відбирали з числа військовозобов'язаних та осіб призовного віку.

Загалом до 31 травня 2014 р. в областях, було сформовано 27 батальйонів територіальної оборони. Всього ж до кінця 2014 р. за підсумками мобілізаційного розгортання військ (сил) сформували 29 підрозділів ТрО.

Бронемашини БРДМ-2 широко застосовувались батальйонами територіальної оборони

Передбачалося, що на озброєнні батальйонів буде в основному лише стрілецька зброя та автомобільна техніка, але практика виконання завдань підрозділами в зоні АТО показала, що батальйони, в умовах наявності у противника танків, БТР та БМП, артилерії, потребують посилення вогневих можливостей за рахунок бронетехніки і протитанкових засобів. У зв'язку з цим до їх складу у подальшому було введено додаткові підрозділи та штатні посади, техніка та озброєння були замінені на більш потужні та захищені зразки (посилення складалось, як правило, з броньованих тягчів МТ-ЛБ, кількох БРДМ-2 та зенітного підрозділу).

Вбачалося, що сформовані підрозділи будуть виконувати завдання за призначенням в межах території областей під керівництвом голів рад оборони областей, якими відповідно до діючих нормативно-правових актів є голови обласних державних адміністрацій.

Таким чином, голови облдержадміністрацій, як голови рад оборони областей, здійснювали керівництво батальйонами територіальної оборони в обласній зоні ТрО; Головнокомандувач Збройних Сил України, начальник Генерального штабу, командувачі військ оперативних командувань керували підрозділами ТрО у військово-сухопутних зонах відповідальності. Заходи з комплектування та забезпечення батальйонів матеріально-технічними засобами, озброєнням і військовою технікою проводять обласні військові комісаріати за рахунок коштів обласних бюджетів та благодійників.

На жаль, мобілізаційна структура в Україні на початок 2014 р. була майже повністю зруйнована. Тому після оголошення часткової мобілізації часто виникали помилки – кваліфіковані військовослужбовці запасу не отримували повісток, а мобілізували тих, хто категорично боявся призову. Це негативно впливало на бойові якості підрозділів. Існували також й інші проблеми: через спорядженість (переважно, за власний та волонтерський рахунок) бТрО не були уніфіковані за єдиним стандартом, а коли вони входили у безпосередній контакт з противником, відчувалася їх недостатня підготовка та озброєння. Громадські організації та волонтерська допомога на той час були неоцінені та відігравали дуже важливу роль. Саме вони налагодили відносини з окремими батальйонами, збирали гроші на придбання автомобілів і підготовку їх до служби в зоні АТО, намагалися впливати на Міноборони, щоб батальйонам поставляли важке озброєння. У багатьох випадках вони домагалися часткового успіху, наприклад, 11-му батальйону «Київська Русь» у серпні 2014 р. були виділені броньовані автомобілі, які волонтери на зібрані кошти допомогли відремонтувати. А, наприклад, у Чернігівській області забезпечення батальйону територіальної речовим майном здійснювалося на кошти, які надійшли на рахунки обласного військового комісаріату від благодійників. Загалом ця сума становила 1 мільйон 171 тисячу гривень. Крім того, на кошти благодійників планувалося придбати для військовослужбовців батальйону засоби зв'язку та інше спорядження. Батальйон територіальної оборони «Айдар» в серпні 2014 р. був переформований у батальйон Збройних Сил України саме з метою надання йому можливості отримання важкого озброєння.

Вже з початку 2015 р. батальйони ТрО були переформатовані в окремі мотопіхотні з прикріпленням до певної бригади ЗСУ та переведенням на фінансування Міноборони. Цікаво, що на сьогодні єдиною військовою частиною, яка від початку формувалася як добровольчий батальйон територіальної оборони та першою увійшла у підпорядкування ЗСУ, є 24-й окремий штурмовий батальйон «Айдар», створений у травні 2014 р. 3 березня 2015 р. «Айдар» став частиною Сухопутних військ. До складу підрозділу увійшли три штурмові, одна розвідувальна рота та автомобільний взвод. Основу батальйону склали колишні учасники «Самооборони Майдану».

Після введення батальйонів територіальної оборони до складу сил та засобів АТО та підпорядкування їх керівникам секторів, в реаліях російсько-української війни завдання територіальної оборони відійшли на другий план. Тепер на них покладалися такі завдання:

- обладнання та несення служби на блокпостах і опорних пунктах;
- охорона та оборона базових таборів; охорона та супроводження колон та вантажів;
- охорона та оборона важливих військових об'єктів;
- ведення розвідувально-штурмових дій, захоплення та зачистка населених пунктів; оборона визначених рубежів (об'єктів).

Фактично це ті завдання, до виконання яких вони і готувалися після формування та комплектування особовим складом, ОВТ і МТЗ.

Практично усі зі сформованих батальйонів залучалися до виконання бойових завдань нарівні з механізованими і танковими підрозділами та підрозділами десантно-штурмових військ, вели активні бойові дії з підрозділами незаконно утворених збройних формувань, а також регулярними військами збройних сил Російської Федерації.

Так, наприклад, у жовтні 2014 р., 17-й батальйон ТрО опинився в оточенні в районі Красногорівки, де упродовж п'яти діб вів кругову оборону. Це дозволило відволікти значні сили противника, відвести інші загальновійськові частини, їх перегрупувати та нанести потужного ураження ворогу.

У січні-лютому 2015 р. сміливі і рішучі дії на Дебальцевському напрямку показав особовий склад 11-го, 13-го та 25-го батальйонів територіальної оборони. З добровольців цих батальйонів було виставлено заслін ворогу, що надало змогу відвести військові частини та підрозділи частини та підрозділи на безпечну відстань.

18-й та 37-й бТрО вели оборонні дії на Маріупольському напрямку, в районі Широкине. Вони не дали змоги підрозділам бойовиків, так званих ДНР та ЛНР, а також регулярних військ РФ просунути у бік Маріуполя.

У січні 2015 р. добровольці зі складу 25-го бТрО виконували завдання у боях під Дебальцеве, де після прориву противника в напрямку Вуглегірська командиром батальйону була організована рішуча контратака, в ході якої особовий склад цього підрозділу продемонстрував високі бойові якості.

У 2014 р. 24-й бТрО брав участь у боях за північні і центральні райони міста Щастя доки воно не перейшло під повний контроль ЗС України; брав участь у боях під населеним пунктом Рубіжне.

Таких прикладів героїчної боротьби батальйонів з числа колишніх підрозділів територіальної оборони можна перелічити чимало.

У той час, коли існуючі з початку АТО батальйони територіальної оборони переходять у підпорядкування Сухопутних військ та інших військових структур, з січня 2015 р. починається формування загонів територіальної оборони. А з 2018 р. територіальна оборона переводиться на бригадну структуру. Загони оборони, які є у кожному районі (місті) переформовуються у батальйони та зводяться у бригади, що мало на меті покращити керованість і боєздатність військових частин територіальної оборони. При цьому в областях також залишаються окремі стрілецькі батальйони, які формуються обласними військовими комісаріатами, та роти охорони військових комісаріатів, відповідно до структури військ територіальної оборони, яку було запроваджено наприкінці 2014 р.

У листопаді 2018 р. у чотирьох оперативних командуваннях Сухопутних військ ЗС України тривали організаційно-методичні збори з офіцерами кадру новостворених бригад територіальної оборони. Першою у червні 2018 р. була розгорнута до повного складу та пройшла бойове злагодження на полігоні 119-та бригада територіальної оборони на Чернігівщині. Восени також пройшли збори 113-ї, 117-ї та 124-ї бригад, у решті частин – збори на рівні рот.

Зауважимо, що на думку Командувача Територіальної оборони Командування Сухопутних військ Збройних Сил України генерал-майора А. Баргилевича, активна робота над розбудовою структури тероборони почалася лише в 2017 р. За його словами, в Україні створено 25 бригад територіальної оборони – по одній у кожній області та в Києві. У кожную бригаду входить по кілька кадрових військових, всі інші – військовослужбовці резерву. Всі вони підписують контракт на службу.

Контракт зобов'язує членів тероборони раз на рік збиратися на десятиденне польове навчання, а раз на місяць (у так звані «стрілецькі дні») – на тренування зі стрільби. Увесь інший час резервісти ведуть звичайний спосіб життя цивільної людини. Станом на початок 2021 р. у військах територіальної оборони – 8000 резервістів, які підписали із ЗСУ контракт.

У травні 2018 р. Міністерство оборони України розглянуло можливість надання статусу окремого роду військам Територіальної оборони, які на цей час входять до складу Сухопутних військ ЗС України. А на колегії Міністерства оборони України, яка відбулась 22 грудня 2020 р., було визначено відповідальних за створення оновленої системи Територіальної оборони України. Реалізувати цю реформу вдалось із прийняттям Верховною Радою України 16 липня 2021 р. Закону України «Про основи національного спротиву» (вступив в дію 1 січня 2022 р.). Відповідно до цього закону, Сили територіальної оборони виокремлені з складу Сухопутних військ в окремий рід сил Збройних Сил України.

5.7. Участь в АТО Десантно-штурмових військ

Десантно-штурмові війська стали окремим родом військ ЗСУ відповідно до ухваленого Верховною Радою України 16 червня 2016 р. Закону № 1420-VIII. Проте з 1992 р. аеромобільні (з 2012 р. – високомобільні десантні) війська входили до складу Сухопутних військ.

Саме вони 2 березня 2014 р. (в складі двох окремих аеромобільних та окремої повітрянодесантної бригад) були приведені в повну бойову готовність і протягом двох діб здійснили переміщення комбінованим способом (літаками Іл-76МД, залізничним транспортом та своїм ходом) на Широколанівський загальновійськовий полігон, а після нетривалої інтенсивної підготовки висунулися на адміністративний кордон з Автономною Республікою Крим, де почали виконувати завдання із перешкодження проникнення озброєних осіб, провезення зброї та боєприпасів з території АРК на материкову частину України.

З березня 2014 р. десантники 80-ї окремої аеромобільної бригади взяли під контроль летовище Луганського аеропорту. З квітня 2014 р. десантники тримали оборону аеропорту у повному оточенні без наземного сполучення. У липні – були розблоковані. Щільність обстрілів ворога та постійні атаки не давали повної можливості забезпечити оборонців Луганського аеропорту усім необхідним. У серпні аеропорт атакували регулярні російські війська. Українські десантники знову опинилися в оточенні, а артилерія ворога повністю зруйнувала можливі укриття та термінал. Однак це не зламало наших захисників, і вони тримали оборону зруйнованого аеропорту до вересня. Уночі проти 1 вересня українські десантники вийшли з руїн аеропорту – після 146 днів його оборони.

Згодом військові частини (підрозділи), тоді ще високомобільних десантних військ, виконували завдання із прикриття ділянок державного кордону на загрозованих напрямках, не допустили вихід (проникнення в район конфлікту) НЗФ та диверсійно-розвідувальних груп (ДРГ) противника, ввезення зброї, боеприпасів, вибухових речовин з території РФ, створили умови для нормального функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування на сході Донбасу, охороняли й обороняли важливі державні та військові об'єкти, блокували НЗФ і ДРГ противника в районах їх скупчення, що забезпечило можливість проведення заходів часткової мобілізації, своєчасного висунування та зосередження в районах бойового призначення і на блокпостах, створення мобільних резервів рештою військових частин (підрозділів, загонів, формувань) сектору безпеки і оборони України.

Бійці 25-ї ОПДБР в районі Добропілля (квітень 2014 р.)

Упродовж квітня-червня 2014 р. військові частини (підрозділи) високомобільних десантних військ виконували такі завдання: прикриття державного кордону на ділянці Новоазовськ, Степанівка; взяття під контроль, охорона та оборона Донецького, Луганського аеропортів і аеродрому «Краматорськ»; ізоляція районів поблизу Слов'янська; звільнення населених пунктів Красний Лиман, Ямпіль, Закітне; розширення контрольованої зони навколо аеропорту «Луганськ».

У червні-липні 2014 р. миколаївські десантники звільняли від бойовиків перші міста Донбасу із зони проведення АТО – Красний Лиман і Слов'янськ. Вони спільно з доданими підрозділами брали участь у найбільш масштабних бойових операціях: бої за Степанівку, Семенівку, Савур-Могилу, Шахтарськ, Нижню Кринку, Дебальцеве, Зеленопілля, Авдіївку, Маріуполь, Тельманове,

Трьохізбенку, Лисичанськ, Кримське, Ясинувату, Піски, шахта «Бутівка» та багато інших. Були визволені сотні населених пунктів Донецької та Луганської областей.

У липні-серпні 2014 р. дії військових частин (підрозділів) високомобільних десантних військ в АТО були спрямовані на відновлення контролю над державним кордоном, звуження кільця ізоляції, блокування та зачищення низки районів від НЗФ і ДРГ противника, недопущення проникнення НЗФ та ДРГ противника на територію держави, проведення ударно-пошукових і штурмових дій, взяття під контроль основних шляхів сполучення, знищення (захоплення) блокпостів НЗФ, оволодіння опорними пунктами, звільнення населених пунктів від бойовиків.

У цей же час 95-та ОАемБр під командуванням полковника М. Забродського разом із підрозділами 79-ї аеромобільної, 25-ї повітрянодесантної, 30-ї та 51-ї механізованих бригад здійснили рейд, який вважається найдовшим у новітній військовій історії. Він тривав з 19 липня по 10 серпня 2014 р. Під час рейду десантники подолали 470 кілометрів, з яких 170 км – тилами ворога.

З 19 вересня 2014 р. відповідно до підписаного Меморандуму про виконання мирного плану війська (сили) АТО припинили вогонь на Донбасі. Щоб зайняти вигідне положення на лінії зіткнення сторін, військові частини (підрозділи) високомобільних десантних військ перегруповувалися та зосереджувалися в нових районах (базових таборах, на блокпостах, в опорних пунктах), відновлювали боєздатність. Крім того, військові частини (підрозділи) високомобільних десантних військ надавали допомогу органам державної влади та цивільному населенню.

Однією з найгероїчніших сторінок життєпису цього роду військ є оборона Донецького аеропорту (травень 2014 – 22 січня 2015 рр.). В різний час в аеропорту та прилеглих Пісках воювали бійці 95-ї та 79-ї десантних бригад, вояки 3-го кіровоградського полку спецпризначення та батальйону «Дніпро-1», артилеристи і танкісти 93-ї бригади, добровольці з ДУК «Правого сектора» та батальйону «ОУН», військові з інших частин. Хоча спроби взяти аеропорт проросійськими силами не припинялися з вересня по грудень 2014 р., особливо жорстокі бої тут почалися після Нового року. 20 січня 2015 р. проросійські бойовики, не припиняючи штурмів, підірвали новий термінал Донецького аеропорту. Після того військовим керівництвом було прийнято рішення відвести українських бійців, а 22 січня (через 242 дні від початку оборони) останні українські військовослужбовці залишили зруйнований

термінал. Проте історії відомий факт, що ще два дні наші захисники (а саме група старшини М. Ридзанича) перебувала у повному оточенні в приміщенні пожежного депо. Вони вийшли з Донецького аеропорту тільки 23 січня. Тому тривалість боїв за Донецький аеропорт можна визначати як 244 дні. Звитяжна оборона летовища стала символом незламності та бойового духу нашого війська, а захисники терміналів отримали почесне ймення «кіборги».

У 2015 р. бригади високомобільних десантних військ ЗС України були підсилені танковими підрозділами, таким чином перетворившись на десантно-штурмові.

Сьогодні російсько-українська війна на Сході України триває. З різною інтенсивністю вона не зникла з порядку денного України та світу. Сухопутні війська Збройних Сил України непорушно тримають рубежі, встановлені Мінськими домовленостями 12 лютого 2015 р. й відновлюють українську владу на тих територіях, які згідно з домовленостями мають бути під контролем України.

5.8. Міжнародне співробітництво Сухопутних військ у період відбиття російської агресії

Міжнародне співробітництво Сухопутних військ ЗС України є одним з практичних інструментів реалізації національних інтересів України у сфері безпеки і оборони на зовнішній арені. Порушення РФ зобов'язань за міжнародними договорами України зумовило спрямування співробітництво на підвищення спроможностей Сухопутних військ, головним чином, за рахунок отримання консультативної, гуманітарної і матеріально-технічної допомоги від країн-партнерів та розширення взаємодії з ООН, ОБСЄ, ЄС та НАТО. У зв'язку з відкритою агресією з боку РФ щодо України, основні зусилля міжнародного співробітництва у 2014 – 2021 рр. зосереджувалися на залученні міжнародної спільноти до врегулювання конфлікту на Сході України та підвищенні оперативних спроможностей ЗС України.

Пріоритетними напрямками міжнародного співробітництва у 2014 – 2021 рр. були: підтримання воєнно-політичного діалогу; опрацювання концептуальних документів стратегічного та оборонного планування; досягнення максимального рівня сумісності Збройних Сил України з відповідними силами держав – членів НАТО; військово-технічне співробітництво; забезпечення внеску у міжнародну безпеку; забезпечення фахової (професійної) підготовки військовослужбовців; сприяння лікуванню (реабілітації) військовослужбовців, які постраждали під час Антитерористичної операції тощо.

Підрозділи Сухопутних військ були задіяні в оборонному та військовому співробітництві Україна – НАТО, основними формами якого стали: участь в операціях з врегулювання криз під проводом НАТО, залучення до Сил реагування НАТО та інших багатонаціональних формувань високої готовності; оборонно-технічне співробітництво; реалізація оборонних та військових проєктів з метою підвищення обороноздатності держави; освіта та підготовка персоналу за стандартами НАТО, у тому числі участь у багатонаціональних навчаннях.

Сухопутні війська залучались до практичної реалізації заходів у рамках п'яти нових трастових фондів НАТО в Україні: розвитку систем логістики та стандартизації Збройних Сил України; розвитку систем зв'язку та автоматизації Збройних Сил України; перепідготовки та соціальної адаптації військовослужбовців; фізичної реабілітації (протезування) військовослужбовців, поранених в Антитерористичній операції; розвитку системи кібернетичного захисту України.

12 червня 2020 р. новий потужний імпульс отримав процес євроатлантичної інтеграції України – Північноатлантична рада НАТО схвалила рішення щодо надання Україні статусу держави-партнера НАТО з розширеними можливостями (Enhanced Opportunity Partner, EOP).

Агресія Росії зумовила переформатування діяльності Збройних Сил України з підтримання миру і безпеки. Упродовж 2014 р. було оптимізовано формат участі підрозділів сухопутних військ ЗС України у міжнародних операціях, їх представництво зменшилось на 193 особи.

Підрозділи Сухопутних військ ЗС України у 2014 – 2021 рр. найчисельніше були представлені в складі багатонаціональних сил KFOR в Косово, Місії ООН у Ліберії (UNMIL), Місії ООН зі стабілізації у Демократичній Республіці Конго (MONUSCO), операції ООН у Кот-д'Івуарі.

До національного контингенту в складі багатонаціональних сил KFOR в Косово входило 40 осіб. Він виконував завдання щодо забезпечення виконання положень Резолюції Ради Безпеки ООН № 1244; сприяння встановленню та зміцненню законності і правопорядку в зоні відповідальності.

Національний контингент Місії ООН у Ліберії (UNMIL) виконував перевезення пасажирів, персоналу Місії ООН, вантажів; евакуацію хворих та поранених. Він складався з 187 осіб 56-го овз, шести вертольотів Мі-8 та іншої необхідної техніки. Авіаційна

група зі складу 56-го овз Місії ООН у Ліберії виконувала також завдання в межах операції ООН у Кот-д'Івуарі, а саме: польоти з демонстрації сили; повітряне супроводження переміщення військ Місії ООН; вогневу підтримку наземних операцій. Вона складалася з 18 осіб і трьох вертольотів Мі-24.

2016 р., зважаючи на стабілізацію ситуацій у Кот-д'Івуарі та Ліберії, було скорочено частину 56-го овз Місії ООН у Ліберії та авіаційну групу зі складу цього ж загону, яка виконувала завдання у складі Операції ООН у Кот д'Івуарі. Завершилась місія українських вертолітників у Ліберії в 2018 р.

Вертоліт Мі-8 56-го овз

Національний контингент Місії ООН зі стабілізації у Демократичній Республіці Конго (MONUSCO) складався з 250 осіб 18-го овз, чотирьох вертольотів Мі-24 і чотирьох Мі-8 та 57 одиниць автомобільної техніки. Він виконував наступні завдання: польоти з метою демонстрації сили Місії ООН; повітряна розвідка та патрулювання територій; вогнева підтримка наземних операцій; озброєне супроводження; інші завдання в інтересах місії ООН.

Представники Сухопутних військ брали участь у тренувально-дорадчій місії НАТО «Рішуча підтримка» в Ісламській Республіці Афганістан. Її особовий склад з 2018 р. складався з 16 осіб (раніше – 10 осіб). Вони виконували наступні завдання: надання консультативно-дорадчої допомоги МВС Афганістану з питань та оперативного планування; участь у розробці, впровадженні програм щодо проведення операцій та оперативного планування; розробка та впровадження програм логістичного та інженерного забезпечення; ведення інженерної розвідки шляхів руху, об'єктів та місцевості; знешкодження вибухонебезпечних предметів у зоні відповідальності; виконання заходів з протидії застосуванню

саморобних вибухових пристроїв та знешкодження вибухо-небезпечних предметів; чергування у складі сил зведеного загону швидкого реагування.

Участь підрозділів Сухопутних військ ЗС України у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки залишається дієвим інструментом нарощування оперативних спроможностей сил і засобів Збройних Сил, досягнення ними оптимального рівня взаємосумісності з підрозділами провідних держав, а також дає змогу підтримувати активну позицію України в міжнародних зусиллях із забезпечення миру і стабільності у світі.

У період 2014–2021 рр. підрозділи Сухопутних військ Збройних Сил України брали участь в багатонаціональних навчаннях як на території України, так і за її межами. Зокрема, 2 – 6 вересня 2014 р. на базі Міжнародного центру миротворчості та безпеки ЗС України (с. Старичі, Львівська обл.) відбулось багатонаціональне командно-штабне навчання «Світла Лавина». Головним завданням його стала підготовка спільного штабу та національних модулів багатонаціонального інженерного батальйону «Тиса», поліпшення взаємної сумісності підрозділів. Від України в навчанні брали участь 63 військовослужбовці, 33 одиниці озброєння та військової техніки, а від країн-партнерів – 46 осіб, 10 одиниць озброєння та військової техніки. Надалі навчання цієї серії проводились по чергово в одній з країн регіону: 2015 р. – в Угорщині, 2016-го – в Румунії, 2017-го – у Словаччині, 2018-го – знову в Україні. Навчання серії «Світла Лавина» тривали і наступними роками.

Найчисельніше підрозділи Сухопутних військ були представлені на українсько-американських навчаннях «Rapid Trident». У 2014–2021 рр. воно відбувалося у Міжнародному центрі миротворчості та безпеки ЗС України (с. Старичі, Львівська обл.). У 2014 р. його метою стало набуття практики в плануванні та проведенні миротворчих операцій у складі багатонаціональних штабів, підвищення рівня взаємної сумісності з підрозділами збройних сил інших країн. Від України в ньому брали участь 556 військовослужбовців Сухопутних військ ЗС України, 126 одиниць озброєння та військової техніки, від країн-партнерів – 506 військовослужбовців.

У 2015 р. українсько-американське навчання «Saber Guardian/Rapid Trident-2015» проходило 20–31 липня. Головним його завданням стало підвищення рівня взаємосумісності між підрозділами Збройних Сил України та підрозділами збройних сил країн-партнерів під час планування та проведення операцій широкого

спектра. Від України в навчанні брали участь 670 військово-службовців, від інших держав – 963 представники.

Метою українсько-американських тактичних навчань «Rapid Trident» у 2016 і 2017 рр. стали розвиток та вдосконалення оперативних спроможностей підрозділів Сухопутних військ відповідно до стандартів НАТО, підвищення їх взаємосумісності з підрозділами ЗС держав – членів НАТО в рамках процесу планування та оцінки сил та Концепції оперативних можливостей НАТО. Від України в ньому було задіяно у 2016 р. понад 1300 військовослужбовців Сухопутних військ, 199 одиниць техніки, а в 2017 р. – понад 1100 військовослужбовців, 180 одиниць техніки, 2 літаки; а від країн-партнерів – 490 осіб з озброєнням та військовою технікою у 2016 р. і 460 осіб з озброєнням та військовою технікою у 2017 р. Наступними роками навчання серії «Rapid Trident» проводились у ще більшому масштабі – від України в них щорічно брало участь, як правило, понад 2000 військовослужбовців. Зокрема, у 2019 – 2020 рр. метою українсько-американських командно-штабних навчань стало набуття практичних навичок штабів бригади та підрозділів в ході планування бойових дій відповідно до військового процесу прийняття рішення за стандартами НАТО. Від України у 2019 р. брали участь 2070 військовослужбовців з озброєнням, 10 літаків та вертольотів, від країн-партнерів – 2000 військовослужбовців з озброєнням та військовою технікою, 13 літаків та вертольотів. У 2020 р. від України – 2500 військовослужбовців з озброєнням та військовою технікою, від країн-партнерів – 401 військовослужбовець з озброєнням та військовою технікою. Поряд з навчаннями серії «Rapid Trident» в Україні проводилась ціла низка інших спільних заходів бойової підготовки за участі країн-партнерів.

Епізоди навчань «Rapid Trident-2021»

На базі Міжнародного центру миротворчості та безпеки в останній декаді вересня 2021 р. відбулись українсько-американські військові навчання «Rapid Trident-2021», загальним керівництвом

якими здійснював командувач Сухопутних військ ЗС України генерал-полковник Олександр Сирський.

Співкерівник навчань – бригадний генерал Владислав Клочков, – підсумовуючи навчання, зазначив: *«15 країн-учасниць, понад 6000 особового складу, декілька сотень одиниць бойової техніки, українська авіація та прикриття з повітря від країн НАТО, спільне українсько-польсько-американське десантування, оцінювання українських підрозділів експертами НАТО і багато іншого. Нам дійсно є чим пишатися! Навчання багатонаціональної бригади продемонструвало, що ми здатні разом протистояти загрозам демократії та сучасному світовому порядку. Підрозділи та штаби Збройних сил України, США, країн НАТО і держав партнерів досягли взаємосумісності, до якої прагнули. Ми можемо діяти разом на землі та у повітрі, створюючи нову архітектуру колективних оборонних дій. Тож навчання «Rapid Trident-2021» досягли своїх цілей і продовжують зміцнювати відносини між союзниками, об'єднувати наші сили. Ми стали сильнішими, здобули нові знання, обмінялися досвідом».*

Начальник Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного генерал-лейтенант Павло Ткачук відзначив: *«Вже понад 10 років українсько-американські навчання серії «Rapid Trident» відбуваються саме у Міжнародному центрі миротворчості та безпеки. Для нас це честь та унікальна можливість! Адже це дає змогу не просто краще зрозуміти та імплементувати стандарти НАТО у підготовку військових фахівців та підрозділів Збройних Сил України, але й усвідомити цінності колективної безпеки під егідою провідних країн світу, переконатись у правильності її ідей».* За його словами, саме завдяки тісній співпраці з арміями багатьох країн світу вдалося підготувати десятки бойових військових частин та підрозділів Збройних Сил України, Нацгвардії, Держприкордонслужби та інших військових формувань, які віддано й професійно захищають Україну від російських окупантів.

Українсько-американські військові навчання «Rapid Trident-2021» стали завершальним етапом інтенсивних щорічних заходів з підготовки підрозділів Сухопутних військ ЗС України. Вони мали винятково оборонний характер та спрямовувались на посилення національних оборонних спроможностей, відпрацювання спільних дій, поглиблення взаємосумісності зі Збройними силами США та інших держав-партнерів.

Поза межами України представники Сухопутних військ ЗС України брали активну участь у навчаннях у ФРН, Болгарії, Іспанії, Польщі, Литві, Румунії, Грузії та інших країнах.

Після Революції гідності та початку був «розморожений» процес створення тристоронньої бригади ЛИТУКРПОЛБРИГ. Угоду з цього питання підписали міністри оборони України, Польщі та Литви 19 вересня 2014 р.

Відповідно до концепції, підрозділи, призначені до складу бригади з Литви, Польщі та України, залишаються на своїх нинішніх місцях постійної дислокації, тоді як штаб знаходиться у Любліні. Командні посади штабу бригади по черзі заміщаються офіцерами з трьох країн, ротація яких відбувається що два роки.

Основою ЛИТУКРПОЛБРИГ становлять підрозділи польської 21-ї бригади підгалянських стрільців. З української сторони був відокремлений один десантно-штурмовий батальйон 80-ї десантно-штурмової бригади зі Львова, а з литовської – уланський батальйон ім. великої княгині Бірути. 5 жовтня 2017 р. бригада отримала Прапор і почесне ім'я гетьмана Костянтина Острозького – переможця московських військ у битві під Оршею (1514).

25 січня 2016 р. у Любліні в присутності міністрів оборони трьох країн було відкрито штаб-квартиру ЛИТУКРПОЛБРИГ. З цього року бригада проводить інтенсивне навчання. Вже 1 лютого розпочалися перші навчання бригади під назвою «Brave Band». 24 серпня 2016 р. вояки ЛИТУКРПОЛБРИГ взяли участь у параді в Києві з нагоди Дня Незалежності України. Повну оперативну готовність багатонаціональна бригада досягла 2017 р.

В останній декаді липня 2021 р. на території Міжнародного центру миротворчості та безпеки відбулися багатонаціональні навчання «Три Мечі-2021». Ці навчання стали продовженням партнерської програми міжнародної військової співпраці між Литовською Республікою, Республікою Польща та Україною. В них беруть участь афілійовані підрозділи, спроможні утворювати міцні та взаємозамінні військові з'єднання для спільного стримування та знищення потенційного противника. До навчання залучено понад 1200 військовослужбовців, 200 бойових машин з чотирьох країн-учасниць: Литви, Польщі, України та США. Високоповажним гостям та представникам ЗМІ були продемонстровані потенційні можливості дій підрозділів ЛИТПОЛУКРБРИГ за різними тактичними сценаріями.

5.9. Оновлення озброєння та військової техніки Сухопутних військ

Агресія Російської Федерації суттєво вплинула на стан озброєння і військової техніки Сухопутних військ. Значні втрати, зазнані в боях, а також формування низки нових частин зумовили необхідність відновлення десятків і сотень танків, БМП, БТР, артилерійських систем та інших видів озброєння, які перебували на складах і базах зберігання. Іншим шляхом стала закупівля за кордоном техніки й озброєння, часто морально застарілого, але у доброму технічному стані. Скажімо, 2015 р. з Великої Британії надійшли 75 БТР «Саксон», в Чехії у 2018–2019 рр. закуплені САУ 2С1, а в Польщі – бойові машини піхоти БМП-1АК. Суттєве значення мали й надходження від волонтерів – насамперед, це стосувалось транспортних засобів, безпілотних літальних апаратів, снайперських гвинтівок та деяких інших видів військової техніки.

Бронетранспортер БТР-3ДА

Бронетранспортер «Саксон»

Поряд з тим, підприємства ВПК України почали отримувати замовлення на нову військову техніку. Сухопутним військам та Національній гвардії України у 2014 р. передали партію БТР-4, які призначались для Іраку, а згодом почалось виготовлення таких бронемашин вже за українським замовленням. Поряд з тим, Сухопутні війська почали отримувати й бронетранспортери БТР-3Е і БТР-3ДА, які раніше постачались виключно на експорт (БТР-3 офіційно взяли на постачання, але не на озброєння, Збройних Сил України в 2015 р.). Хоча за тактико-технічними характеристиками БТР-3 дещо поступається БТР-4, однак він є значно дешевшим, тому закупівля цих машин є виправданою. Озброєння БТР-3, як і БТР-4, складається з 30-мм гармати, 30-мм автоматичного гранатомета, 7,62-мм кулемета та ПТРК «Бар'єр». Триває й модернізація БТР-70 до рівня БТР-70Ді на ДП «Миколаївський бронетанковий завод».

Бойові дії виявили гостру потребу в легких бронев автомобілях, яких Сухопутні війська України практично не мали. Єдиним винятком були броньовані розвідувально-дозорні машини БРДМ-2, ремонт і модернізація яких були налагоджені у Миколаєві. На ДП «Львівський бронетанковий ремонтний завод» в 2015 р. виготовили першу партію з десяти бронев автомобілів «Дозор-Б», однак випробування показали низьку якість цих машин. Натомість 2019 р. на озброєння Сухопутних військ взяли удосконалений польський варіант «Дозору-Б» – бронев автомобіль «Онцілла», складання якого налагодили в Україні.

Певного поширення набули двовісні бронев автомобілі, побудовані на комерційних шасі. Зокрема, в березні 2017 р. на озброєння Збройних Сил України взяли бронев автомобіль «Козак-2», виготовлений НВО «Практика» на шасі «Івеко Єврокарго». Постачання серійних машин цього типу почалось вже в листопаді 2017 р. У квітні 2020 р. на озброєння взяли бронев автомобіль «Козак-2М1», який має повністю перероблену конструкцію з несучим корпусом. Іншою машиною цього класу є бронев автомобіль «Барс-8» виробництва корпорації «Богдан» (на шасі «Додж Рем»), який завершив державні випробування в лютому 2019 р. Сухопутні війська використовують і два типи бронев автомобілів, створені компанією «Українська бронетехніка»: «Варта» на шасі МАЗ-5434 (у 2016 р. допущений до експлуатації на особливий період) та «Новатор» на шасі «Форд F-550» (постачаються Сухопутним військам з 2019 р.).

Головним напрямком удосконалення танкового парку лишалась модернізація існуючих взірців. Зокрема, у 2017 р. почалось постачання модернізованих танків Т-64БВ зразка 2017 р. Вони відрізняються удосконаленим прицільним обладнанням, оновленою апаратурою зв'язку, супутниковою навігаційною системою, але, на відміну від Т-64БМ «Булат», не отримують новий двигун. За даними з відкритих джерел станом на серпень 2019 р. Сухопутні війська отримали близько 150 модернізованих танків Т-64БВ зразка 2017 р. А у 2021 р. ХЗТМ отримав замовлення на 12 танків Т-64БМ2 «Булат», які відрізняються від Т-64БМ потужнішим двигуном 6ТД-1 (1000 к.с.). Паралельно з модернізацією Т-64БВ, триває й робота з удосконалення танка «Оплот», однак через високу вартість вона наразі обмежується одиничними екземплярами.

В галузі озброєння для ракетних військ і артилерії триває розробка ОТРК, який отримав назву «Грім-2» (за часткового фінансування іноземним замовником). Перші випробувальні

пуски ракет цього комплексу відбулись восени 2016 р. У 2016 р. ДККБ «Луч» почало створення ракетного комплексу «Вільха» з коригованим боєприпасом калібру 300 мм (на основі РСЗВ «Смерч»). За два роки «Вільху» взяли на озброєння, а у квітні 2019 р. відбулись випробування ракети «Вільха-М» зі збільшеною з 70 до 130 км дальністю пуску.

Напрацювання з модернізації РСЗВ БМ-21 («Бастіон-01/02») набули дальшого розвитку в системі БМ-21У «Верба», взятій на озброєння в 2019 р. Система включає пускову установку та транспортно-зарядну машину (ТЗМ) на шасі автомобілів КраЗ-6322. Сучасні системи навігації скоротили час, потрібний для відкриття вогню, нова система вирівнювання і стабілізації платформи підвищила точність вогню, а введення ТЗМ дозволило в сім разів скоротити час перезаряджання пускової установки. У 2020 р. почались випробування РСЗВ «Буревій» – модернізованого варіанта РСЗВ «Ураган». Наприкінці 2022 р. в Україну надійшла партія чотиривісних шасі «Татра 815» чеського виробництва, призначених для монтажу РСЗВ «Буревій».

РСЗВ БМ-21У «Верба»

САУ 2С22 «Богдана»

В галузі ствольної артилерії ведеться розробка 155-мм САУ 2С22 «Богдана», яка використовує колісне шасі КраЗ-63221 і артилерійську частину зі стволом завдовжки 52 калібри, відповідну стандартам НАТО. Випробування «Богдани» почались 2018 р.

В галузі протитанкового озброєння продовжувалось постачання у війська ПТРК «Бар'єр» (у складі бойових модулів на БТР-3 і БТР-4) та «Стугна-П». У серпні 2017 р. на озброєння взяли легкий ПТРК «Корсар», а 2018 р. почалось постачання зі США легких ПТРК «Джавелін».

В ході бойових дій АТО дуже інтенсивно використовувались міномети, що призводило до їхнього прискореного зносу, а також втрат, неминучих в бойових умовах. Тому у травні 2015 р. міністерство оборони поставило завдання розробити український 120-мм міномет. Цим зайнялось ПАТ «Завод Маяк», взявши за

основу радянський міномет 2Б11. Вже в серпні 2015 р. був готовий перший дослідний зразок, а в листопаді того ж року міномет М120-15 «Молот» був допущений до експлуатації на особливий період. Для Збройних Сил України замовили 280 таких мінометів, перші з яких надійшли у війська в березні 2016 р. Однак в ході експлуатації «Молотів» трапилась низка інцидентів, які, на жаль, супроводжувались загибеллю людей. Однією з причин стала недостатня якість мінометів, і в серпні 2020 р. було оголошено про припинення експлуатації «Молотів» в Збройних Силах України. Як тимчасовий захід в Болгарії придбали партію 120-мм мінометів EM-120 (аналог 2Б11). У 2020 р. в Україні проходили випробування одразу три зразки 120-мм мінометів вітчизняного виробництва: удосконалений «Молот», а також «Бучарда» (виробництва Старокраматорського машинобудівного заводу) і МП-120 (компанії «Українська бронетехніка»). 2016 р. ПАТ «Завод Маяк» створило 60-мм легкий міномет М60-16 «Камертон». З 2017 р. ці міномети надходять у війська. У 2018 р. взятий на озброєння 82-мм міномет УПК-82.

Певні зусилля вживаються щодо оновлення стрілецького озброєння. 2014 р. взяті на озброєння пістолети «Форт-14», «Форт-17» виробництва Науково-виробничого об'єднання «Форт». ПАТ «Завод Маяк» налагодило виробництво 7,62-мм кулеметів КМ-7,62 (аналог ПКМ), КТ-7,62 (аналог ПКТ), Науково-технічний комплекс «Завод точної механіки» – 12,7-мм кулеметів КТ-12,7 (аналог НСВТ). 2018 р. взята на озброєння снайперська гвинтівка UR-10 виробництва ТОВ «Зброяр». У США закуплені снайперські гвинтівки SRS-1A, «Баррет» M107A1 та інші. Налагоджене виробництво аналогів 30-мм автоматичного гранатомета АГС-17 – КБА-117 (для встановлення на бойові машини) і КБА-119 (станкового).

Суттєве значення для підвищення мобільності частин і підрозділів Сухопутних військ має постачання нової автомобільної техніки. Зі США надходять багатоцільові автомобілі родини НММWV. Перша партія з 40 автомобілів надійшла ще 2001 р., а з 2015 р. почалось постачання більш численних партій (загалом понад 300 автомобілів). Крім базової конфігурації, НММWV постачались у броньованому варіанті, а також у варіантах санітарної машини та носія контрбатареїної РЛС AN/TPQ-36.

Іншим типом легкого армійського автомобіля став «Богдан-2351», створений корпорацією «Богдан» на базі китайського шасі «Грейт Волл Вінгл 5». Пікап з п'ятимісною кабіною та вантажним відсіком пройшов відомчі випробування Міноборони в березні

2018 р. та був рекомендований до експлуатації. На тому ж шасі створений санітарний автомобіль «Богдан-2251», який надходить в Збройні Сили України з 2016 р. (до початку 2021 р. поставлено близько 350 таких машин).

Поряд з автомобілями КраЗ різних модифікацій, в 2016 р. Збройні Сили України почали отримувати вантажівки МАЗ-5316 (двовісні) і МАЗ-6317 (тривісні), виробництво яких було локалізоване на заводі «Богдан».

Вертоліт Мі-24ПУ1

Вертоліт Мі-8МСБ-В

Головним напрямом підвищення бойових спроможностей армійської авіації лишається модернізація вертольотів. Зокрема, 2016 р. отримано три модернізовані вертольоти Мі-24ПУ1. 2014 р. взятий на озброєння вертоліт Мі-8МСБ-В, який отримав нові двигуни і оновлене бортове обладнання. А 2016 р. взяли на озброєння легкий гелікоптер Мі-2МСБ – глибоку модернізацію Мі-2 з новими двигунами. Раніше вертольоти такого класу армійською авіацією України не використовувались. Введення їх до структур бригад армійської авіації дозволяє розвантажити вертольоти Мі-8, поклавши на Мі-2МСБ виконання низки завдань.

Цілковим новим класом військової техніки, який з'явився в Сухопутних військах вже після початку російської агресії, стали безпілотні авіаційні комплекси (БпАК). Спочатку такі комплекси постачались волонтерами здебільшого з використанням доступних на ринку комерційних безпілотників. Але поступово з'являються БпАК спеціального військового призначення. З 2014 р. в Сухопутних військах експлуатується БпАК «Фурія» (виробництва київського підприємства «Атлон Авіа»), призначений для коректування артилерійського вогню. У квітні 2020 р. цей комплекс офіційно взяли на озброєння, але до того часу війська вже отримали десятки «Фурій». 2019 р. взятий на озброєння розвідувальний БпАК «Спектатор» (експлуатується з січня 2016 р., виготовляється ВАТ «Меридіан»), а у травні 2021 р. – БпАК «Лелка-100» (виробництва компанії DeVipro). 2016 р. зі США надійшли 72 розвідувальні безпілотники RQ-11 «Рейвен».

Висновки

Три десятиліття існування і діяльності Сухопутних військ Збройних Сил України були часом постійних змін, зумовлених необхідністю адаптації до потреб оборони країни з урахуванням соціально-економічних та політичних реалій. Саме ці поза-військові чинники часто домінували під час ухвалення рішень щодо реформування Сухопутних військ.

Структура Сухопутних військ, успадкована Україною в 1991 р. після розпаду СРСР, була громіздкою. Склад та дислокація частин і з'єднань не відповідали потребам України як суверенної держави, а їхнє утримання виходило далеко поза межі фінансової спроможності держави. Поряд з тим, Сухопутні війська мали достатню кількість сучасного на той момент озброєння.

Заходи, реалізовані упродовж 1991 – 1996 рр., полягали насамперед у створенні нормативно-правових засад функціонування Сухопутних військ як складової частини Збройних Сил України, а також скороченні надлишкових структур управління, частин та з'єднань. Почались перші експерименти щодо переведення Сухопутних військ на бригадну організацію. Відбулись і серйозні структурні зміни. Зокрема, зенітні ракетні бригади, озброєні комплексами середньої і великої дальності, були передані з Сухопутних військ до Військ ППО. Натомість у складі Сухопутних військ з'явилися аеромобільні війська (за часів СРСР повітряно-десантні війська були окремим родом військ). Армійська авіація після короткого періоду перебування у складі ВПС повернулася до Сухопутних військ. Почалось формування структур територіальної оборони та приведення мережі військових навчальних закладів у відповідність до потреб Сухопутних військ суверенної України. З 1992 р. підрозділи Сухопутних військ почали брати участь у миротворчих операціях.

Характерними рисами другого етапу розбудови Сухопутних військ Збройних Сил України (1997 – 2004 рр.) стали спроби радикального реформування, які проходили на тлі хронічно недостатнього фінансування. Назагал логічна і доцільна концепція поділу Збройних Сил України на Передові сили оборони, Основні сили оборони і Стратегічні резерви не була повною мірою втілена в життя. Зокрема, через брак фінансування не вдалось сформувати Стратегічні неядерні сили стримування (які мали увійти до Передових сил оборони). Точніше, вони були утворені (в особі 1-ї ракетної дивізії), але невдовзі ліквідовані з огляду на

моральну застарілість наявних ракетних комплексів і відсутність адекватної заміни. Інший компонент Передових сил оборони – Сили швидкого реагування – були сформовані, а від Сухопутних військ до їх складу увійшов один з армійських корпусів.

Саме на другому етапі розвитку Сухопутних військ були реалізовані важливі організаційні реформи на усіх щаблях управління. Відбувся перехід від військових округів радянського взірця до нових постійних оперативно-стратегічних об'єднань – оперативних командувань. Їхня структура значно краще відповідала завданням оборони території країни. Також завершився перехід від дивізійно-полкової структури, «успадкованої» з часів СРСР, до бригадно-батальйонної. Відповідальність за оборону Криму була передана Військово-Морським Силам. Внаслідок цього дислокований на півострові 32-й армійський корпус у 2003 р. був переданий зі складу Сухопутних військ до ВМС. Ці реформи супроводжувались суттєвим скороченням чисельності Сухопутних військ, не в останню чергу зумовленим браком коштів. На цей етап припадає і початок найбільш масштабної місії Сухопутних військ за кордоном – участі в операції в Іраку. Іншим важливим елементом міжнародного співробітництва стало формування спільного Українсько-польського миротворчого батальйону.

Ухвалення у 2004–2005 рр. нового політичного курсу, спрямованого на вступ до НАТО та Європейського Союзу, призвело до серйозних змін у Збройних Силах. Скорочується термін строкової військової служби, починається підготовка до переведення Збройних Сил України на контрактну основу. Одночасно відбувається подальше скорочення їх чисельності. 2007 р. був утворений новий окремий рід Збройних Сил – Сили спеціальних операцій. До їхнього складу передали усі формування спеціального призначення, які раніше знаходилися у складі Сухопутних військ.

Прихід до влади у 2009 р. проросійських політичних сил зумовив нові зміни оборонної політики, ключовою з яких стало проголошення наступного року позаблокового статусу України. Плани створення невеликої армії, яка б була інтегрована у безпекову політику НАТО, були відкинута. Водночас не було ані ресурсів, ані бажання створювати достатньо чисельні Збройні Сили, які могли б самотужки забезпечити оборону України. Згорання низки заходів з реорганізації Сухопутних військ, зниження інтенсивності бойової підготовки призвели до того, що на початок 2014 р. стан бойової готовності з'єднань і військових частин Сухопутних військ був критично низьким.

Початок у лютому 2014 р. неоголошеної війни Російської Федерації проти України став своєрідною межею, яка поділила історію нашої країни і її Збройних Сил на довоєнний і воєнний періоди. Сухопутні війська були відмобілізовані і приведені в повну бойову готовність. Замість двох оперативних командувань («Північ» та «Південь») утворили чотири: «Захід», «Південь», «Схід» та «Північ». Були розгорнуті десятки батальйонів територіальної оборони, а невдовзі почалось формування нових бригад. У 2016 р. Високомобільні десантні війська (з 2017 р. – Десантно-штурмові війська) були виділені зі складу Сухопутних військ в окремий рід військ. Усі ці заходи відбувались в умовах бойових дій в Донецькій та Луганській областях. Сухопутні війська на своїх плечах винесли основний тягар активної фази бойових дій у 2014 – 2015 рр. і продовжують віддано нести бойову службу на лінії фронту.

Маючи за плечима складну 30-літню історію становлення, реформування та розвитку, Сухопутні війська Збройних Сил України продовжують самовіддано захищати територіальну цілісність нашої держави, свободу і цивілізований європейський вибір українського народу, наближаючись до високих стандартів провідних армій країн – членів НАТО.

Список використаної літератури

1. 60 років Прикарпатському військовому округу – Західному оперативному командуванню. Надійність, Честь, Слава. (Короткий історичний нарис). Львів: Управління з гуманітарних питань Західного оперативного командування, 2006. 36 с.
2. Актуальні питання та шляхи переходу підрозділів Збройних Сил України до євроатлантичних стандартів з урахуванням досвіду їх підготовки та участі у міжнародних миротворчих операціях: матеріали науково-практичної конференції, (Львів, 27 вересня 2006 р.). Львів: «Львівська політехніка», 2006. 59 с.
3. Аналіз бойових дій на сході України в ході зимової кампанії 2014–2015 років. 23.12.2015. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2015/12/23/analiz-bojovih-dij-na-shodi-ukraini-v-hodi-zimovoi-kampanii-2014%E2%80%93932015-rokiv--16785/> [дата зверн.: 15.05.2021].
4. Бейлз Елісон Дж. К. Глобальне партнерство як стратегічний актив: досягнення ефективності й результативності. Наука і оборона. 2007. № 1. С. 3–8.
5. Бердник М. Босздатний резерв чи гра у війну? Як тренуються бійці тероборони. 11.03.2021. URL: <https://www.dw.com/uk/boiezdatnyi-rezerv-chy-hra-u-viinu-yak-trenuiutsia-biitsi-teroborony/a-56838340> [дата зверн.: 02.07.2021].
6. Беляков В., Білобран Є., Полоз О. Особливості топогеодезичного забезпечення в зоні АТО. GEOFORUM'2018: тези доповідей 23 Міжнародної науково-технічної конференції, присвяченої професійному святу працівників геології, геодезії і картографії України. 18–20 квіт. 2018 р. Львів: Видавництво Львівської політехніки. 2018. С. 65
7. Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016) / [під заг. ред. І. Руснака] К.: Національний університет оборони України імені Івана Черняховського. 2017. 162 с.
8. Біла книга 2005. Оборонна політика України. Київ: Заповіт, 2006. 136 с.
9. Біла книга 2007. Оборонна політика України. Київ: Військо України, 2008. 120 с.
10. Біла книга 2008. Оборонна політика України. Київ: Міністерство оборони України, 2009. 100 с.
11. Біла книга 2010. Збройні Сили України. Київ: Міністерство оборони України, 2011. 84 с.
12. Біла книга 2011. Збройні Сили України. Київ: Міністерство оборони України, 2012. 84 с.

13. Біла книга 2012. Збройні Сили України. Київ: Міністерство оборони України, 2013. 74 с.
14. Біла книга 2013. Збройні Сили України. Київ: Міністерство оборони України, 2014. 76 с.
15. Біла книга 2015. Збройні Сили України. Київ: Міністерство оборони України, 2016. 105 с.
16. Біла книга 2016. Збройні Сили України. Київ: Міністерство оборони України, 2017. 113 с.
17. Біла книга 2017. Збройні Сили України. Київ: Міністерство оборони України, 2018. 152 с.
18. Біла книга 2018. Збройні Сили України. Київ: Міністерство оборони України, 2019. 172 с.
19. Біла книга 2019–2020. Збройні Сили України. Держспецтрансслужба. Київ: Міністерство оборони України, 2021. 196 с.
20. Богдалов А. Історія формування та діяльність добровольчих батальйонів у зоні проведення АТО. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2016. Вип. 1(1). С. 95–100.
21. Богданович В. Ю. Конфликты и войны после распада СССР / В. Ю. Богданович, А. Я. Маначинский, С. Г. Бутенко. Житомир: «Полесьє», 2006. 440 с.
22. Бойовий склад ракетних військ та артилерії збільшився понад удвічі. URL: <https://novynarnia.com/2019/11/03/boyoivy-sklad-raketnih-viysk-ta-artileriyi-zbilshivsya-ponad-udvichi/> [дата зверн.: 15.05.2021].
23. Бойовики підірвали кілька мостів на Донбасі. 14.07.014. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25456114.html> [дата зверн.: 05.06.2021].
24. Бороздін М.К., Лаврут О.О., Коломієць С.І., Засоби радіозв'язку: шлях трансформації від початку АТО до сьогодення та перспективи розвитку в ЗСУ. Збірник тез та доповідей міжнародної наукової конференції в Національній академії Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Львів: НАСВ. 2017, С. 36–38.
25. Бутусов Ю. Добровольчі батальйони: структура, страхи, проблеми бойового застосування. 29.08.2014. URL: http://gazeta.dt.ua/internal/dobrovolchi-batalyoni-struktura-strahiproblemi-boyovogozastosuvannya-__.html [дата зверн.: 01.07.2021].
26. В АТО є робота і для радіаційного, хімічного та біологічного захисту. URL: <https://milnavigator.com.ua/v-ato-ie-robotai-dlia-radiatsiinoho-khimich/> [дата зверн.: 21.06.2021].

27. Венгер В. Основні напрями міжнародного військового співробітництва Збройних Сил України (минуле, сучасність і майбутнє). Військо України. 1999. С. 10–11.

28. Війна на Донбасі. 2014 – 2017 рр.: зб. наук. праць за матеріалами III Всеукр. наук. військ.-істор. конф., 19 квітня 2018 р. / Нац. військово-історичний муз. України. К., 2018. 264 с.

29. Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання. Київ: Центр Разумкова (за підтримки МЗС Нідерландів) 2019. 144 с.

30. Військова рада «Народного фронту»: Протиповітряна оборона як стратегічний пріоритет держави (матеріали 3-го засідання Військової ради «НФ»). 15.10.2014. URL: <http://nfront.org.ua/news/details/369-vijskova-rada-narodnogo-frontu-protipovitryana-oborona-yak-strategichnij-prioritet-derzhavi> [дата зверн.: 18.05.2021].

31. Військове будівництво в Україні у XX столітті: історичний нарис, події, портрети / За заг. ред Кузьмука О.І. Київ: Видавничий Дім «ІнЮре», 2001. 448 с.

32. Власов І., Мечетенко М., Ганненко Ю. Аналіз чинників, які впливають на ефективність функціонування системи тилового забезпечення Збройних Сил України. Social development & Security. 2019. Vol. 9. No. 3. С. 16–24.

33. В Маріуполі уночі підірвали залізничний міст. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2014/12/141223_hk_mariupol_blast [дата зверн.: 05.06.2021].

34. Вовнянко Д. Чотири штурми Савур-Могили. 12.08.2018. URL: <https://tverezo.info/post/65522> [дата зверн.: 09.07.2021].

35. Воєнна доктрина України. Затверджена Указом Президента України від 15 червня 2004 року №648/2004, зі змінами, внесеними згідно з Указом Президента України від 15 липня 2004 року №800/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648/2004#Text> [дата зверн.: 01.06.2021].

36. Воробйов В.С. Досвід виконання деяких завдань інженерного забезпечення миротворчих операцій // Наука і оборона. 2001. № 4. С. 13–19.

37. Ворончук В. Війська отримали велику кількість техніки РЕБ. 11.11.2019. URL: <https://armyinform.com.ua/2019/11/vijska-otrimaly-velyku-kilkist-tehniky-reb/> [дата зверн.: 28.06.2021].

38. Враховуючи досвід Карабаху: ЗСУ представили зразок надувного макета військової техніки (фото). 30.11.2020. URL: https://defence-ua.com/news/vrahovujuchi_dosvid_karabahu_zsu_predstavili_zrazok_naduvnogo_maketa_vijskovoji_tehniki_foto-2186.html [дата зверн.: 05.06.2021].

39. Врятувати, допомогти, мости навести, дорогу прокласти і честь зберегти. 07.04.2016. <https://ua.dorig.net.ua/article/vryatuvati-dopomogti-mosti-navesti-dorogu-proklasti-chest-zberegti> [дата зверн.: 05.06.2021].

40. Втрати Збройних Сил України у бронетехніці під час АТО у 2014–2016 роках. 10.02.2020. URL: https://defence-ua.com/army_and_war/vtrati_zbrojnih_sil_ukrajini_u_bronetehnitzi_pid_chas_ato_u_2014_2016_rokah_vpereshe_oprijjudnena_detalna_ofitsijna_statistika-181.html [дата зверн.: 23.05.2021].

41. В Україні підірвали другий міст за два дні. 21.01.2015. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2015/01/150121_bridges_terrorist_acts_vs [дата зверн.: 05.06.2021].

42. Гаєвський А. Третій зимовий похід лицарів Зимового походу – як бійці 28-ї ОМБр захищають Мар’їнку. 13.01.2020. URL: <https://savelife.in.ua/tretij-zymovuj-pohid-lytsariv-zymovogo-pohodu-yak-bijtsi-28-yi-ombr-zahyshhayut-mar-yinku/> [дата зверн.: 09.07.2021].

43. Галанцев В. Не зупинятися на досягнутому. Військо України. 2002. №11-12. С. 3-4.

44. Генштаб ЗСУ інформує щодо батальйонів територіальної оборони. 14-11-2014. URL: <https://web.archive.org/web/20141129020011/http://km-rda.gov.ua/index.php?newsid=2022> [дата зверн.: 01.07.2021].

45. Гладка К., Громаков Д., Миронова В., Плужник О., Покальчук О., Рудич І., Трофимович В., Шевченко А. Добробати. Харків: Фоліо, 2018. 325 с.

46. Глотов С., Глотова А., Воронова А., Руденко Ю., Путяга Д. У вогняному кільці. Оборона Луганського аеропорту. Харків: Фоліо, 2018. 540 с.

47. Гребенюк М. Історична періодизація антитерористичної операції на сході України (14 квітня 2014 – 30 квітня 2018 рр.) / М. Гребенюк, В. Грицюк, В. Щипанський. Український історичний журнал. 2020. Число 4.

48. Гречанинов В.О. Миротворчість. Нові підходи. Політика і час. 1998. № 9. С. 11–16.

49. Гречанинов В. Миротворчість. Віче. 2001. № 3. С. 100–109.

50. Гриценко А.С., Перепелиця А.С. Про функції Воєнної організації держави. Наука і оборона. 1999. № 1. С. 28–33.

51. Гриценко А.С. Ми, військові, свою місію виконали достойно! Військо України. 2005. № 5-6. С. 1.

52. Гриценко К.І. Косово: воєнно-політичні аспекти операції НАТО в Югославії та роль України у врегулюванні конфлікту. Наука і оборона. 2000. № 1. С. 3–7.

53. Губаренко О. Основні принципи застосування миротворчих підрозділів ЗСУ. Військо України. 1999. № 9-10. С. 11-12.
54. Гуральська А. Звіт: Добровольчі батальйони. Виникнення, діяльність, суперечності. URL: <https://ua.odfoundation.eu/a/6444,zvit-dobrovolchi-bataljony-vyynyknennja-dijalnist-superechnosti/> [дата зверн.: 02.07.2021].
55. Гуржій О.І., Лега А.Ю., Макаров В.Д. Узагальнення досвіду проведення миротворчих операцій в другій половині ХХ століття. Київ: Інститут історії України НАН України, Національна академія оборони України, Український інститут воєнної історії, 2004. 94 с.
56. Данильченко К. Сталева кіннота. Якими танками воює українська армія. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-55927664> [дата зверн.: 09.07.2021].
57. Десантно-штурмові війська Збройних Сил України. 08.12.2020. URL: <https://www.zsu.gov.ua/menu/5fe440852f429b1f88ce9cc7> [дата зверн.: 02.07.2021].
58. Державна програма розвитку Збройних Сил України на 2006–2011 рр. (Основні положення). Київ, 2006. 40 с.
59. Дмитренко Р.П., Єзерський М.Р., Лимаренко В.В. Оцінювання рівня готовності миротворчих контингентів Збройних Сил України. Наука і оборона. 2004. № 3. С. 7–12.
60. Довідник НАТО. Брюссель, Бельгія, 2006. 384 с.
61. Довідник «Сучасна ситуація в Іраку». Київ: Міністерство оборони України, 2004. 30 с.
62. Довідник з питань міжнародного військового співробітництва та участі України у міжнародних миротворчих операціях / Упорядн. Д. Шило. Київ : «МП Леся», 2001. 192 с.
63. Довідник положень законодавства щодо забезпечення діяльності українського миротворчого контингенту направлено до республіки Ірак. Київ: Юридичний департамент Міністерства оборони України, 2004. 192 с.
64. Досвід застосування військ ППО СВ під час проведення АТО на території Донецької та Луганської областей. 28.07.2016. URL: <http://www.hups.mil.gov.ua/dosvid-zastosuvannya-vijsk-ppo-sv-pid-chas-provedennya-ato-na-teritori%D1%97-donecko%D1%97-ta-lugansko%D1%97-oblastej/> [дата зверн.: 18.05.2021].
65. Досвід організації санітарно-гігієнічного та протиепідемічного забезпечення військ (сил) під час проведення антитерористичної операції (Операції об'єднаних сил) / за ред. В.І. Цимбалюка. Київ : Софія-А. 2019. 269 с.

66. Досвід, проблеми та шляхи вдосконалення підготовки та застосування миротворчих контингентів Збройних Сил України у міжнародних миротворчих операціях: матеріали науково-практичної конференції (Київ, 24 червня 2004 р.) / Національний науково-дослідний центр оборонних технологій і воєнної безпеки України. Київ: ННДЦ ОТ і ВБ України, 2004. 292 с.

67. Жирохов М. Українська зброя. Що продає і що купує Україна на ринку озброєнь. 28.10.2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/10/28/666682/> [дата зверн.: 23.05.2021].

68. Жирохов М. Цифрове вимірювання війни на Донбасі. Якi інноваційні розробки має на озброєнні українська армія. 02.02.2018. URL: <https://mind.ua/openmind/20181189-cifrove-vimiryuvannya-vijni-na-donbasi> [дата зверн.: 28.06.2021].

69. Жирохов М. Надійний щит чи діряве корито: в якому стані українська система ППО. 10.04.2018. URL: <https://mind.ua/openmind/20183568-nadijnij-shchit-chi-diryave-korito-v-yakomu-stani-ukrayinska-sistema-pro> [дата зверн.: 18.05.2021].

70. Заболотнюк В.І., Федоров О.Ю. Батальйони територіальної оборони у період з 2014 по 2015 роки. Збірник наукових праць за матеріалами IV Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 19 квітня 2019 року/ Національний військово-історичний музей України – Київ, 2018 – С. 57–61.

71. За ВДВ... Цікаві факти про еліту української армії. URL: https://galinfo.com.ua/articles/za_vdv_tsikavi_fakty_pro_elitu_ukrayinskoj_armii_266135.html [дата зверн.: 09.07.2021].

72. Завжди перші: кілька фактів про десантно-штурмові війська України. 21.11.2019. URL: <https://www.armyfm.com.ua/zavzhdi-pershi-kilka-faktiv-pro-desantno-shturmovi-vijska-ukraini/> [дата зверн.: 12.07.2021].

74. Задіяні в ООС військові частини озброєні на 99% – Генштаб. 11.03.2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2657092-zadiani-v-oos-vijskovi-castini-ozbroeni-na-99-genstab.html> [дата зверн.: 23.05.2021].

75. Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про часткову мобілізацію» від 17 березня 2014 р. № 1126-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-18#Text> [дата зверн.: 14.03.2021].

76. Закон України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> [дата зверн.: 14.03.2021].

77. Закон України «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> [дата зверн.: 01.09.2021].

78. Застосування досвіду ООС для підготовки фахівців військ зв'язку, радіотехнічного забезпечення, автоматизованих та інформаційних систем: нав. посіб. / К.С. Васюта, О.М. Чекунов, С.А. Макаров та ін. Х: ХНУПС. 2019. 288 с.

79. Застосування загальновійськових з'єднань, частин та підрозділів в миротворчих операціях: матеріали науково-практичної конференції (Київ, 24 березня 2005 р.) / Національна академія оборони України. Київ: НАОУ, 2005. 90 с.

80. Затинайко О.І. Реформування Збройних Сил України в контексті глобальних викликів та інтеграції до євроатлантичної співдружності. Наука і оборона. 2003. № 4. С. 3–6.

81. Затинайко О.І. Збройні сили України – головний фактор незалежності держави. Військо України. 1997. № 9–12. С. 4–7.

82. Збірник вивчення уроків бойового досвіду (за бойовим досвідом отриманим в Операції об'єднаних сил (раніше АТО) на території Донецької та Луганської областей: Тактична публікація начальника (командирам) організаційних структур ЗС України з вивчення досвіду. Київ: Центр оперативних стандартів і методики підготовки Збройних Сил України, Головне управління доктрин та підготовки Генерального штабу Збройних Сил України. 2021. 56 с.

83. Інформація щодо реалізації Плану заходів з інженерно-технічного облаштування українсько-російського і українсько-молдовського державного кордону. 02.02. 2020. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/Informaciya-shchodo-realizacii-Planu-zahodiv-z-inzhenerno-tehnichno-oblashtuvannya-ukrainsko-rosiyskogo-derzhavnogo-kordonu/> [дата зверн.: 11.06.2021].

84. Історія українського війська / М. Відейко, А. Галушка, А. Харук [та ін.]. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 416 с.

85. Керівний склад Міністерства оборони, Генерального штабу та воєначальники Збройних Сил України (1991–2009). Військо України. 2009. №12 (114). С. 4–6.

86. Коваленко О. Аеропорт. Невідомі подробиці найтрагічнішої спецоперації АТО. Українська правда. 12.01.2016. URL: <https://www.pravda.com.ua/cdn/graphics/2016/01/aeroport/> [дата зверн.: 05.06.2021].

87. Коваль М.В. Оборонна лінія на сході України в контексті історичного досвіду фортифікаційного будівництва. Гілея. Вип. 106. 2016. С. 55–60.

88. Кожухар І. Микола Жирнов, командувач Сил підтримки ЗСУ. Міни, встановлені в 2014–2015 роках у зоні інтенсивних боїв на Донбасі, знешкоджують досі. 23.06.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3050392-mikola-zirnov-komanduvac-sil-pidtrimki-zsu.html> [дата зверн.: 21.06.2021].

89. Козинець І.П. Підготовка Збройних Сил України до участі в міжнародних миротворчих операціях на сучасному етапі. Воєнна історія. 2008. № 1-2. С. 197–201.

90. Козинець І. П. Особливості застосування українських підрозділів у міжнародних миротворчих операціях щодо врегулювання збройних конфліктів. Зб. наук. праць «Труди академії». 2007. Вип. 79. С. 60–67.

91. Костенко Ю. Історія ядерного роззброєння України. Київ: Ярослав Вал, 2015. 464 с.

92. Колотов В. Північне оперативне командування: з поглядом у майбутнє. Народна армія. 1999. 28 липня.

93. Крапивенко Д. На танконебезпечному напрямку. 26 липня 2014 р. URL: <https://tyzhden.ua/Society/115225> [дата зверн.: 09.07.2021].

94. Красота І.В. Застосування інженерних військ Збройних Сил України під час Антитерористичної операції (2014–2017 рр.). Воєнно-історичний вісник. Київ: ЦП «Компринт», 2018. Вип. 1(27). С. 123–129.

95. Кречко Я. Російські ракети проти українських засобів ППО: чи готові ЗСУ відбити удар з повітря. 29.04.2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29908812.html> [дата зверн.: 18.05.2021].

96. Кузьмук О.І. Збройні Сили України на початку ХХІ сторіччя. Наука і оборона. 1999. № 4. С. 2–6.

97. Кузьмук О.І. Миротворча діяльність у спектрі пріоритетних функцій Збройних Сил України ХХІ сторіччя. Наука і оборона. 2001. № 4. С. 3–12.

98. Кузьмук О.І. На варті миру та міжнародного правопорядку. Наука і оборона. 2002. № 2. С. 3–9.

99. Кузьмук О.І. Сполучені Штати Америки в Іраку: геополітичний і воєнно-стратегічний аналіз. Наука і оборона. 2007. № 3. С. 3–8.

100. Купріянова І. Донецьк перетворюється на поле бою. URL: <https://www.pravda.com.ua/cdn/graphics/2016/01/aeroport/> [дата зверн.: 05.06.2021].

101. Лаврут О.О., Лаврут Т.В., Климович О.К., Здоренко Ю.М. Новітні технології та засоби зв'язку у Збройних Силах України:

- шлях трансформації та перспективи розвитку. Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. 2019. № 1(34). С. 91–101.
102. Лезік О.В., Орехов С.В., Левагін Г.А., Оборонов М.І. Можливі форми та способи бойового застосування сил і засобів ППО і РЕБ в умовах радіолокаційної протидії в зоні проведення Операції об'єднаних сил. Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил. Харків: ХНУПС. 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/338482716_Mozliivi_formi_ta_sposobi_bojovogo_zastosuvanna_sil_i_zasobiv_PP_O_i_REB_v_umovah_radioelektronnoi_protidii_v_zoni_provedenna_Operacii_ob'ednanih_sil [дата зверн.: 28.06.2021].
103. Ленский А.Г., Цыбин М.М. Советские сухопутные войска в последний год Союза ССР. Справочник. Санкт-Петербург: В&К, 2001. 294 с.
104. Литвин С.М. Нагрудні кваліфікаційні знаки України: довідник-каталог. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2010. 344 с.
105. Лопата А. «Я щасливий, що мені вдалося тоді вистояти, не зламатися». Камуфляж. 2008. № 7. С. 21–23.
106. Лукашик Ю. Наші інженерні війська і зруйновані мости відбудовують, і міни знешкоджують. Відомості. 2015. 5 листопада. URL: <https://vidomosti-ua.com/newspaper/111069> [дата зверн.: 05.06.2021].
107. Майстренко О.А. Проблемні питання розвитку ракетно-артилерійського озброєння та шляхи їх вирішення. Science, engineering and technology: global trends, problems and solutions: International scientific and practical conference. 25–26 sept. 2020. Prague: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. С. 201–204.
108. Марші, переправи та маскування: в зоні ООС відбулись масштабні навчання. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/marshi-perepravu-ta-maskuvannia-v-zoni-oos-vidbulysia-masshtabni-navchannia-196505.html> [дата зверн.: 21.06.2021].
109. Матеріально-технічне забезпечення військ (сил), що беруть участь в антитерористичній операції. 15.09.2014. URL: [https://www.mil.gov.ua/ministry/aktualno/nadhodzhennya-ta-vikoristannya-koshtiv/materialno-tehnichne-zabezpechennya-vijsk-\(sil\)-shho-berut-uchast-v-antiteroristichnij-operaczii.html](https://www.mil.gov.ua/ministry/aktualno/nadhodzhennya-ta-vikoristannya-koshtiv/materialno-tehnichne-zabezpechennya-vijsk-(sil)-shho-berut-uchast-v-antiteroristichnij-operaczii.html) [дата зверн.: 23.05.2021].
110. Методичний посібник щодо організації і здійснення охорони та оборони, повсякденної діяльності військових частин (підрозділів) Збройних Сил України, які розташовані у базових

таборах. Київ, 2014. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Ministerstvo_oborony_Ukrainy/Metodychnyi_posibnyk_schodo_orhanizatsii_i_zdiisnennia_okhorony_ta_oborony_povsiakdennoi_diialnosti.pdf [дата зверн.: 05.06.2021].

111. Миротворча діяльність Збройних Сил України та досвід застосування підрозділів Збройних Сил України в операції багатонаціональних сил зі створення умов стабільності та безпеки в Республіці Ірак. Під заг. ред. Кириченка С.О. Тематичний збірник. Київ: ННДЦ ОТ і ВБ України, 2005. 374 с.

112. Миротворча діяльність Збройних Сил України: досвід, проблеми, перспективи. Тематичний збірник. Під загальною редакцією Шпури М.І. Київ: ННДЦ ОТ і ВБ України, 2004. 286 с.

113. Миротворча діяльність України: кооперація з НАТО та іншими структурами європейської безпеки. Київ: Стилос, 2002. 314 с.

114. Миротворча та антитерористична діяльність Збройних Сил України. Тематичний збірник. Під загальною редакцією Кириченка С.О. Київ: ННДЦ ОТ і ВБ України. 2007. 208 с.

115. Міжнародна миротворча діяльність у системі забезпечення національної безпеки України. Монографія. Київ: НАОУ, 2007. 204 с.

116. Міжнародна миротворча діяльність України: 10 років історичного досвіду / Ред. Шпура М.І. (голова) та ін. Київ: ННДЦ ОТ і ВБ України, 2002. 48 с.

117. Міжнародні відносини і євроатлантична інтеграція України. Київ: НАОУ, 2005. 403 с.

118. Міжнародні міжурядові організації: Навчальний посібник / Під загальною редакцією О.І. Пошедіна. Київ: НАОУ, 2005. 296 с.

119. Міноборони: В областях створюються батальйони територіальної оборони. 30.04.2014. URL:<https://www.kmu.gov.ua/news/247260349> [дата зверн.: 02.07.2021].

120. Мобільні групи військових топографів продовжують виконувати завдання в зоні АТО. 30.09.2014. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2014/09/30/mobilni-grupi-vijskovih-topografiv-prodovzhuyut-vikonuvati-zavdannya-v-zoni-ato/> [дата зверн.: 29.06.2021].

121. На блокпостах Донбасу почали дезінфікувати автомобілі: фоторепортаж. 02.04. 2020. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/na-blokpostah-donbasu-pochali-dezinfikuvati-avtomobili-fotoreportazh-343485_.html [дата зверн.: 21.06.2021].

122. Начальник Тилу ЗСУ звітує про тилове забезпечення в АТО. 23.11.16. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2016/11/tyl-ato.html> [дата зверн.: 23.05.2021].

123. На Львівщині визначають кращу вертолітну ланку серед бригад армійської авіації ЗС України. 14.11.2017. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2017/11/army-aviation.html> [дата зверн.: 07.06.2021].

124. На Рівненщині відбуваються унікальні тренування вертольотчиків. 10.05.2019. URL: <https://mil.in.ua/uk/na-rivnenshhyini-vidbuvayutsya-unikalni-trenuvannya-vertolotchukiv/> [дата зверн.: 07.06.2021].

125. Науменко М. Майбутнє військової освіти починається вже сьогодні. Народна армія. 2006, 14 листопада.

126. Неоголошена війна. Невідомі факти і хроніки АТО. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2015. 512 с.

127. Нікітюк В. Вступ України до НАТО: від хибних стереотипів до здорового прагматизму. Військо України. 2006. № 2. С. 10–12.

128. Нікітюк В.О. Миротворча діяльність у Європі: еволюція міжнародно-правових та інституціональних засад. Наука і оборона. 2001. № 3. С. 36–44.

129. Нікітюк В.О. Європейська безпека перед викликом етнічного конфлікту: погляд з позицій міжнародного права. Наука і оборона. 2003. № 3. С. 3–10.

130. Оборона Донецького аеропорту завершилася 23 січня, коли остання команда наших воїнів вийшла із летовища». – Віталій Баранов. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/01/oborona-doneczkogo-aeroportu-zavershylasya-23-sichnya-koly-ostannya-komanda-nashyh-voyniv-vyjszha-iz-letovyshha-vitalij-baranov/> [дата зверн.: 12.07.2021].

131. ОДА: сепаратисти укріплюються в Донецьку. 07.07.2014. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/07/140707_donbass_situation_dk [дата зверн.: 05.06.2021].

132. Організація військового зв'язку в підрозділах тактичної ланки управління: Навчальний посібник / С.В. Давіденко, О.О. Лаврут, С.О. Івко та ін. Львів: НАСВ. 2018. 289 с.

133. Основи участі миротворчих контингентів та миротворчого персоналу Збройних Сил України у міжнародній миротворчій діяльності. Київ: ГКСВ ЗС України, 2004. 69 с.

134. Основи участі Сухопутних військ Збройних Сил України у міжнародних миротворчих операціях. Київ: ГКСВ ЗС України, 2004. 16 с.

135. Основи участі миротворчих контингентів та миротворчого персоналу Збройних Сил України у міжнародній миротворчій діяльності. Київ: ННДЦ ОТ і ВБУ, 2005. 47 с.

136. Основні показники реформування Міністерства оборони та Збройних Сил у 2016 році. 04.08.2017. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2017/08/pokaznyky-reformuvannya-zsu-2016.html>

137. Особливості застосування підрозділів ракетних військ і артилерії у специфічних діях за досвідом Антитерористичної операції: Навчальний посібник / П.П. Ткачук, С.М. Свідерок, [та ін.]. Львів: НАСВ. 2016. 97 с.

138. Офіцери бригад тероборони вчаться планувати бойові дії. 21.11.18. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2018/11/zbory-tro.html> [дата зверн.: 03.07.2021].

139. Пальчук М.М. Проблеми міжнародної безпеки і миротворчі операції. Військо України. 1998. № 3-4. С. 6–8.

140. Пагулич Р. Протистояння у повітрі: як ЗСУ захищають небо від шпигунів. 25 лютого 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbas-realii-n%D0%B5bo-nad-donbasom/29787924.html> [дата зверн.: 28.06.2021].

141. Панюк А. В. Збройні Сили України в системі міжнародних зв'язків. Вісник «Держава і армія». Львів: Держ. університет «Львівська політехніка», 1999. № 377. С. 206–214.

142. Папікян А.Л. Збройні Сили України двадцятого століття. Львів: Кобзар, 1999. 308 с.

143. Перепелиця Г.М. Конфлікти в посткомуністичній Європі / НІСД при Президентові України. Київ: Стилос, 2003. 432 с.

144. Перепелиця Г.М. Політика України щодо миротворчості регіональних і субрегіональних організацій у Чорноморському та Євразійському регіонах. Стратегічна панорама. 2002. № 2. С. 123–132.

145. Перепелиця Г.М. Про нову роль армії у врегулюванні воєнно-політичних конфліктів. Політика і час. № 2. 1994. С. 21–27.

146. Підірвано міст через Сіверський Донець на дорозі Красний Лиман – Артемівськ – Горлівка. 07.07.2014. URL: https://lb.ua/society/2014/07/07/272084_vzorvan_most_cherez_severskiy_donets.html [дата зверн.: 05.06.2021].

147. Підрозділи ЗС України, які виконують завдання в районі проведення АТО, повністю забезпечені топографічними картами відповідно до наданих заявок. 18.02. 2016. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2016/02/18/pidrozdili-zs-ukraini-yaki-vikonuyut-zavdannya-v-rajoni-provedennya-ato-povnistyu-zabezpecheni-topografichnimi-kartami-vidpovidno-do-nadanih-zayavok--17915/> [дата зверн.: 29.06.2021].

148. Положий Є.В. Іловайськ: розповіді про справжніх людей. Харків: Фоліо, 2015. 378 с.
149. Порядок матеріально-технічного і фінансового забезпечення миротворчих контингентів і персоналу України, який бере участь у міжнародних миротворчих операціях. Постанова Кабінету Міністрів України. Офіційний вісник України. 2002. № 963. С. 45.
150. Правові основи військового будівництва та військово-цивільних відносин: збірник законодавчих актів з питань національної безпеки і оборони / Ред. рада: Г.К. Крючков (голова), Б.П. Андрусюк, В.П. Горбулін та ін. Київ: Парламентське вид-во, 2005. 832 с.
151. Представник командування сил підтримки: ми працюємо, щоб всі підрозділи були злагоджені, виконували завдання вчасно. 26.02.2021. URL: <https://www.armyfm.com.ua/predstavnik-komanduvannya-sil-pidtrimki-mi-pracyuemo-shhob-vsi-pidrozdzili-buli-zlagodzheni-vikonuva/> [дата зверн.: 28.06.2021].
152. Про визначення районів проведення антитерористичної операції та термінів її проведення: Наказ від 07.10.2014 N 33/6/a. URL: http://cons.parus.ua/_doc_view.asp?rnх=09FH733877711bd2c4a783860саа719233250 [дата зверн.: 09.07.2021].
153. Про виконання вказівок Верховного Головнокомандувача ЗС і 1-шу ракетну дивізію. Народна Армія. 1998. 8 грудня.
154. Про впорядкування присвоєння почесних найменувань військовим частинам, установам, вузлам зв'язку, органам та підрозділам. Указ Президента України № 1173/2000 від 30 жовтня 2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1173/2000#Text> [дата зверн.: 09.07.2021].
155. Про забезпечення діяльності Українського миротворчого контингенту Місії ООН у Сьєрра-Леоне. Постанова Кабінету Міністрів України. Офіційний вісник України. 2001. № 1. С. 132.
156. Про забезпечення діяльності українського миротворчого контингенту та миротворчого персоналу, що направляється до Місії ООН у Ліберії. Постанова Кабінету Міністрів України. Урядовий кур'єр. 2004. № 36.
157. Про забезпечення діяльності Українського миротворчого контингенту у складі міжнародної присутності з безпеки в Косово, Союзна Республіка Югославія. Постанова Кабінету Міністрів України. Офіційний вісник України. 1999. № 35. С. 80.
158. Про забезпечення діяльності українського миротворчого контингенту, що направляється до Республіки Ірак для участі у міжнародній миротворчій операції. Постанова Кабінету Міністрів України. Офіційний вісник України. 2003. № 23. С. 377.

159. Про затвердження Інструкції з організації участі миротворчих контингентів і персоналу Збройних Сил України в міжнародних миротворчих операціях. Затверджено Наказом Міністра оборони України № 252 від 10 травня 2006 року. Офіційний вісник України. 2006. № 22. С. 246.

160. Про затвердження Програми розвитку співробітництва України з Республікою Ірак. Постанова Кабінету Міністрів України. Урядовий кур'єр. 2005. № 142.

161. Про затвердження Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 травня 2002 року «Про стратегію України щодо організації Північноатлантичного договору (НАТО)». Указ Президента України від 8 липня 2002 року. Урядовий кур'єр. 2002. 10 серпня.

162. Про заходи щодо виведення українського миротворчого контингенту з Республіки Ірак. Указ Президента України. Офіційний вісник України. 2005. № 15. С. 15.

163. Про збільшення чисельності батальйону Збройних Сил України в Миротворчих Силах ООН на території колишньої Югославії та надіслання групи військових спостерігачів. Постанова Верховної Ради України. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 49. С. 465.

164. Про міжнародні договори України. В редакції Закону України із змінами внесеними згідно з Рішенням Конституційного суду № 9-рп/2000 (v009p710-00) від 12.07.2000. Відомості Верховної Ради України. 1994. №10. С. 45.

165. Про надання інженерно-мостового підрозділу до місії Організації Об'єднаних Націй в Анголі. Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1996 року № 4/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 4. С. 15-16.

166. Про направлення миротворчого контингенту для участі України в міжнародній миротворчій операції в Косово, Союзна Республіка Югославія. Указ Президента України// Урядовий кур'єр. 1999. 4 серпня.

167. Про направлення миротворчого контингенту для участі України у міжнародній миротворчій операції в Республіці Ірак. Указ Президента України. Голос України. 2003. № 108.

168. Про направлення миротворчого контингенту і миротворчого персоналу для участі України в Місії Організації Об'єднаних Націй в Демократичній Республіці Конго та миротворчого контингенту для участі України в Тимчасових силах Організації Об'єднаних Націй у Лівані. Указ Президента України. Урядовий кур'єр. 2000. 25 липня.

169. Про направлення миротворчого контингенту та миротворчого персоналу для участі України в Місії Організації Об'єднаних Націй у Ліберії. Указ Президента України. Офіційний вісник України. 2004. № 51. С. 72.

170. Про направлення миротворчого персоналу для участі України в Місії спостерігачів Організації Об'єднаних Націй у Грузії. Указ Президента України. Офіційний вісник України. 2001. № 32. С. 151. 23 серпня.

171. Про направлення миротворчого персоналу України до Місії ОБСЄ в Грузії. Указ Президента України. Офіційний вісник України. 2000. № 34. С. 2.

172. Про направлення миротворчого персоналу України до Місії ООН у справах тимчасової адміністрації в Косово, Союзна Республіка Югославія. Указ Президента України. Офіційний вісник України. 1999. № 40. С. 24.

173. Про направлення миротворчого персоналу України до Тимчасових сил Організації Об'єднаних Націй у Лівані та до Місії Організації Об'єднаних Націй у Сьєрра-Леоне. Указ Президента України. Офіційний вісник України. 2002. № 7. С. 129.

174. Про опис і малюнок базового зразка Бойового Прапора військової частини (з'єднання) Збройних Сил України. Указ Президента України № 550/2006 від 20 червня 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550/2006#Text> [дата звернення: 23.01.2021].

175. Про порядок розгляду пропозицій щодо участі України в міжнародних миротворчих операціях. Указ Президента України. Урядовий кур'єр. 2000. 8 лютого.

176. Про присвоєння почесного найменування 12 окремих бригаді армійської авіації Сухопутних військ Збройних Сил України. Указ Президента України № 545/2020 від 5 грудня 2020 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5452020-35869> [дата звернення: 23.01.2021].

177. Про присвоєння почесного найменування 18 окремих бригаді армійської авіації Сухопутних військ Збройних Сил України. Указ Президента України № 547/2020 від 5 грудня 2020 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5472020-35881> [дата звернення: 23.01.2021].

178. Про присвоєння почесного найменування 38 зенітному ракетному полку Сухопутних військ Збройних Сил України. Указ Президента України № 411/2021 від 23 серпня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411/2021#Text> [дата звернення: 20.09.2021].

179. Про присвоєння почесного найменування 54 окремому розвідувальному батальйону Сухопутних військ Збройних Сил України. Указ Президента України № 419/2021 від 23 серпня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419/2021#Text> [дата зверн.: 20.09.2021].

180. Про присвоєння почесних найменувань військовим частинам Збройних Сил України та уточнення деяких найменувань. Указ Президента України № 234/2017 від 23 серпня 2017 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2342017-22422> [дата зверн.: 23.01.2021].

181. Про присвоєння почесних найменувань військовим частинам Збройних Сил України. Указ Президента України № 753/2019 від 15 жовтня 2019 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7532019-29965> [дата звернення: 23.01.2021].

182. Про присвоєння почесних найменувань військовим частинам Збройних Сил України. Указ Президента України № 168/2020 від 6 травня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168/2020#Text> [дата звернення: 23.01.2021].

183. Про присвоєння почесних найменувань військовим частинам Збройних Сил України. Указ Президента України № 343/2020 від 23 серпня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/343/2020#Text> [дата звернення: 23.01.2021].

184. Про ратифікацію Подальшого додаткового протоколу до угоди між державами-учасницями Північноатлантичного Договору та іншими державами, які беруть участь у програмі "Партнерство заради миру", щодо статусу їхніх збройних сил. (В редакції Закону України від 20 квітня 2000 р.). Відомості Верховної Ради. 2000. № 31. С. 242.

185. Про ратифікацію Угоди між державами-учасницями Північноатлантичного Договору та іншими державами, які беруть участь у програмі «Партнерство заради миру», щодо статусу їхніх збройних сил та Додаткового протоколу до цієї Угоди. В редакції Закону України від 2 березня 2000 року № 1510-III. Відомості Верховної Ради. 2000. № 18. С. 134.

186. Про ратифікацію Угоди між Україною та Республікою Польща в справі створення спільної військової частини для участі в міжнародних миротворчих і гуманітарних операціях під егідою міжнародних організацій. В редакції Закону України від 6 квітня 2000 р. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 25. С. 202.

187. Про символіку, яка застосовується в Збройних Силах України. Указ Президента України № 551/2006 від 20 червня 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551/2006#Text> [дата звернення: 23.01.2021].

188. Про схвалення рішення Президента України про направлення миротворчого контингенту і миротворчого персоналу для участі України в Місії Організації Об'єднаних Націй в Демократичній Республіці Конго та миротворчого контингенту для участі України в Тимчасових силах Організації Об'єднаних Націй у Лівані. Закон України. Урядовий кур'єр. 2000. 11 липня.

189. Про схвалення рішення Президента України про направлення миротворчого контингенту для участі України в Місії Організації Об'єднаних Націй в Сьєрра-Леоне. Закон України. Урядовий кур'єр. 2001. № 13.

190. Про схвалення рішення Президента України про направлення миротворчого контингенту для участі України у міжнародній миротворчій операції в Республіці Ірак. Закон України. Голос України. 2003. № 108.

191. Про схвалення рішення Президента України щодо направлення миротворчого контингенту для участі України в Місії Організації Об'єднаних Націй у Ліберії. Закон України. Урядовий кур'єр. 2003. № 237.

192. Про схвалення Указу Президента України «Про направлення миротворчого контингенту для участі України у міжнародній миротворчій операції в Косово, Союзна Республіка Югославія». Закон України. Урядовий кур'єр. 1999. 4 серпня.

193. Про умови тимчасового перебування з метою транзитного переміщення та статус миротворчого контингенту на території Держави Кувейт. Угода (у формі обміну листами) між Кабінетом Міністрів України та Урядом Держави Кувейт. Офіційний вісник України. 2004. № 11. С. 309.

194. Про участь батальйону Збройних Сил України в Миротворчих Силах Організації Об'єднаних Націй у зонах конфліктів на території колишньої Югославії. Постанова Верховної Ради України. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 38.

195. Про участь контингенту Збройних Сил України в Миротворчих Силах Організації Об'єднаних Націй у Східній Славонії. Постанова Верховної Ради України від 25 березня 1996 року № 102/96-ВР. Відомості Верховної Ради. 1996. № 14. С. 66.

196. Про участь України в міжнародній миротворчій операції Організації Об'єднаних Націй в Сьєрра-Леоне. Указ Президента України. Урядовий кур'єр. 2000. № 233.

197. Протиповітряна оборона є одним з важливих пріоритетів для нашої держави, – О. Турчинов з військових навчань. 02.11.2018. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/3146.html> [дата зверн.: 18.05.2021].

198. Путята Д. Роль української авіації в сучасних конфліктах. 27.02.2020. URL: https://tsn.ua/blogi/themes/o_voine/rol-ukrayinskoji-aviaciyi-v-suchasnih-konfliktah-1498965.html [дата зверн.: 07.06.2021].

199. Путята Д. Танкові бригади України та їхня роль у захисті країни. 17.02.2020. URL: https://tsn.ua/blogi/themes/o_voine/tankovi-brigadi-ukrayini-1492890.html [дата зверн.: 09.07.2021].

200. Пфайфер С., Паскуаль К. Заявка України на вирішальне місце в історії. Універсум. 2002. № 1-2. С. 4–12.

201. Радецький В. Початок року: будівництво, навчання, миротворство. Народна армія. 1994. 25 лютого.

202. Радецький В. Г. Вступ до Альянсу як вирішення складової національної безпеки України. Військо України. 2006. № 1. С. 10–12.

203. Ракетні війська та артилеристи відзначають професійне свято. 03.11.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3128798-raketni-vijska-ta-artileristi-vidznacaut-profesijne-svato.html> [дата зверн.: 15.05.2021].

204. Ржеутська Л. Територіальна оборона України: діяти знову доводиться в авральному режимі. 07.04.2021. URL: <https://www.dw.com/uk/terytorialna-oborona-v-ukraini-diiaty-znovu-dovodytsia-v-avralnomu-rezhymi/a-57122422> [дата зверн.: 02.07.2021].

205. Розмінування, обладнання позицій, супроводження колон: все це – робота інженерних підрозділів. 03.11.2016. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2016/11/03/rozminuvannya-obladnannya-poziczij-suprovodzhennya-kolon-vse-cze-%E2%80%93-robita-inzhenernih-pidrozdiliv/> [дата зверн.: 05.06.2021].

206. Середенко М.М., Кузьменко Р.В., Хорев Р.В., Кізло Л.М. Аналіз форм і способів застосування Сухопутних військ в сучасних умовах, які впливають на розвиток ОБТ, засоби технічного забезпечення, підготовки технічних спеціалістів. Військово-технічний збірник. 2017. № 16. С. 65–71.

206. Сили АТО встановили протидесантні міни на узбережжі Азовського моря. 31.12.14. URL: <https://www.unian.ua/politics/1028173-sili-ato-vstanovili-protidesantni-mini-na-uzberejji-azovskogo-morya.html> [дата зверн.: 05.06.2021].

207. Слободянюк М.В. Сухопутні війська України: Історія та символіка 8-го армійського корпусу. Львів: Астролябія, 2011. 226 с.

208. Слободянюк М.В. Сухопутні війська України: Історія та символіка 13-го армійського корпусу. Львів: Астролябія, 2012. 268 с.

209. Слободянюк М.В. Сухопутні війська України. Наукова символіка (1992–2012). Львів: Астролябія, 2017. 286 с.
210. Слободянюк М., Фешовець О. Високомобільні десантні (Аеромобільні) війська України. 1991–2017. Львів: Астролябія, 2017. 200 с.
211. Слободянюк М., Фешовець О. Історія десантно-штурмових військ Збройних Сил України. Львів: Астролябія, 2019. 200 с.
212. Смолянук В.Ф. Фактор НАТО у формуванні військової могутності Української держави. Людина і політика. 2000. № 3. С. 24–33.
213. Собков В. Сприяючи мирному врегулюванню. Політика і час. 1996. № 1. С. 38–41.
214. Собков В. Участь України у миротворчих та рятувальних операціях за кордоном. Військо України. 2001. № 9-10. С. 4–6.
215. Спостерігачі виявили на окупованому Донбасі російський комплекс РЕБ «Житель». 30.12.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3163337-sposterigaci-viavili-na-okupovanomu-donbasi-rosijskij-kompleks-reb-zitel.html> [дата зверн.: 28.06.2021].
216. Сосса Р., Тревого І. Куди рухаються геодезія і картографія в Україні? 29.01.2016. URL: <https://zn.ua/ukr/tech/kudiruhayutsya-geodeziya-i-kartografiya-v-ukrayini-.html> [дата зверн.: 29.06.2021].
217. Стек Л. «Повзучий наступ»: ЗСУ відвойовували територію Донбасу в складних умовах, зазнаючи втрат. 28.10.2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30240369.html> [дата зверн.: 09.07.2021].
218. Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2015 року. (Біла книга України). К.: Аванпост-прім., 2004. 96 с.
219. Сухопутні Війська. 19.09.2013 (з оновленнями). URL: <https://www.mil.gov.ua/ministry/sklad-zbrojnih-sil-ukraini/suhoputni-vijska/> [дата зверн.: 23.05.2021].
220. Сухопутні війська поділять на три компоненти. 26.12.18. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2018/12/ukrainian-army-2020.html> [дата зверн.: 09.07.2021].
221. Територіальна оборона в Україні: чому досі все лише на папері. 07.01.2021. URL: <https://www.dw.com/uk/terytorialna-oborona-v-ukraini-chomu-dosi-vse-lyshe-na-paperi/a-56144143> [дата зверн.: 02.07.2021].
222. Територіальна оборона України є важливою складовою обороноздатності держави – Сергій Наєв. 28.02.2021. URL: https://galinfo.com.ua/news/terytorialna_oborona_ukrainy_ie_vazhlyv_o_yu_skladovoyu_oboronozdatnosti_derzhavy__sergiy_naiev_359910.html [дата зверн.: 02.07.2021].

223. Ткачук П.П., Харук А.І. Основні історичні етапи розвитку Збройних Сил України у 1991–2016 рр. Військово-науковий вісник. Львів: НАСВ, 2016. Вип. 26. С. 3–14.

224. Трофімов І.В, Холін В.М. Проблеми бойового застосування ракетних військ і артилерії в Антитерористичній операції та пропозиції щодо їх вирішення. Перспективи розвитку ракетних військ і артилерії Сухопутних військ: Збірка тез доповідей науково-технічної конференції. 5-6 лист. 2014 р. Львів: АСВ, 2014. С. 14–19.

225. У Донецькій області влаштували вибух на ще одній автодорозі. 08.07.2014. URL: https://lb.ua/news/2014/07/08/272197_donetskoj_oblasti_ustroili_vzriv.html [дата зверн.: 05.06.2021].

226. У Донецькому аеропорту знищено злітно-посадкову смугу. 20.01.2015. URL: https://lb.ua/society/2015/01/20/292714_donetskom_aeroportu_unichtozhena.html [дата зверн.: 05.06.2021].

227. У зоні ООС зафіксували політ ворожого БПЛА. 03.03.2021. URL: <https://wz.lviv.ua/news/430771-u-zoni-oos-zafiksuvaly-polit-vorozhoho-bpla> [дата зверн.: 28.06.2021].

228. У ЗС України може з'явитися новий вид військ. 24.05.18. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2018/05/teritorial-defence.html> [дата зверн.: 01.07.2021].

229. Україна потребує посилення ППО – Таран. 12.05.2021. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/743303.html> [дата зверн.: 18.05.2021].

230. Україна на шляху до НАТО: через радикальні реформи до набуття членства / За ред. Г.М. Перепелиці. Київ: ВД «Стилос», 2004. 400 с.

231. Українські вертольоти у війні на Донбасі: польоти на межі та проблеми на землі. 14.02.2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/helikoptery-na-donbasi/31094035.html> [дата зверн.: 07.06.2021].

232. Українські військові засобами РЕБ придушили 2 безпілотники, – штаб ООС. 21.01.2021. URL: https://espreso.tv/news/2021/01/21/ukrayinski_viyskovi_zasobamy_reb_prydushyly_2_bezpilotnyku_shtab_oos [дата зверн.: 28.06.2021].

233. Українські військові знищили бронепοїзд сепаратистів у Слов'янську. 05.05.2014. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/05/5/7024434/> [дата зверн.: 07.06.2021].

234. У Міноборони назвали втрати артилерії за три роки АТО. 27.02.2020. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4198328-uminoborony-nazvaly-vtraty-artylerii-za-try-roky-ato> [дата зверн.: 15.05.2021].

235. Уроки миротворчої діяльності та питання взаємосумісності: матеріали трьохстороннього англо-франко-українського семінару (Київ, 22-23 жовтня 2002 р.). Київ, 2002. 48 с.

236. Участь Збройних Сил України в миротворчих операціях ООН на території колишньої Югославії. Політика і час. 1994. № 11. С. 80–82.

237. Фортифікації на Сході України – ще один успішний приклад українців згуртуватися заради захисту нашої держави. 18.08.2015. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/248416396> [дата зверн.: 09.07.2021].

238. Харук А. Висвітлення бойового застосування бронетехніки в російсько-українській війні у польській фаховій пресі (за матеріалами публікацій 2017 р.). Війна на Донбасі. 2014–2018 рр.: зб. наукових праць за матеріалами IV Всеукр. наук. військ.-істор. конф., 11 квітня 2019 р. / Нац. військово-історичний муз. України. К., 2019. С. 83–85.

239. Харук А.І. Висвітлення бойового застосування української армійської авіації у польській фаховій періодиці. Застосування Сухопутних військ Збройних Сил України у конфліктах сучасності: Збірник тез доповідей науково-практичної конференції 17 листопада 2016 р. Львів: НАСВ, 2016. С. 104-105.

240. Харук А. Висвітлення у спеціалізованій періодиці участі української авіації в Антитерористичній операції: спроба історіографічного аналізу. Військово-науковий вісник. Львів: НАСВ, 2016. Вип. 25. С. 255–265.

241. Харук А.І. До питання про історію програми створення і розвитку бронетранспортера БТР-3. Матеріали 18-ї Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки» (м. Краматорськ, 26-28 вересня 2019 р.) / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК. Краматорськ, 2019. С. 321–325.

242. Харук А.І. Зроблено в Україні. Харків: Фоліо, 2019. 266 с.

243. Хацановський С.В. Миротворча діяльність Збройних Сил України: досвід, теорія, практика: Навчально-методичний посібник. Київ : НАОУ, 2006. 123 с.

244. Хорошунов М., Чмир М., Бондарчук І., Слободянюк М., Масленников І. Символіка українських миротворців. 1992–2020. К., 2020. 158 с.

245. Чого навчають артилеристів з урахуванням досвіду АТО. 21.01.2017. URL: <https://milnavigator.com.ua/choho-navchaiut-artylerystiv-z-urakhuva/> [дата зверн.: 15.05.2021].

246. Черноус С. Ракетникам – Прапор Бойовий, державі – спокій віковий, або Про те, як українські «Скади» стануть основою оборонного щита країни. Народна Армія. 1998. 6 листопада.

247. Цюрупа М.В. Миротворчі операції як міжнародно-гуманітарний феномен та специфічний тип воєнної практики. Навчальний посібник. Київ: НАОУ, 2003. 120 с.

248. Шкідченко В.П. Відбувається перехід від «традиційної» до «сучасної» миротворчості. Народна армія. 2002. 4 липня.

249. Шкідченко В.П. Еволюція поглядів України на НАТО. Наука і оборона. 2002. № 4. С. 3–8.

250. Шкідченко В. Реформування та розвиток Збройних Сил України: деякі аспекти теорії та практики. Народна армія. 2002. 6 грудня.

251. Шрамович В. Коронавірус і ЗСУ: як живе армія під час пандемії. 09.04.2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52213010> [дата зверн.: 21.06.2021].

252. Шрамович В. Український Дюнкерк: Чи могла Україна втримати Дебальцеве? 19.02.2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-51550721> [дата зверн.: 05.06.2021].

253. Як в ООС працюють війська радіаційного, хімічного та біологічного захисту. 02.04.2020. URL: <https://savelife.in.ua/yak-v-oos-pratsyuyut-vijska-radiatsijnogo-himichnogo-ta-biologichnogo-zahystu-foto/> [дата зверн.: 21.06.2021].

254. Якою в історію України увійде битва за Донецький аеропорт: цифри та факти. 20.01.2020. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/01/yakoju-v-istoriyu-ukrayiny-uvijde-bytva-za-doneczkyj-aeroport-cyfr-y-ta-fakty/> [дата зверн.: 12.07.2021].

255. Яценко І. Армія у злиднях. Львівська пошта. 15.05.2014. URL: <http://www.lvivpost.net/lvivnews/n/25085> [дата зверн.: 03.07.2021].

Наукове видання

Ткачук Павло Петрович, доктор історичних наук, професор,
Заслужений працівник освіти України

Попко Сергій Миколайович, кандидат історичних наук

Харук Андрій Іванович, доктор історичних наук, професор

Слободянюк Михайло Васильович, кандидат історичних наук

Слюсаренко Андрій Віталійович, доктор історичних наук, доцент

Соляр Ігор Ярославович, доктор історичних наук, професор

Куцька Олеся Миколаївна, доктор історичних наук, доцент

Муравський Олег Іванович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

НАРИС ІСТОРІЇ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ (1991 – 2021)

Монографія

Редактори: *Т. Животова, Н. Хмелюк*

Коректор *О. Мінецьва*

Комп'ютерний набір і верстка: *А. Харук, І. Кметь, А. Патрушева*

Підписано до друку 07.02.2022 р.

Формат 60х90/16. Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman. Офсетний друк

Ум. друк. арк. 17,00

Обл.-вид. арк. 15,5

Тираж 300 прим.

Замовлення № 3

Видавець та виготовлювач – Національна академія
сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
79026, м. Львів, вул. Героїв Майдану, 32
тел.: (032) 258-44-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3939 від 14.12.2010 р.